

PTE BTK Történettudományi Intézet –
Modernkori Oroszország és Szovjetunió Történeti
Kutatócsoport – MOSZT

LDSZ Vagyonvédelmi Kft.

Felelős kiadó a MOSZT kutatócsoport vezetője
<http://moszt.tti.btk.pte.hu/>

Nyomdai munkálatok: Kontraszt Plusz Kft.

ISSN: 1788-4810

MOSZT Könyvek 13.

Bárdonicsek Dominika

A szovjet büntetés-végrehajtás
egy sajátos válfaja:
a Gulág női táborai (1934-1953)

PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport
Pécs, 2019

Szerkesztőbizottság

Elnök:

Sashalmi Endre

Tagok:

Bebesi György, Bene Krisztián, Harsányi Iván, Hornyák Árpád, Katona Csaba, Kolontári Attila, Igor Krjucskov, Norbert Spannenberger, Végh Ferenc.

Tanácsadó testület

Elnök:

Majoros István

Tagok:

Bodnár Erzsébet, Gennagyij Borgyugov, Szergej Filippov, Halász Iván, Olga Khavanova, Székely Gábor, Alexandr Sztikalin, Varga Beáta.

Szerkesztőség

Sorozatszerkesztő:

Bebesi György

Olvasószerkesztő:

Bene Krisztián

Társszerkesztő:

Kolontári Attila

Az elő- és hátlapot tervezte:

Matucza Ferenc

Lektorálta:

Bebesi György, Kolontári Attila

Tartalomjegyzék

Szerkesztői előszó	7
Lektorai előszó	11
Előszó	15
Betekintés a Gulág és női táborai historiográfiájába	19
A szovjet lágervilág kialakulása	25
A kezdet kezdete: a cári katorga	25
A bolsevik kezdetek, rendelet a „vörös terrorról”	30
A táborok létrejöttéhez vezető út	30
Az első táborok	32
A bolsevik büntetőrendszer 1919-1923	35
Cseka vs Igazságügyi Minisztérium	35
A Cseka lágereiben uralkodó életkörülmények	37
Intézményesül a megtorlás, a SZLON létrejötte	41
1929-től, a nagy fordulat évétől a Gulág létrejöttéig	47
1934: létrejön a Gulág. A Gulág felépítése. Hol voltak szovjet táborok? Miért szigetvilág?	51
A Gulág a második világháború alatt és után Sztálin haláláig	56
A második világháború alatt bekövetkezett életkörülmény- és létszámbeli változások a Gulágon; létrejön a katorga	56
A II. világháború utáni időszak Sztálin haláláig	60
Nők a Gulágon	65
„Utazás” a Gulágra, a lágerbe érkezés körülményei, a tábori életforma	68
„Utazás” a láger területére	69
A táborba érkezés és az akkor átélt megaláztatások	75
Lágerkörülmények	78
Az örök	88
Szabályok és büntetések	91
A nők mindennapi életét meghatározó szabályok	91
Mozaikok a Gulág női táboraiban alkalmazott büntetés- és kínzásmódokról	93
Női munkavégzés	99

Túlélési stratégiák és sajátos élethelyzetek	103
„Gyisovki”, azaz a prostituáltak	103
Szándékosan teherbe esett nők, táborba került anyák és várandósok	107
Leszbikusok	115
Női „tetoválóművészet” a Gulágon	118
Munkán kívüli szabadidős és kulturális tevékenység	127
Szerelem a Gulágon. Kapcsolattartás a szomszédos láger- rek lakóival és a külvilággal	134
Egy homokszem a lágerrek „tengerében”: Sziblag, a Gu- lág kicsiben	137
Pintér Károlyné Rohr Magdolna, aki a Gulág „főiskolá- ját” végezte el	145
Összegzés – kutatói tapasztalatok, a kutatás eredményei és további lehetséges irányai	151
Kutatói tézisekre kapott válaszok	151
Kutatói tapasztalatok, a kutatás további lehetséges irá- nyai	153
Bibliográfia	157
Ábrák és képek jegyzéke	164

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ

A PTE BTK Történettudományi Intézetének keretében működő Modernkori Oroszország és Szovjetunió Történeti Kutatócsoportnak megalakulása óta fontos alaptörekvése, hogy a fiatal történészek munkáinak teret adjon, szárnypróbálgatásaiknak lehetőséget biztosítson.

Jelen munka esetében azonban szárnypróbálgatásnál többről van szó, Bárdonicsek Dominika írása a maga 150 oldalas terjedelmével, primer idegennyelvű forrásbázisával, gazdag vizuális anyagával, statisztikai táblázataival és mellékleteivel érett, elmélyült kutatói következtetéseivel kész munka, minden szempontból publikálásra alkalmas kézirat. Közzétételét a Történettudományi Intézet Doktori Iskolájának vezetője, Fischer Ferenc professzor javasolta, aki olyan értéket látott a munkában annak intézetbeli szakmai prezentációjakor, amelyek még az idegen, azaz angol, illetve orosz nyelven történő közzétételt is indokolták volna, ugyanakkor jelezte, hogy a munkában látja egy leendő PhD értekezés vázát is.

A mesterszakon frissen diplomázó hallgató a szovjet történelem, pontosabban a sztálini államszocialista diktatúra működési mechanizmusának és büntetésvégrehajtási rendszerének egy olyan szeletét vette górcső alá, amelyet eddig, legalábbis ebben a megközelítésben nem vizsgált sem az orosz, sem az egyetemes történetírás, és a magyarban is csak sporadikus említések lelhetők fel róla.

Bár a dolgozat a nők helyzetét vizsgálja elsősorban a sztálini lágervilág táboráiban, azonban a munka sem alapkoncepcióját, sem feldolgozás és szemléletmódját tekintve nem sorolható a manapság kissé divatos gender kutatások sorába. Bárdonicsek Dominikát a sztálinizmus működési mechanizmusa érdekli, és úgy gondolja – nagyon helyesen – hogy mint cseppben a tenger, ezt a büntetésvégrehajtási modellben, annak eszközeiben, rendszerében találja meg, és kitér ennek egy olyan szegmensére, amely eddig, ebben a megközelítésben kívül esett a történettudomány érdeklődési és látókörén.

Munkájának terjedelme, forrásbázisa, felépítése, de nyelvezete és érvrendszere is messze túlmutat a mesterszakos hallgatók diploma-munkáival szemben támasztott mégoly igényes követelményrendszeren. A dolgozat struktúrája a szűkülő koncentrikus körök logikáját kö-

veti. A kutatói kérdés megfogalmazása után felvázolja a téma historiográfiai előzményeit, majd bemutatja a Gulág történeti előképét, a cári katorga rendszert, ezután tér rá a táborok kialakulásának ismertetésére. Kitűnően jellemzi az Igazságügy Minisztériumnak a CSEKÁ-val folytatott küzdelmét a táborok irányítási jogának megszerzésért, vázolja a táborok elhelyezkedését, típusait, valamint a táborok irányítására kidogozott SZLON rendszert.

Munkája nem deskriptív jellegű, hanem érvekkel, álláspontok, koncepciók ütköztetésével dolgozik, mégpedig jól olvasható, világosan érvelő stílusban. Dolgozatának negyedik fejezetében, közel 60 oldalnyi értekezés után tér rá tulajdonképpen fő témájára, a nők helyzetére, életkörülményeire a Gulág női és úgynevezett vegyes táborai-ban. A diplomamunka ezen része eredeti források alapján kíméletlen, őszinteséggel tárja fel azokat a megaláztatásokat, kínzásokat, egyáltalán a tábori körülményeket, amelyeket egy Gulág-rabságra ítélt nőnek el kellett szenvednie. A dolgozat ezen része különösen a kínzási módszerek részletes (és itt is a kínzástechnika történelmi előzményeit is feltáró) bemutatása talán irritáló lehet az olvasó számára, ugyanakkor ebben a kegyetlenségben nagyon tisztán tetten érhető a sztálinizmus lényege, embertelensége, és nem fordíthatjuk el a fejünket, ahogy a holokauszt kutatásoknál sem mondhatjuk, hogy hagyjuk, mert kellemtelen azzal foglalkozni, hogy emberek tömegeit elgázosítják és elégetik.

Bárdonicsek Dominikát a nehéz élethelyzetbe került emberek, adott esetben nők adaptálódási képességei és a túlélési stratégiái érdeklik, munkájának ez az egyik kulcseleme. Részletesen vázolja, hogy mit kellett vállalnia, vagy elszenvednie annak, aki élve szeretett volna a sztálini büntetésvégrehajtási rendszer keretei közül kikerülni. Egyetérthetünk a szerzővel abban, hogy a nők, genetikai adottságaiknál fogva sokkal több megaláztatásnak voltak kitéve, mint az elítélt férfiak, és jóval kiszolgáltatottabbak is voltak, de azt is láthatjuk, hogy végtelenül találékonyak voltak a túlélés érdekében.

A kiszolgáltatott helyzetbe került emberek viselkedése – elítéltek, terroristák túsza stb. –, illetve ennek lélektana már túlmutat a történettudomány keretein, itt munka interdiszciplinárisrá válik. A szerző ezzel pontosan tisztában van, ezért munkája fő fejezete megírásához viselkedéslélektani munkákat is felhasznált, igen értő módon.

A kötet – köszönhetően a szerző kitűnő orosz és angol nyelvtudásának – gazdag eredeti orosz forrásanyagra, valamint orosz, angol és magyar szakirodalomra, köztük jelentős számú pszichológiai szakmunkára épült. A primer források közül a volt rabok visszaemlékezései mellett kiemelkednek Dancig Baldajev munkái, melyekben a burját származású rendőr ezredes, a Gulág-folklór kutatója saját kutatási eredményei és a túlélők beszámolóí alapján rajzol döbbenetes képeket a lágervilág borzalmairól.

A mesterszakos tanulmányait most befejező szerző jelen dolgozatának egyes részeit már előadta ruszisztikai konferenciákon, több publikációja is megjelent, vagy folyamatban van a tárgykörben, illetve szakdolgozata egy részletével különdíjat nyert 2017-ben az ELTE Ruszisztikai Intézete és a Budapesti Orosz Központ által kiírt „Az év orosz dolgozata” pályázatán, ezért közzétételét – egyelőre magyar nyelven – mindenképpen nagyon fontosnak gondoljuk.

Bebesi György sorozatszerkesztő
Pécs, 2019

LEKTORI ELŐSZÓ

A sztálini kényszermunka-táborok történetének kutatása tértől és időtől függetlenül aktuális feladat, számos kérdés vár még tisztázásra, az áldozatok emlékének megörökítése pedig az utókor erkölcsi kötelessége.

A Gulág világszerte ismert mozaikszó, a 20. századi modern rab-szolgaság szinonimája. A rövidítés feloldása: Glavnoje upravlenyje (Iszpravityelno-trudovih) lagerej, (Javító- és munka) táborok Főigazgatósága. Ebben a formában – a meglévő előzményeket egységes jogi, szervezeti keretbe foglalva – 1930-ban hozták létre az OGPU részlegeként, a későbbiekben is az NKVD (Belügyi Népbiztosság), illetve az MVD (Belügyminisztérium) fennhatósága alá tartozott. Az elnevezés mögött egy rendkívül komplex és szerteágazó struktúra húzódott meg. A Gulágnak 1932-ben 11, 1939-ben pedig már 42 táborkomplexuma volt, ezek mindegyike önálló adminisztratív és gazdasági egységként működött és maga is több táborra tagolódott. A köztudatban a munkatáborok többnyire távoli, zord éghajlati viszonyokkal rendelkező területekkel (Szibéria, Távol-Kelet, a sarkkörön túli vidékek) kapcsolódnak össze. A leghírhedtebb, legnagyobb rablétszámmal működő táborok valóban ebbe a körbe tartoztak, a rendszer azonban átfogta és behálózta a hatalmas ország egész területét. Szolzenyicin monumentális művében nem véletlenül használja rá a szigetvilág hasonlatot.

A történeti szakirodalomban legkevesebb két Gulág-kép létezik. Az egyik, amit a fennmaradt és eddig hozzáférhetővé vált levéltári forrásokból ki tudunk hámozni. Ez a szenvtelen statisztika nyelven számsorokba rendezi a táborrendszer történetét, a Gulágot egyfajta gazdasági vállalkozásként mutatja be. A létszámok, ráfordítások, halálózási arányszámok, a teljesített, vagy nem teljesített normák a táblázatokba, grafikonokba szerkesztve azonban csak egy, bár kétségtelenül fontos szeletét képesek megvilágítani a Gulág-jelenségnek.

A másik Gulág-kép a túlélők, szemtanúk visszaemlékezéseire, átélt szenvedéseire épül. A megannyi egyéni sors szemléletesen mutatja be a deportálások borzalmait, a megalázottságot, kiszolgáltatottságot, az őrsemélyzet vagy a köztörvényes bűnözők szadizmusát; százezrek, milliók szenvedését, pusztulását, tönkrement életeket, sorsokat.

Ezeket olvasva az lehet az ember érzése, hogy Dante pokla elevenedik meg előtte.

A túlélők, a borzalmak elszenvedői egyre kevesebben vannak. Az utókorra mementóként többek között a tajgában meghúzóódó őrtorony- és szögesdrótmaradványok, a vajgacsi tárnalejárat, Kolima félig összedőlt kő- vagy deszkabarakkjai, Szalehard és Igarka között a halál útjának is nevezett északi vasútvonal járhatatlan és használatba soha nem vett szakaszai maradtak. A történésekre pedig tisztázásra váró kérdések sokasága a foglyok létszámától kezdve a rabmunka gazdasági életképességéről való vitákon át egészen addig, hogy vajon szükségzerű volt-e mindez, leírhatjuk-e a történeteket pusztán a modernizációs kényszer kontextusában? Utóbbi, bármennyire is csábítónak tűnik, vélhetően tévútra vezetne bennünket.

A táborrendszer történetét kutató Viktor Begyinszkij megfogalmazása szerint Sztálin gondolatvilágában a Gulág olyan gépezet volt, amelybe óriási mennyiségű emberanyagot kell beletölteni, a gép ezeket elnyeli, és az iparosításhoz szükséges anyagokat (érceket, aranyat, fát stb.) ad értük cserébe. Számos gazdasági ágazatban, fakitermelés, ércbányászat, meghatározó volt a rabszolgamunka súlya, de a táborrendszerhez tartozott a lágerzsargonban csak saraskáknak nevezett különleges tervezőirodák hálózata is, ahol a szovjet tudóstársadalom kiemelkedő alakjai (Tupoljev, Koroljov) dolgoztak technikai találmányok egész során a szovjet hadiipar részére. A gazdasági hatékonyságot megkérdőjelezzük azok a sokszor értelmetlen beruházások, melyek vagy önmagukban voltak feleslegesek, vagy a megvalósítás módja tette azzá őket. Gyakran olvashatjuk a Gulág-történetét taglaló munkákban, miszerint az 1940-es évek második felében 1 gr arany kibányászása Kolimán az arany értékének másfélszeresébe került.

A legpazarlóbban a Gulág azonban a „szocializmus legfőbb értékeivel”, az emberrel bánt. Igaz előbb kriminalizálta, dehumanizálta az áldozatok millióit. Az egész szisztéma arra épült, hogy a rabszolgamunka termelési költségei alacsonyak, a kiszolgáltattott rabok fizikai munkaereje korlátlanul kiaknázható, (a kidőlt rab bármikor pótolható újabbal), a körülmények szigorításával pedig jelentős költség-megtakarítás érhető el. A munkaerővel való bánásmód a munkateltjesítményre is hatott, jelentősen rontva a rendszer „gazdasági hatékonyságát”. Az egyik legnagyobb rablétszámmal működő táborkomplexum, a Dalsztroj 1938-as összefoglaló jelentése szerint a lágerlakók

70%-a nem tudta a normát teljesíteni, ráadásul a nem teljesítők fele még a kitűzött norma 30%-át sem érte el. Mindez leromlott fizikai állapotukkal magyarázható. A Gulágon a szenvedések és gyötrelmek kiváltó okai között megtalálhatjuk a szándékos kegyetlenséget, szadizmust, a nemtörődömséget, cinizmust, ezek rendszer-szintű vagy egyedi megnyilvánulásait, a zord természeti körülményeket, az éhezést, az embertelen elhelyezési és higiéniai viszonyokat, illetve ezek valamilyen kombinációját.

A gazdasági oldal felől közelítve nehéz egyet nem érteni Galina Ivanovával, miszerint a lágervilág szovjet emberek millióiban alakított ki negatív viszonyt a munkához, fékezte a termelőerők fejlődését, milliók törődtek bele a rossz körülmények között végzett, megfelelő ellenszolgáltatás nélküli munka gondolatába, a munka kényszer jellege a társadalom széles rétegei számára vált alapélménnyé a lágerek világán túl is.

A Gulág-jelenség vizsgálatakor semmiképpen nem hanyagolható el annak megtorló funkciója. A Gulág nyelte el hullámokban az 1917 előtti orosz társadalom különböző csoportjait, a régi eliteknek a polgárháborút túlélte, szovjet területen rekedt tagjait, a paraszti társadalom meghatározott rétegeit, később munkásokat, értelmiségieket, az úgynevezett szakembereket; mindenkit, akire az ellenségkeresés hisztérikus légkörében rásütöttek a kém, áruló, szabotőr bélyegét. Az 1930-as évekre a rendszer eljutott odáig, hogy gyakorlatilag bárkiből lehetett ellenség. Ráadásul a szovjet „jogrendszer” létrehozta a „nép ellenségének családtagja”, „hazaáruló családtagja” jogi kategóriákat, megteremtve a lehetőséget a hozzátartozókkal szembeni repressziókra. 1939-1940-ben az újonnan bekebelezett nyugati területekről (Baltikum, Kelet-Lengyelország, Besszarábia) indultak el a transzportok a Gulágra. A deportáltak túlnyomó többsége azok közül került ki, akiket a berendezkedő új rezsim „osztályidegennek” minősített. A cél egyértelmű volt, a megszállt területek helyi társadalmait meg kellett fosztani korábbi elitjétől, hogy ellenállásukat megtörve betagoalhassák őket a birodalomba.

Hozzávetőleges becslések szerint összesen 13-18 millió lehet azok száma, akik megjárta a sztálini lágerek világát. Hozzártartozókkal együtt ez még nagyobb embertömeget érintett. A fogolyállomány állandó mozgása és nagy fluktuációja miatt a szögesdrót eltérő oldalán

lévő két világ folyamatos érintkezésben volt egymással. Viktor Bergyinszkij megállapítása szerint: „Embermilliók szokásai és készségei fejlődtek ki a Gulág árnyékában, bár sokan még azt sem tudták, honnan származik ez. A Gulág közvetve az ország életének minden területére hatott, gazdaságra, politikára, ideológiára és hétköznapiakra, az összes szovjet ember életfilozófiájára, kivétel nélkül”.

Bárdonicsek Dominika munkájában sikerrel kezeli a fenti bekezdésekben említett kettősséget. Egyrészt rendszerszinten mutatja be a Gulág és azon belül a női táborok keletkezését, működését, másrészt egyéni sorsokon, élethelyzeteken keresztül érzékelteti a szinte felfoghatatlan szenvedéseket, mutatja be az egyéni túlélési stratégiákat. A vizsgálati szempontrendszer imponálóan komplex. Számos jelenséget (pl. a nőkkel szembeni erőszak, a kínzás gyakorlata, a tetoválás szokása) tágabb kontextusban vizsgál, kitér a történeti előzményekre, nemzetközi párhuzamokra vagy éppen a jogi, pszichológiai, viktimológiai aspektusokra is. Bízunk benne, hogy a most közölt írás méltán tarthat számot mindazok figyelmére, akik érdeklődnek a Szovjetunió, a sztálinizmus története iránt, akik szeretnének többet megtudni a Gulág embertelen világáról.

Kolontári Attila
Pécs, 2019

ELŐSZÓ

Dolgozatomban a sztálini totális államszocialista diktatúra egy speciális területét, a Gulág női táborait mutatom be. Az említett lágerekben a sztálini rendszer működésének szinte összes eleme fellelhető volt. Láthatjuk, hogy miként a sztálini rendszer, úgy a Gulág is törekedett az emberek szabadságtól való megfosztására. Ezen túlmenően az elítéltektől még azon minimális szabadságfaktort is igyekezett megvonni, mely a szabad orosz állampolgárok számára még elérhető volt.

Témaválasztásomat indokolja, hogy a Gulág kérdés ezen szegmense már régóta foglalkoztatott, részben a kiszolgáltatott élethelyzetek iránti érdeklődésemből kifolyólag. Mindig is érdekelt, hogy az ember egy kiszolgáltatott helyzetbe kerülve miként viselkedik, hogyan viseltet fogva tartói iránt és milyen módon próbál életben maradni napról napra.

A téma létjogosultságát adja, hogy a magyar történettudomány egyelőre „adós” a Gulág női táborai és kényszermunkásai témájának részletes feldolgozásával, hiszen a kutatások ma is elsősorban a férfi rabokat, vagy a táborokat általánosságban érintik.

Szakdolgozatom alapját egy magyar nyelvű memoár, továbbá angol, orosz és magyar nyelvű (például az Orosz Központ által kiadott) tudományos könyvek, orosz nyelvű rendeletek, jelentések alkotják. Kutatásomban kiemelt szerepet kap az interdiszciplinaritás, hiszen részben lélektani szempontból vizsgálom a Gulág női táborait. Az ilyen jellegű munkák felhasználását azért tartottam fontosnak, mert általuk sokkal könnyebben megérthetjük, hogy a Gulág táboraiiban raboskodó nők miként élték át a megpróbáltatásokat. Emellett segítenek bennünket annak megértésében is, hogy a nőket milyen gondolatok és célok vezérelték döntéseik meghozatalában, tetteik megvalósításában. A pszichológiai munkák körének megfelelő bővítése érdekében felvettem a kapcsolatot egy viselkedéskutató pszichológussal, aki támpontokat adott arra nézve, hogy milyen könyveket és tanulmányokat keressek a sajátos élethelyzetek és a szexualitás kérdése kapcsán. A pszichológiai tanulmányokon kívül orvosi cikkeket is felhasználok, melyeknek köszönhetően megismerhetjük a táborokban megjelenő betegségeket és a gyógyszerként használt növények hatásait.

Dolgozatomban arra keresem a választ, hogy a Gulág női táborai hogyan működtek, a nők milyen keretek, körülmények, lehetőségek és borzalmak között éltek. Kutatásom középpontjában az életkörülmények, az általános emberi kiszolgáltatottság, a megalázó, sajátos tábori élethelyzetek, a túlélési stratégiák és a szovjet birodalmi modell logikájának ezen a területen történő működése áll. Fontosnak tartom, hogy bizonyos kérdéseket, például a kínzásmódokat és a tetoválásokat tágabb kontextusban vizsgáljam, kitérjek a történeti előzményekre, illetve a jogi és pszichológiai aspektusokra. Amellett, hogy bemutatom a női táborok működését, törekszem arra is, hogy egyéni sorsokon keresztül is érzékeltessem a lágerek borzalmait. A teljesebb kép érdekében a női lágereken kívül a vegyes táborokra is kitérek dolgozatomban.

Miután dolgozatom elején végigkövetem a szovjet lágervilág kialakulásának folyamatát – kezdve a cári rezsim katorgájától a bolsevik táborokon keresztül a sztálini Gulág testet öltéséig –, fontosnak tartom, hogy közelebbről is görcső alá vegyem a nők Gulág táborokba történő utazásának körülményeit, a megérkezés utáni helyzetüket és a megaláztatásokat, az életüket továbbiakban meghatározó szabályokat, a táborok higiéniai- és egészségügyi állapotát, továbbá annak kérdését, hogy mennyit jelentett a Gulágon egy rab élete. Úgy vélem, elengedhetetlen, hogy a Gulágot ne csak az ott raboskodó kényszers munkások szemével lássuk, hanem az örökével is. Ennek érdekében a Gulág lágereinek őreiről fennmaradt iratok, a velük kapcsolatban végzett kutatások, továbbá Dancig Szergejevics Baldajev¹ képregénye, a *Gulág-sztori* révén – mely a (részben nőkkel szembeni) kínzásoknak és megaláztatásoknak egy másik aspektusát vetíti az olvasók elé – közelebbről is meg kell vizsgálnunk az örök életkörülményeit, munkakörülményeiket „vonzó voltát”, a női rabokhoz való viszonyukat, és azt, hogy mi motivált valakit arra, hogy őr legyen.

A kínzások kapcsán azonban nem elégedhetünk meg annyival, hogy azokat milyen módon mutatja be Baldajev a *Gulág-sztori* című képregényében. Azon túlmenően ugyanis, hogy megismerjük a Gulág

¹ Burját-mongol családból származott. 1942-ben az irkutszki képzőművészeti főiskolán tanult, majd 1943 januárjától a hadseregben szolgált. Leszerelését követően egészen 1981-ig a belügyben dolgozik. Volt börtönőr, belügyes tiszt és a leningrádi bűnügyi nyomozóosztály őrnagya is. KOVÁCS-SZTRÉB, 1989. 15-17.

örök kínzási módszereinek tárházát, közelebbről is meg kell vizsgálnunk annak kérdését, hogy az alkalmazott büntetési módszerek fellelhetők voltak-e megelőző korokban, esetleg más kultúrákban, vagy teljesen újkeletűek voltak. Figyelemmel kell kísérnünk ugyanakkor azt is, hogy a különböző büntetések milyen reakciókat váltottak ki a nőkben.

Számtalanszor felmerül bennem egy gondolat azzal kapcsolatban, hogy a Gulág lágereiben vajon milyen sajátos élethelyzetek, netalán túlélési stratégiák léteztek és a nők miként próbáltak javítani tábori helyzetükön. Ennek fényében úgy gondolom, hogy közelebbről is tanulmányoznunk kell a lágerek lakói között, vagy a szögesdróton keresztül létesült érdekkapcsolatokat, valamint a prostituáltakat, várandós nőket, kisgyermekes anyákat és a leszbikusokat, szem előtt tartva annak kérdését, hogy ezek a speciális élethelyzetek vajon a lágerekbe kerülés előtt is „léteztek-e”, vagy pedig a táborban saját döntés eredményeként, illetve a kiszolgáltatott helyzetből kifolyólag megegyezés, esetleg kényszerítés alapján jöttek létre. Az orosz börtönszlang szótárának segítségével annak kérdését is érdemes körbejárunk, hogy a rabok milyen kifejezésekkel illették a prostituáltakat és aktív/passzív pederasztákat, azaz a leszbikus „férjeket” és „feleségeket”.

A prostituáltak kapcsán keresem a választ arra is, hogy a férfi rabok – elsősorban köztörvényesek – és az örök miként tekintettek a női rabokra, milyen módon kerülhettek velük testi kapcsolatba és hogy a nők szexuális kihasználása mennyire számított mindennaposnak. Részben pszichológiai munkák segítségével dolgozatomban kitérek arra is, hogy az erőszakos cselekedetek milyen reakciókat váltottak ki a nőkben.

Mivel a lágerélet szerves része volt a terhesség, a gyermekszülés és az anyaság, fontosnak tartom, hogy betekintést nyújtsak a várandósok és kisgyermekes anyák mindennapjaiba is, kiegészítve azzal, hogy a Gulág női lágereiben előfordultak-e érdekből vállalt, vagy nem kívánt terhességek. Utóbbi esetben annak kérdését is körbe kell járunk, hogy az abortuszt kik végezték és milyen „szakértelemmel”, valamint a Gulág-igazgatóság hogyan állt a magzatelhajtás kérdéséhez.

Dolgozatomban figyelemmel kísérem azt is, hogy a nők vajon milyen módon próbálták kifejezni identitásukat, érzelmeiket és gondolataikat akár a kulturális tevékenységekben, akár a tetoválásokban.

Vizsgálom azt is, hogyan igyekeztek kapcsolatukat fenntartani a kívülvilágban élő szeretteikkel, és kialakítottak-e baráti, vagy érdek, netán szerelmi kapcsolatokat a férfi rabokkal a láger területén vagy a szögesdróton keresztül.

Úgy vélem, kulcsfontosságú, hogy a Gulág női lágereinek sajátosságait ne csak „általánosságban” ismertessem, hanem egy konkrét táboregység által is. A szigetvilág egy „kikötőjének”, Sziblagnak bemutatásán keresztül igyekszek választ kapni arra a kérdésre, hogy Sziblag női táborában mennyire voltak nyomon követhetőek a Gulág többi táborában jellemző élet-, higiéniai és egészségügyi körülmények, kulturális tevékenységek és büntetési módok. Azért Sziblagra esett a választásom, mert a Gulág egyik legfontosabb mezőgazdasági táboregysége volt és több női lágert is magába foglalt. Tovább szűkítve a kört, elengedhetetlennek tartom azt is, hogy megvizsgáljam többek között a nők mindennapjairól és kiszolgáltatott helyzetéről megismert tényeket egy konkrét személy esetében is.

Ahogy a felvázolt kutatói kérdésekből is kirajzolódik, munkámmal azokhoz a kutatásokhoz szeretnék csatlakozni, melyek a Gulág táborait nem az eddig megszokott módon ismertetik. Úgy hiszem, a szovjet lágervilág női táborainak vizsgálata, a pszichológiai vizsgálódások, a kínzásmódok történelmi előzményeinek és alkalmazásának analizálása, a tetoválások szerepe és viselése, a túlélési stratégiák, illetve a többi felmerült kérdés kutatása által a Gulágnak egy egészen új aspektusát ismerhetjük meg.

Reményeim szerint dolgozatom végére körvonalazódik, hogy a Gulágon a nők a mindennapok megpróbáltatásai közepette hogyan próbáltak életben maradni napról napra, javítani saját maguk és gyermekük életkörülményein, továbbá hogyan próbáltak legalább minimális időre menedékre lelni (például a kulturális tevékenységekben) és miként próbálták túlélni a tábort. Az említett vizsgálódási szempontok talán érzékeltetik, hogy a Gulág női táborainak részben pszichológiai megközelítésű analizálása több szempontból is érdekes és fontos lehet.

BETEKINTÉS A GULÁG ÉS NŐI TÁBORAI HISTORIOGRÁFIÁJÁBA

Annak ellenére, hogy a Szovjetunióban milyen sok láger létezett és azokban hány ember raboskodott, - valamint dolgozott kényszermunkán - a Gulágról sokáig elenyészően keveset tudtunk. Ennek oka főként abból eredeztethető, hogy 1989 előtt a Gulág alapjában véve tabu téma volt, senki nem beszélhetett róla, mivel a szovjet történetírás negligálta a kérdéskört mint kutatható témát. A levéltárak hozzáférhetetlenek voltak, így tudományos munkák alig készültek, sőt egy televíziós sem készíthetett filmet a lágerekről. Jóllehet ma már szép számmal áll rendelkezésünkre idegen és magyar nyelvű monográfia, tanulmány a Gulágot illetően, azonban annak női lágereiről és kényszermunkásairól meglehetősen kevés. A malenkij robotra került nőkkel jóval több monográfia, illetve tanulmány foglalkozik.

A következőkben olyan munkákat mutatok be, melyek egyaránt fontosak nemcsak a Gulág-táborok kutatásában, hanem a Gulág női táborainak vizsgálatában is. Az 1960-1970-es évekből a szépirodalom a legmeghatározóbb forrásunk a Gulág táborait illetően. 1962-ben jelent meg egy igen jelentős irodalmi munka, Alexander Szolzsenyicin *Ivan Gyeniszovics egy napja* című írása. A kisregény – ahogy a címéből is kiderül – Ivan Gyeniszovics Suhov egyetlen napját mutatja be, mégpedig kronologikusan. Ez egy szokványos nap, amikor nem történik semmi újdonság a többi naphoz képest. Ugyanolyan hideg van, ugyanolyanok az élet- és munkakörülmények, illetve büntetési szokások.

A Gulág kutatása kapcsán nagyobb jelentőséggel bír Szolzsenyicinnek egy másik műve, *A Gulág-szigetcsoport*, mely 1973-ban íródott Párizsban. A könyv érdeme, hogy ismerteti a Gulág „történetét” – beleértve előzményeit is –, továbbá betekintést nyújt a táborokban raboskodó nők mindennapjaiba is. Így megtudhatjuk, hogy a nők milyen jellegű munkákat végeztek, mennyire volt mindennapos szexuális kihasználásuk és milyen jellegű sajátos élethelyzetek léteztek köreikben. Anne Applebaum szerint ez a mű „néhány országban kisebbfajta intellektuális forradalomhoz vezetett, különösképpen Franciaországban, ahol hatása a francia baloldaliak tömegesen helyezkedtek szovjetellenes állás-

pontra.”² Szolzsenyicin munkája Magyarországon csupán 1989-ben látott napvilágot. Ez az az időpont, amióta a szélesebb magyar közvélemény is tud a szovjet táborrendszerről.

A regényeken kívül fontos megörökítője a Gulágon történt eseményeknek a költészet. Az írók között megemlíthetjük Anna Andrejevna Ahmatovát, aki 17 hónapot töltött el a Gulág rabságában. Emlékeit a *Rekviemben* fogalmazta meg. Az önéletrajzi ciklus az 1930-as évek végén született, ám hazájában csak 1987-88-ban látott napvilágot.

„ЭПИЛОГ

Узнала я, как опадают лица,
Как из-под век выглядывает страх,
Как клинописи жесткие страницы
Сстрадание выводит на щеках,
Как локоны из пепельных и черных
Серебряными делаются вдруг,
Улыбка вянет на губах покорных,
И в сухоньком смейке дрожит испуг.

(...)”³

„EPILOGUS

Láttam én földre bukni arcot,
és rettegést: szem résén villogott,
fájdalom-ékirással telerajzolt
kőtáblát: megtört homlokot,
láttam sötét és hamvasszőke fürtöt
ezüstfehérre válni hirtelen,
láttam, hogy száj szögletében hűdött,
száraz mosolyban ráng a félelem.

(...)”⁴

(Rab Zsuzsa fordítása)

A költők között szót kell még ejtenünk Varlam Tyihonovics Szalamovról, aki több ízben is munkatáborba került. Előbb Viserán, majd Kolimán töltötte rabságának éveit. Az 1960-as években kezdett el írni, ám

² APPLEBAUM I., 2005. 19.

³ AHMATOVA, 1940. <http://www.magyarulbabelben.net/works/ru/Ahmatova,AnnaAndrjevna/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%B2%D0%B8%D0%B5%D0%BC/hu/36147-Rekviem> (Ln: 2017.01.01.)

⁴ Uo.

verseit és regényeit, melyek a Gulágbéli emlékeit örökítik meg, csak jóval később adták ki, először Angliában az 1970-es évek végén, majd a Szovjetunióban a glasznoszty utolsó éveiben. Művei között említhetjük meg többek között a *Visera*, *Antiregény* című munkáját, a *Kolimai füzetek* című verseskötetét és a *Kolima. Elbeszélések a sztálini lágeremből* című regényét, melyekben „megénekelte” lágerbéli emlékeit.

Az 1980-as években, a glasznoszty idején számos dokumentum látott napvilágot. Első alkalommal lehetett olvasni arról az újságokban, hogy milyen volt a mindennapi élet a Gulág táborában. Történeteszi viták alakultak annak érdekében, hogy megbecsüljék a koncentrációs táborok rendszerében élők számát. Monográfiákat publikáltak az orosz tudományos szaklapok és orosz történeti társaságok. Utóbbiak közé sorolhatjuk például a moszkvai Memorial Társaságot. A monográfiák taglalták az egyes táborok és azok lakóinak múltját és nevét, az elhalálozottak becsült arányát és névsorát. A Memorial Társaság emellett archívumot is létrehozott a túlélők visszaemlékezéseiből. Néhány visszaemlékezést más intézményekkel, például a Szaharov Intézettel együtt adott ki.

Az oroszországi levéltárak sok olyan titkos dokumentumot is rejtenek, melyek a Gulág-igazgatóság által készített feljegyzéseket tartalmaznak. A vezetőségnek ugyanis tisztában kellett lennie azzal, hogy mi zajlik a lágerekben, hányan élnek és halnak meg a szögesdrót mögött. Nem állíthatjuk, hogy ezek teljes mértékben hitelesek, ám lejegyzik, hogy miért jöttek létre a táborok és mit várt tőlük a szovjet vezetés.

1991-től kezdődően megnyíltak az oroszországi archívumok, melyekből a statisztikák is napvilágra kerültek. A moszkvai Orosz Állami Levéltárban őrzött Gulág archívumokból a statisztikán kívül olvashatunk többek között a szökési kísérleteket taglaló beszámolókról, az ellenőrök jelentéseiről, a tábori zenélésről.

A Gulág táboraival kapcsolatban 2000 óta egyre több könyv látott napvilágot és foglalkozott mélyrehatóan a kényszerszolgálatok történetével. A „mélyfúrások” azonban ritkán és sokszor csak nagyvonalakban érintették a női táborokat. Az ezredforduló óta megjelent Gulágról szóló könyvek között említésre méltó nemzetközi munka a 2001-ben megjelent *Gulag. A szovjet táborrendszer története* Krausz Tamás szerkesztésében. A konferenciakötet érdeme, hogy tanulmányokat és dokumentumokat tartalmaz, melyekkel az írók próbálták több

szempontból még sokoldalúbban bemutatni a lágerrendszer történetét. A forrásokban olvashatunk a lágereken belüli mindennapokról, a szökési kísérletekről, a Gulág második világháború alatti tevékenységéről vezetett jelentésekről. A tanulmányok között említhetjük meg többek között a Czéh Zoltán által írt *A Gulág logikája és funkciója* című munkát. A szerző a Gulágot elsősorban a gazdasági oldaláról vizsgálja, hogy a táborok milyen gazdasági funkciót töltöttek be, hol alkalmazták először a normarendszert, mi járult hozzá a lágerrendszer desztalinizáció kori „megsemmisítéséhez”. A kötettel szemben egyetlen kritikai megjegyzésünk a Gulág női táborainak kutatása szempontjából lehet, hiszen a kötetben kutatott kérdések, témák nem terjednek ki részletesen a nőkre. Csupán Viktor Zemszkov egyik, *A Gulag tényekben, adatokban* című tanulmánya tesz valamelyest részletesebb említést a nőkről.

A Gulág lágereiben raboskodó nők történetének kutatása szempontjából Anne Applebaum *A Gulag története* című kétkötetes, 2003-ban megjelent könyve az egyik legfontosabb forrásunk. A könyv 2005-ben jelent meg Magyarországon. A szerző a könyvében arra vállalkozott, hogy megírja a Gulág átfogó történetét. Azon túlmenően, hogy kronologikusan bemutatja a Gulág kialakulásának, működésének és megszűnésének történetét, a lágerek lakóinak szemszögéből próbálja elénk tárni a szögesdrót mögötti mindennapi életet és szenvedéstörténeteket. A könyv legnagyobb érdeme, hogy részletes betekintést nyújt a női rabok Gulág lágerei felé vezető útjának körülményeibe és tábori mindennapjaiba. Az olvasó elé tárja, hogy milyen körülmények, szabályok és megpróbáltatások között éltek nap mint nap. Applebaum ezenkívül beszámol a nők munkavégzéséről, kapcsolattartási lehetőségeiről, a táborokban kialakult kötelékekről (barátságokról, érdekkapcsolatokról, szerelmekről), valamint a speciális élethelyzetekről és túlélési stratégiákról is.

A Gulág női táborai kutatásánál új információkkal szolgálhat három szignifikáns mű. Az egyik Caroline Vasicek 2003-ban megjelent tanulmánya, a *Voices from the Darkness: Women in the Nazi Camps and Soviet Gulag*. A másik kettő, a 2010-ben napvilágot látott *Sex and Soviet Power in the Gulag of Western Siberia* és a 2011-ben megjelent *The Gulag and soviet society in western Siberia, 1929-1953*. Wilson T. Bell személyéhez köthető. A három munka jelentősége abban áll, hogy női táboro-

kat is bemutatnak. Leírják például, hogy egyes táborok mekkorák voltak és hol helyezkedtek el, melyikben voltak csak politikai foglyok, milyen út vezetett egy-egy táborba, az odaérkezéskor mi várt a rabokra, hol milyen jellegű munkákat végeztek a rabokkal, a szögesdrót mögött milyen jellegű kulturális tevékenységre adódott lehetőség, a második világháború idején milyen jellegű változások történtek a táborokban.

A női táborokra vonatkozóan jelentős munkának számít még Fényes Tóth Olga 1959-ben kiadott memoárja, mely *Nők a szovjet börtönében* címmel látott napvilágot. A mű által példát láthatunk arra, hogy Magyarországról milyen körülmények között vihettek el nőket a Gulágra, továbbá, hogy mielőtt elhelyezték őket egy táborban, milyen nehézségekkel kellett szembenéznük az út során és milyen jellegű börtönök, valamint lágerrek várhattak rájuk. A szerző részletesen elemzi a velük szemben tanúsított bánásmódot, a napirendjüket, az ételmezési és fürdőzési lehetőségeket.

A nők kapcsán további adalékot adhat egy interjú, mely Gereben Ágnes 2013-ban megjelent *Megtorlások a Szovjetunióban* című könyvében is olvasható. A visszaemlékezés alanya Pintér Károlyné Rohr Magdolna, aki szintén elmeséli útját a táborba és azt, hogyan fosztották meg a nőket méltóságuktól a táborba érkezéskor. Lágerszerelemről is beszámol, hiszen a megérkezést követően kórházba került maláriával, ahol megismerkedett ott dolgozó későbbi férjével. Az interjú azért jelentős kutatásom szempontjából, mert azon kívül, hogy betekintést nyújt az általa „látogatott” táborok „jellegzetességeibe”, láthatjuk, hogy a Gulágon mennyire nem foglalkoztak azzal, hogy a nők teherbíró képességüknek megfelelő munkát végezzenek.

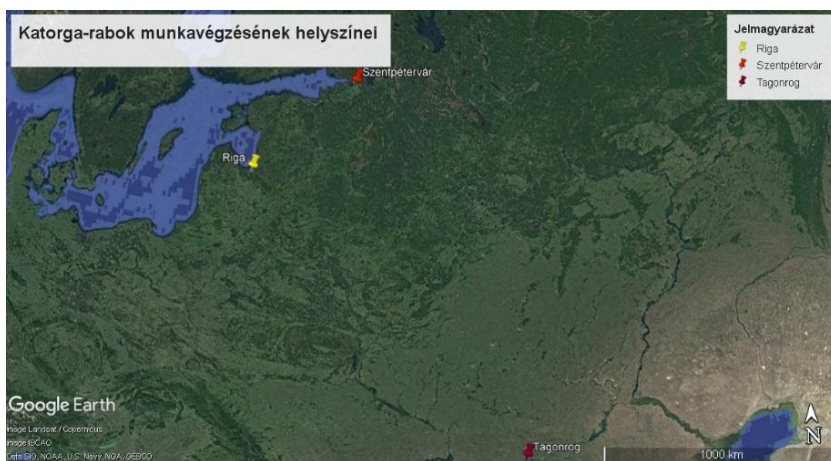
Végezetül a Gulágnak és azon belül a női táboroknak nem irodalmi jellegű forrásait, a dokumentumfilmeket is számba kell vennünk. Itt említhető meg a Szalkai Zoltán által 2004-ben készített *Gyaloglás a Gulagföldön* című film, valamint Sára Sándor 1992-ben készült 14 részes *Nehézsorsúak* című dokumentumfilm sorozata, melyben férfiakkal és nőkkel készített interjúkat.

A téma kevésbé ismert volta miatt dolgozatomban arra vállalkoztam, hogy átfogó képet alkossak a Gulág női táborairól és annak kényszermunkásairól. Reményeim szerint kutatásom hozzá fog járulni annak megértéséhez, hogy a Gulágot miért nevezhetjük a sztálini rendszer tükröképének.

A SZOVJET LÁGERVILÁG KIALAKULÁSA

A kezdet kezdete: a cári katorga

A Gulág eredete egészen a cári oroszországi katorgáig nyúlik vissza. A katorga elnevezés a görög katergon, azaz gálya vagy munka szóból származik. A katorga rendszerét Nagy Péter cár vezette be a 18. század elején, mikor kodifikálta a kényszermunkát. A börtönök lakóinak egy részét kivezényelték nehéz fizikai munkát végezni, velük (elsősorban köztörvényes rabokkal) építették meg például Pétervárat, Riga, Tagonrog és Reval kikötőjét.⁵ Nem utolsó sorban pedig dolgoztatták őket erődítési munkálatokon és az Ural bányáiban is. A rabok „munkakörébe” tartoztak az aranybányák is, mint például a Kara mentiek, melyek a cár személyes tulajdonában voltak.⁶ A cári Oroszországban azonban csupán „kampányszerűen, itt-ott, a gazdaság egészéhez mérve elhanyagolható mértékben” alkalmazták a rabmunkát.⁷

1. ábra A katorga-rabok munkavégzések néhány helyszíne⁸

⁵ CZÉH, 2003. 36.

⁶ A kényszermunkásoknak munkavégzésük során az aranyat tartalmazó homokról el kellett távolítaniuk a felső földréteget. SZTYEPNYAK-KRAVCSINSZKIJ, 1988. 185.

⁷ CZÉH, 2008. 38.

⁸ Google Earth térkép, készítette: Bárdonicsek Dominika

1860-ban alapították meg az első mezőgazdasági kényszermunkatelepet, 1863-ban pedig a forradalom utáni büntetés-végrehajtás számára mintául szolgáló Szahalin-szigeti munkatábor. A cél kizárólag az volt, hogy a rabok ellátása minél kevesebb pénzébe kerüljön az államnak. II. Miklós cár az egyik vasútépítkezés kapcsán – ahol főleg köztörvényesek dolgoztak – jegyezte fel naplójában, hogy „ez egy nagyon komoly üzlet!”⁹ Mindazonáltal a rabok nagyobb része továbbra is börtönben, nem pedig táborban raboskodott. 1869-ben összeállították az első Munkatörvénykönyvet, mely egyik fejezetében biztosította a rabok jogait, például a heti egy szabadnapot.¹⁰

1879-ben, a börtönrendszer központosításával egyidőben létrehozták a GTU-t (*Glaвноje Tyuremnoje Upravlenyje*=Börtönügyi Főigazgatóság),¹¹ melyet 1895-ben az Igazságügyi Minisztérium alá helyeztek. A főnökön kívül a személyzet részét képezte a két helyettes és két szakember, az ellenőrök és az ügyintézők.¹² A GTU végrehajtó hatáskörrel rendelkezett és határozta meg az örök számát.

A GTU-n kívül két másik hivatalt is létrehoztak, az STD-t (*Szovjet po Tyuremnim Gyelam*=Börtönügyi Tanács) és az OPT-t (*Obszecsztvo Popecsityelnoje o Tyurmah*=Börtönökről Gondoskodó Társaság). A végrehajtó hatalommal nem bíró STD feladatai közé tartozott a börtönrendszerben bekövetkezett változások megvitatása és a javaslattevés az új börtönök létrehozására.¹³ Az OPT, mely független volt minden kormányhivaltól és a cár védelme alatt állt, állami forrásokból biztosította a rabok számára az élelmet és a ruházatot. Városi bevételekből pedig a börtönfűtésről és a villamos energiáról gondoskodott.¹⁴

A telepeken és táborokban a rabokat kategorizálva helyezték el. A női rabokat elkülönítették a férfiaktól, a gyerekeket a felnőttektől, a papokat a laikusoktól, a katonákat a civilektől, a politikai foglyokat pedig a köztörvényesektől.

⁹ CZÉH, 2008. 37.

¹⁰ CZÉH, 2003. 37.

¹¹ Az 1917-es forradalmat követően átnevezték. Új neve GUMZ (*Glaвноje Upravlenyje Meszt Zakljucsenyija*=Fogvatartottak Főigazgatósága) lett.

¹² Az igazságügyi miniszter jelölte ki az ügyintézőket és szakembereket. A főnököt pedig a cár választotta egy, az Igazságügyi minisztérium által összeállított lista alapján. JAKOBSON, 1993. 12.

¹³ Uo. 14.

¹⁴ Uo.

1898-ban 10.688 katorgára ítélt dolgozott a cári Oroszországban.¹⁵ Ez a szám a századfordulót követően folyamatosan emelkedett, így 1908-ban 12.591-en, 1909-ben 22.649-en, 1910-ben 28.060-an, 1912-ben 32.000-en, 1914-ben 29.352-en dolgoztak a katorga berkeiben. A világháború során ez a szám végül elérte az 50.000 főt.¹⁶ Ha az adatokat összevetjük a későbbi Gulág méreteivel, akkor láthatjuk, hogy a katorga gazdasági szerepe lényegében elhanyagolható volt a Gulágéhoz képest.

1906-ban Sztolipin belügyminiszter felvetette a katorga felszámolását részben alacsony határfoka miatt. A századforduló környékén viszont megjelent egy új, hatékonyabb kényszermunkatípus. Megkezdődött az egyszerű börtönbüntetéssel sújtott rabok tömeges áttelepítése és alkalmazása egy-egy nagyobb építkezésnél. Ahogy Czéh Zoltánnál olvashatjuk: *„a szabadok pénzzel, az elítéltek munkájukkal adóznak az államnak.”*¹⁷ Ilyen nem katorga-rabok dolgoztak az 1896 és 1900 között épülő Bajkál környéki vasútvonalakon, az Amur menti országutak építésénél, valamint a kőfejtőkben, szénbányákban, fakitermelésen.¹⁸

A rabok munkájából befolyó összeg gyorsan növekedett. A bevétel 1885-ben 111.000, 1906-ban 1.250 millió, 1915-ben pedig már 8.200 millió rubel volt.¹⁹

Érdemes szót ejteni az orosz börtönök büdzséjének változásáról is. A börtönöknek három pénzforrása volt: kormányzati alapok, rabok munkájából származó jövedelem és jótékonykodás. Közülük a kormányzati alapok tették ki a források 90 %-át.²⁰ Michael Jakobson kutatásai szerint 1899-ben a költségvetés 1.462.950 rubel volt. A fogvatartottak 499.221 rubelt kaptak, amiből 145.721 rubelt vontak le az ételre és ruházatra. A börtönök 435.807 rubelre tettek szert és 389.200 rubel ment a kormányhoz.²¹ A rabokat nem fizették ki a közösségi szolgáltatásokért, vagy a főzési, mosodai munkákért. Helyette inkább levonták az összeget a majd szabadként végzett napokra.²²

¹⁵ CZÉH, 2003. 37.

¹⁶ CZÉH, 2003. 38.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo.

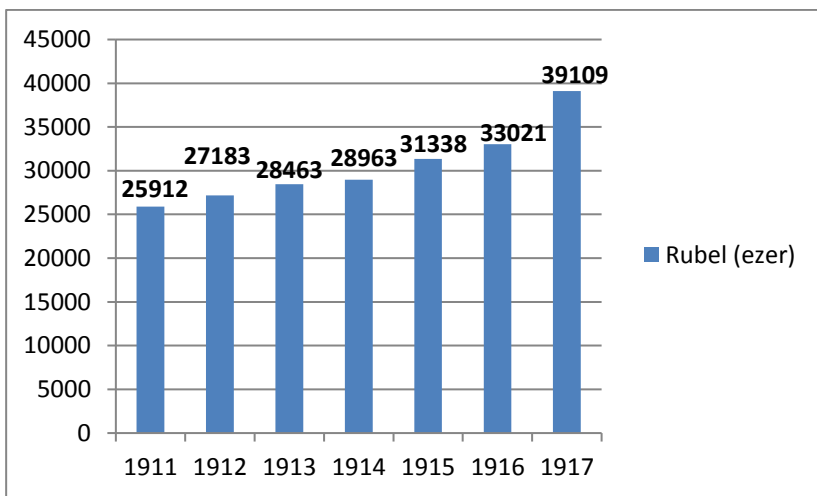
¹⁹ Uo.

²⁰ JAKOBSON, 1993. 15.

²¹ Uo. 11.

²² Uo.

Mint ahogy a következő diagramon is látható, a költségvetés az 1910-es évekre kedvezően alakult. Míg 1911-ben a büdzsé 25.912.000 rubel volt, addig 1917-ben már 39.109.000 rubel volt, mely az Orosz Birodalom költségvetésének mintegy 1 %-át tette ki.²³

2. ábra Az orosz börtönök költségvetése 1911-1917 (rubel)²⁴

A nagyjából 39.000.000 rubelből 15.776.000 rubelt fordítottak a fogvatartottakra, 9.787.139 rubelt az adminisztrációs személyzetre és tisztviselőkre, 3.949.276 rubelt az örökre, 7.972.000 rubelt a helyiségek bérletére és karbantartására, 2.053.826 rubelt pedig az építési és javítási munkálatokra.²⁵ Fontos azonban korrigálnunk Jacobson számításait. Hiszen, ha összeszámoljuk az egyes összegeket, akkor közel sem 39.109.000 rubel jön ki, hanem összesen 39.538.241. Ezen túlmenően könyvében további 7.000.000 rubelről ír, melyet egyéb kiadásokra fordítottak. Azt sajnálatos módon nem tudhatjuk, hogy az egyes adatokat ő írta-e el könyvében vagy pedig a jelentésben hibásan szereplő adatokat korrigálás nélkül átvette.

²³ Az Orosz Birodalom költségvetése 1917-ben: 4 077.871.071 rubel. JAKOBSON, 1993. 15.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo.

A katorgára ítélték között megemlíthetjük például Feliks Dzserszinszkijt. Általa a cári rendszer több börtönét is megismerhetjük. Dzserszinszkijt három év kényszermunkára ítélték, mivel megszökött a száműzetésből. Az első világháború elején, amikor elkezdték evakuálni a lengyel nemzetiségű politikai foglyokat, őt áthelyezték Oroszország belsejébe. Így a varsói Mokotow fegyintézetből a közép-oroszországi Orjolba került, ahol 1915. április végéig tartózkodott. Megtudjuk tőle, hogy az Orjolba tartó vonatút során a politikai foglyok a vagonban forradalmi dalokat énekeltek, ezért megfosztották őket élelmiszeradagjaiktól.

Képet kapunk arról is, hogy a börtönt ugyan csak 37 fogoly befogadására méretezték, Dzserszinszkij viszont több, mint 60 társával raboskodott ott. A börtöncellák levegőtlenek voltak és nélkülözték a higiéniai feltételeket is. Olykor megjelent a has²⁶- és kiütéses tifusz²⁷.²⁸

²⁶ A hastífusz (typhus abdominalis) a beteg székletével, illetve a kórokozóval szennyezett élelmiszerrel terjed. A betegség közvetítője lehet akár a légy is. A kórokozó élettartama a környezettől függ. Kedvező környezetben, például jégben, ágyneműn és ruhadarabokon akár 2-3 hónapig is életben maradhat. A tünetek között említhetjük meg például a gyengeséget, a hasmenést. A beteg állapota a harmadik héten válik legsúlyosabbá, amikor belső vérzés, bélátfúródás és tüdőgyulladás léphet fel. Ezen betegségek akár halálhoz is vezethetnek. Ezen kívül előfordulhat eszméletlenség, delírium és gyakran epe-, májproblémák (pl. hepatitis) is felléphetnek. A krónikus bacilusgazdák között sokkal több a nő, ugyanis náluk gyakoribbak az epehólyag bántalmai. Így sokkal kedvezőbbek a körülmények a kórokozók megtelepedésére. PETRILLA, 1953. 14-30., HAS-TÍFUSZ TÜNETEI ÉS KEZELÉSE 2018. http://www.hazipatika.com/beteg-segek_a_z/hastifusz/245 (Ln:2017.04.01.)

²⁷ A kiütéses tifuszt (typhus exanthematicus) a kórokozóval fertőzött ruhatetű terjeszti a vérszívás során. A tetű a vérrrel felszívott kórokozókat bélsárával üríti ki, amit aztán a vakaródzó ember dörzsöl be a bőrébe. Ezen kívül a ruhatetű serkéit a ruhaszövet szálaira, ránciba teszi, így a testhez legközelebb lévő (azaz legmelegebb) részeken (nyakon, deréktájon) van a legtöbb serke. A tetű közvetlen érintkezés során kerül egyik emberről a másikra, tehát terjedését elősegíti a zsúfolt tér, rossz higiéniai viszony. Fertőzést egyébként eredményezhet az is, ha az ember a fertőzött tetűt szétnyomja a bőrén. A frissen fertőzött ember 5-6 nap után maga is fertőzőforrássá válva tovább adja a betegséget. A tünetek között megemlíthetjük az izomfájdalmat, a magas lázat, a kiütéseket, az idegrendszeri problémákat. A betegség súlyosbodásával tudatzavar, félrebeszélés, eszméletvesztés és bőrvérzés is jelentkezhet. A jellegzetes kiütések a betegség 3-5. napján jelentkeznek és eleinte halványpirosak, gombostűfej vagy lencse méretűek. Először a hason és a vállon jelennek meg, majd kiterjednek a végtagokra is. A tetvesseget az érintett terület szőrtelenítésével lehet megszüntetni. PETRILLA, 1953. 246-250.; KIÜTÉSES TÍFUSZ 2005. https://www.hazipatika.com/napi_egeszseg/fertozo_beteg-segek/cikkek/kiuteses_tifusz_okok_tunetek_kezeles/2000117114554 (Ln:2017.04.01.)

²⁸ ZUBOV, 1972. 94.

Ilyenkor a betegeket egy zárkában helyezték el, ahol alkalmanként meglátogatta és ellátta őket az orvos. A rabok idővel éhségsztrájkot akartak kirobbantani. Erre Dzserzsinszkij a következőt fogalmazta meg: „Az éhségsztrájk erős harci eszköz, megfelelően fel kell készülni rá. Nem lehet vele tréfálni. Én kezdem az éhezést, a többiek hadd ellenőrizzék előbb magukat. Nemegyszer megfigyeltem olyanokat, akik a leghangosabban kiabáltak, és a leghamarabb fújtak takarodót.”²⁹ Mivel nem volt titok a sztrájkban való szerepe, magánzárkába zárták.³⁰

1916-ban a butirkai börtönbe került, ahol nagyon leromlott az egészsége.³¹ Öccsének, Władisławnak írt levelében a következőről számol be: „Már egy hónapja dolgozom, és meg vagyok elégedve. Segéd-munkás vagyok a katonai egyenruhaműhelyben.”³² Négy év után, amit szinte teljes egészében magánzárkában töltöttem, kifáradtam a semmittevéstől... Testi és szellemi erőm sorvadott. És íme, bizonyos mértékig a fizikai munka, még a gépies munka is, amely kitölti a napot, gyógyít. Ha egyedül kellene dolgoznom, akkor a munka rövidesen teherrel válna, de másokkal együtt dolgozom... S a lelkemben ugyanaz az ujjongó dal, a nagyságnak és a szépségnek ugyanaz a dala, és ugyanazok az ábrándok – az élet... Úgy megörültem levelednek, jó szívednek...”³³

Végezetül fontos megjegyeznünk, hogy a modernizálódásra törekvő cári Oroszország a nyugat-európai börtönreformok hatására 1914-től megkülönböztette a „javító munka” kategóriáját büntető törvénykönyvében. Alkalmazására azonban nem adódott lehetőség a háborús helyzet miatt.³⁴ Az 1917-es februári forradalom véget vetett a katorga intézményének.

A bolsevik kezdetek, rendelet a „vörös terrorról”

A táborok létrejöttéhez vezető út

A februári forradalom ugyan elsöpörte a katorga intézményét, Lenin azonban 1917 decemberében felvetette a „kényszermunkára való küldést”. Ám eleinte nem volt egyértelmű, hogy az mi célt szolgáljon. Neveljék át, javítsák meg a rabokat? Büntessék meg őket? Általuk oldják meg a gazdaság munkaerő-ellátásának problémáját? Végül a hármat

²⁹ ZUBOV, 1972. 95.

³⁰ Uo.

³¹ Uo. 99.

³² Butirka 12. folyosóján varrógépen dolgozó szabó segédmunkása lett.

³³ ZUBOV, 1972. 100-101.

³⁴ CZÉH, 2008. 38.

együtt próbálták alkalmazni. A bűnözők megjavítását célzó gondolat a köztörvényeseknél lépett működésbe, mondván „*a raboknak dolgozniuk kell, hogy olyan készségeket sajátítsanak el, amelyek birtokában becsületes életet élhetnek*”.³⁵ Az Igazságügyi Népbiztosság feladata lett, hogy ehhez megfelelő munka- és életkörülményeket teremtsen.

1918-tól megkezdődött ezen büntetésforma jogi háttérének biztosítása. 1918 februárjára új büntetőtörvénykönyv-tervezet született, amely korrupció büntetése tíz év szabadságvesztést és azt követő tíz év kényszerszolgálatát írt elő. Ez a kényszerszolgálat sem elvében, sem gyakorlatában nem volt azonos a cári katorgával.

Már 1918 tavaszától lehetővé vált „rendkívüli esetben” a „legkeményebb és legmegalázóbb kényszerszolgálat” kiszabása. Ennek fogantatását a Cseka (később GPU, illetve OGPU) hatáskörébe utalták. Úgy gondolták, hogy „*a kietlen környezet, a munkarend, a természet erőivel való küzdelem jó lecke lesz minden ellenforradalmi elemnek*.”³⁶ A Cseka működéséről a III.3.1. *Cseka vs Igazságügyi Népbiztosság* című fejezetben szólnak.

1918 májusában megszületett a *Dekrétum a megvesztegetésről*, mely kimondta, hogy „*ha a kenőpénz elfogadásában vagy felajánlásában vétkes személy a vagyonos osztályokhoz tartozik, és arra használja a megvesztegetést, hogy tulajdonjoggal összefüggő kiváltságokat szerezzen vagy tartson meg, az illető a legkeményebb és legmegalázóbb kényszerszolgálatra ítéendő és minden vagyonától megfosztandó*.”³⁷ Ebből is látszik, hogy a szovjet állam elsősorban nem azért ítélte el valakit, amit elkövetett, hanem azért, aki. A kényszerszolgálat-ítéletek többségét azonban nem tudták végrehajtani, mert a raboknak nem volt ruhájuk. Emellett a börtönök folyamatosan zsúfoltak voltak, így olykor alagsorba, padlásra, üres palotába és régi templomba zárták a rabokat. Emellett nem egy börtön volt olyan, ahonnan „*csak az nem szökött meg, aki nem akart*” – mondták el egyes visszaemlékezők.

1918 júniusában végül megoldást találtak a problémákra, mely fordulatot hozott a kényszerszolgálat történetében. Ugyanis e hónap 4-én Lev Trockij indítványozta a cseh hadifoglyok egy részének koncentrációs táborba zárását. 1918. július 23-án az Igazságügyi Népbiz-

³⁵ CZÉH, 2008. 38.

³⁶ Uo.

³⁷ APPLEBAUM I., 2005. 64.

tosság Központi Büntető Osztálya rendeletet adott ki *Ideiglenes intézkedés a szabadságvesztés foganatosításáról* címmel, mely 1920 novemberéig volt érvényben. Kötelező fizikai munka végzését írta elő minden munkaképes elítélt számára.

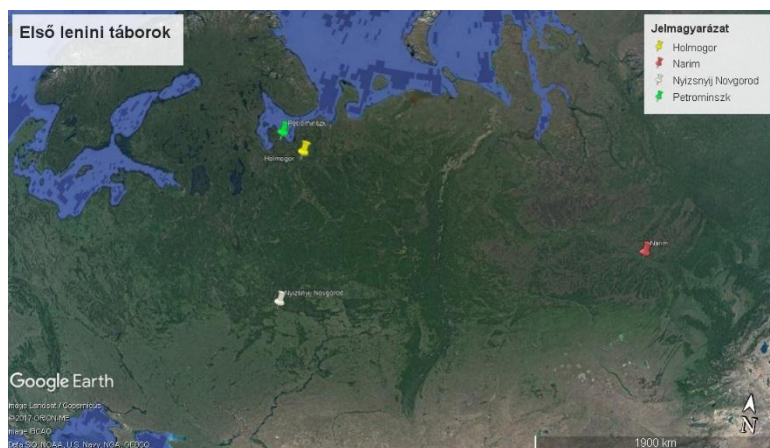
„1918. aug. 8-án Trockij egy irányelvet bocsátott ki a Moszkvát-Kazant összekötő vasútra, mely utasította a vonalvezető tisztet, hogy hozzon létre Murom, Armavir, Szviazszk városában koncentrációs tábor, korlátozandó az agitátorokat, ellenforradalmi tiszteket, szabotőröket, parazitákat, spekulánsokat, azon személyek kivételével, akiket a bűncselekmény helyszínén végeznek ki, vagy akiket a Katonai Forradalmi Bíróságok másra ítélték. Ez a parancs is újítás volt, hiszen először a történelem során a koncentrációs táborok nem külföldiek, hanem a polgárok számára voltak fenntartva.”³⁸ Emellett Trockij utasítást adott ki a Vörös Hadseregben mozgósított ex-cári tisztek feleségeinek és gyerekeinek koncentrációs táborokba zárásáról.³⁹

Az első táborok

1918 augusztusától elkezdtek felállítani az első koncentrációs lágereket, melyek mintájául az I. világháború idején a hadifoglyok számára létesített táborok szolgáltak. A táborok zömét kiürített kolostorokban rendezték be. Azért kedvelték ezeket az épületeket, mivel masszívak, jó karban lévők voltak, körülfalakkal. A legelsőt Nyizsnyij Novgorodban, egy női rendházban alakították ki 5.000 férőhellyel. Később többek között Holmogorban, Narimban és Petrominszk közelében is létrehoztak tábor. A lágerekbe elsősorban a társadalom államellenes tagjait zárták, illetve azokat, akiket származásuk, vagy feltételezett politikai ideológiájuk miatt veszélyesnek tituláltak.

³⁸ PIPES, 2014. 142.

³⁹ Uo.

3. ábra Első lenini táborok⁴⁰

A koncentrációs táborok kapcsán megemlítendő, hogy az intézmény nem orosz eredetű volt. Az első táborokat a spanyolok hozták létre Kubában 1895-ben annak érdekében, hogy véget vessenek a felkeléseknek. A *reconcentración política* keretében el kezdték összegyűjteni a kubai parasztokat és táborokban helyezték el őket, hogy ezáltal megfosszák a felkelőket az élelemtől, menedéktől.⁴¹ 1900-ra az angolok is átvették ezt a fajta büntetésformát és a búr háború során alkalmazták is. 1904-ben a németek is létrehoztak koncentrációs táborokat Délnyugat-Afrikában. A németek – szemben a spanyolokkal és angolokkal – nem csupán táborban helyezték el a herero törzs tagjait, hanem kényszermunkát végeztettek velük. Az intézményt és annak elnevezését végül az oroszok is átvették. A „*konsztlager*” kifejezés az angol koncentrációs tábor fordításaként jelent meg *Trockij*nek köszönhetően, aki ismerte a búr háború történetét.

A lágerek felállításával egy időben megszervezték a BITR-t (Bjuro Iszpravityelno-Trudovih Rabot, Javító-nevelő Munkaügyi Hivatalt), mely a szabadságvesztés nélküli kényszermunkára ítélték nyilvántartásáról gondoskodott. Lehetővé vált, hogy bírósági tárgyalás nélkül

⁴⁰ Google Earth térkép, készítette: Bárdonicsek Dominika

⁴¹ APPLEBAUM I., 2005. 44.

kerüljön valaki lágerbe, a Belügyi Népbiztosság Különleges Tanácsa, az ún. Hármastanács⁴² „javaslatára”.

A rabok kiszabott büntetési idejét pedig innentől kezdve a láger vezetése folyamatosan felülbírálhatta, meghosszabbíthatta. Fontos mindazonáltal, hogy a rabok 75-80 százaléka olyan urka⁴³ volt, akit bármely bíróság elítélt volna.⁴⁴

1918. szeptember 5-én megszületett a Vörös terrorról szóló rendelet, mely kimondta, hogy *„biztosítani kell a szovjetköztársaságot az osztályellenség támadásai ellen, annak koncentrációs táborokban történő elhelyezése révén”*.⁴⁵

Felvetődhet a kérdés, hogy a táborok milyen célt szolgáltak? Felix Dzszerzsinszkij 1919 februárjában mondott beszéde szerint *„a bíróságok ítélkezési gyakorlata mellett a közigazgatási büntetést is meg kell őrizni, nevezetesen a koncentrációs táborot. A rabok munkája még most sincs kellően felhasználva a közmunkákon, és azt javaslom, hogy ezeket a koncentrációs táborokat tartsák meg a fogvatartottak munkájára, a megszállás alatt élőkre, azokra, akik egy bizonyos kényszer nélkül nem tudnak dolgozni (...)”*⁴⁶

Mindenesetre nem a kényszermunka volt a táborok egyetlen célja. Fontos szerepet töltöttek be az elrettentés, a Vörös Hadseregbe átvett cári tisztek lojalitásának biztosítása és a bolsevikok ellen elkövetett merényletek megbosszulása terén is.

Az 1919-es büntető törvénykönyv megszabta a szabadságvesztés kiróható határát. Az urkák számára 5 évben állapította meg a felső, a politikaiaknál pedig 3-5 évben az alsó határt. Ennek az elvnek megfelelően osztozott meg a rabokon a két hivatal, az átnevelési célzatú Igazságügyi Népbiztosság és az izolátor funkciót betöltő Cseka (VCSK, Összoroszországi Rendkívüli Bizottság). Előbbihez tartoztak a köztörvényesek, utóbbihoz pedig a politikaiak. 1922-ben magasabban húzták meg a szabadságvesztés kiszabható határát, melyet a maximum 5 évről 10 évre emeltek. Mindezt azzal indokolták, hogy 5 év

⁴² Tagjai: a belügyi népbiztos helyettese, az Orosz Föderáció Belügyi Népbiztosságának egy képviselője és a helyi szovjetköztársaság rendőrfőparancsnoka.

⁴³ Azaz köztörvényesek. Előszeretettel nevezték őket „társadalmilag közelállóknak” („szocialno blizkije”). KOLONTÁRI, 2017. 28.

⁴⁴ CZÉH, 1995. 197.

⁴⁵ SZTATYA № 710. POSZTANOVLENYIJE SZOVJETA NARODNIH KOMISSZAROV. O KRASNOM TYERRE. 1918. <http://istmat.info/node/31100> (Ln: 2017.08.14.)

⁴⁶ PIPES, 2014. 142.

nem elegendő ahhoz, hogy a rabok megjavuljanak és jó állampolgárrá váljanak.

A bolsevik büntetőrendszer 1919-1923

Cseka vs Igazságügyi Minisztérium

Az Igazságügyi Népbiztosság 1918-1919-ben folyamatosan dolgozott a nevelési elvek kidolgozásán. Végül egy 1919 áprilisi rendeletében szabályozta a börtönök létszámát, tevékenységét, mindennapjait. A börtönökbe minimum 300 főt kellett elhelyezni, akiknek munkájából kellett fedezni a fenntartási költségeket. A kötelezően végzett munka jellegének meghatározása a helyi szervekre volt bízva. A munkaidő kapcsán a rendelet előírta, hogy az nem lehet hosszabb napi 8 óránál, illetve, hogy túlóráról és éjszakai műszakról csak az érintettek beleegyezésével lehet szó. Az átnevelteket munkabér is megillette, mely megegyezett a szabadokéval. A bérből pedig csakis az étellemezésre, ruházatra és az őrszemélyzet fizetésére fordítandó összeget lehetett levonni, mely nem haladhatta meg az eredeti bér 1/3-át. A napi élelmiszeradagnak azonosnak kellett lennie a szabad munkavállalókéval. A rendelet előírta mindezek mellett azt is, hogy a rabok számára állandó orvosi felügyeletet és kulturális, valamint politikai foglalkozásokat kell biztosítani.⁴⁷

Az Igazságügyi Népbiztosság idővel nehezen tudott megbirkózni a magas rablétszámmal,⁴⁸ főleg azért, mert a börtönök folyamatos túlszűfolttsággal küszködtek.⁴⁹ Fejlesztésre és bővítésre pedig nem volt pénz.

Egyes börtönökben annak érdekében, hogy rend és fegyelem legyen, eleget tettek a rabok követeléseinek. Berta Bubina szociálforradalmár a büntetését a Butirka-börtön szocialista szárnyában töltötte egy ideig. Visszaemlékezésében elmondta, hogy a raboknak volt reggeli torna és egyfajta „klub”. Utóbbiban még könyvtárat is kialakítottak, ahol újságokat is olvashattak, akár külföldieket is. Mindezek mellett zenekart és kórust alapíthattak. A szabadidős tevékenység mellett lehetővé tették, hogy nők és férfiak együtt sétáljanak a börtön folyosóin.

⁴⁷ CZÉH, 1998. 133.

⁴⁸ 1920 végén körülbelül 40-60.000 fő raboskodhatott börtönben. JACOBSON, 1993. 24.

⁴⁹ A gyakori túlszűfolttság miatt szinte állandó volt a tifuszjárvány. SZOLZSENYICIN. II., 1989. 554.

A Csekának az Igazságügyi Népbiztossággal ellentétben kevesebb rab izolálásáról kellett gondoskodnia. Mint említettem, politikai foglyok tartózkodtak a Cseka táboraiiban. A táborokban raboskodó osztályellenesek kapcsán fontos megjegyezni, hogy eleinte nem volt egyértelmű, ki számít osztályellenesnek. Ide sorolták mindazokat, akik bármilyen módon kötődtek a cári rendszerhez, köztük például hivatalnokok, politikusok, katonatisztek, egyházi személyek. Fontos mindazonáltal, hogy a bolsevikok a cári rendszer gárdájából sokakat átemeltek, akik éppoly hűségesen szolgálták az új rendszert, mint a régít. Ezt nevezik csinovnyik-mentalitásnak.

A Cseka emellett nagyobb önállóságot élvezett. A táborokat akár milyen messze felépíthette. Átnevelésről, szabályozott munkakörülményekről és bérezésről pedig szó sem volt. Táborai önfenntartók voltak, sosem küszködtek deficitel. 1928-ig a Cseka gyakorlatilag semmiféle pénzügyi elszámolással nem tartozott a kormánynak.

A Cseka táborai általában lakatlan, nyersanyagban gazdag területen jöttek létre. A rabok „foglalkozhattak” többek között fakitermeléssel, bányászattal, halászattal. Rabokat vezényeltek ki továbbá földművelésre, illetve az államosított épületek karbantartására, a vízvezetékek, fűtőberendezések és csatornahálózat reparálására.⁵⁰ Szolzsenyicintől tudjuk, hogy háziipari műhelyekben is végeztek munkát, ahol 1919-ben a foglyok 2,5 %-a, 1920-ban pedig már 20 %-a dolgozott. A táborokban lévő rabok dolgoztatásának elsődleges célja nem az volt, hogy átneveljék őket, hanem hogy így fiztessék meg velük a tábor fenntartásának költségeit.

Fontos megjegyeznünk, hogy 1920-tól jelentős mértékben nőtt mind a lágerek, mind az ott raboskodók száma. Ahogy a táblázatból is kiderül, 1920 elején 34 tábor létezett, melyek 8660 rabot dolgoztatnak. 1923 októberéig a lágerek száma 321-gyel, a rabok száma pedig több mint 60.000 fővel nőtt.⁵¹

⁵⁰ SZOLZSENYICIN. I. 1989. 541.

⁵¹ PIPES, 2014. 143.

Év	Táborok száma	Rabok száma (fő)
1920. január 1.	34	8660
1921. január 1.	107	51.158
1921. szeptember 1.	117	60.457
1921 vége	267	73.194
1922. október 1.	132	68.297
1923. október	355	kb. 70.000

4. ábra A Cseka táborainak és az ott raboskodók száma 1920-1923. (fő)⁵²

A Cseka lágereiben uralkodó életkörülmények

Az életkörülmények kapcsán fontos megemlíteni, hogy a táborok őrei sok esetben tapasztalatlanok voltak, így nem tudták biztosítani az életben maradáshoz szükséges feltételeket, így az élelmiszereket, a ruházatot és a gyógyszereket.

1919 tavaszán rendeletek születtek a táborok működését illetően. A 124-es számú dekrétum előírta, hogy az összes foglyot a lágerbe érkezését követően haladéktalanul „be kell vonni” a munkába. Hozzátette, hogy a lágerekből vagy a munkavégzés helyéről történő szökésért a legszigorúbb büntetés lesz kiszabva.⁵³ További rendeletekben engedélyezték a közvetlen családtagokkal való találkozást, de csakis vasárnap vagy ünnepnapon. Előírták, hogy egy orvosnak hetente kétszer el kellett látogatnia a táborba, ahol egyébként állandóan ott kellett

⁵² PIPES, 2014. 143.

⁵³ SZTATYA N° 124. GYEKRET CENTRALNOGO ISZPOLITYELNOGO KOMITYETA SZOVJETOV. 1919. <http://istmat.info/node/35823> (Ln: 2017.08.14.)

tartózkodnia egy ápolónak. Emellett egy 50 ágygal rendelkező „bal-eseti osztályt” is fent kellett tartani a táboroknak.⁵⁴ (Mindezek azonban ritkán valósultak meg.) Megszabták az örök létszámát is. A 300 fő alatti létszámú táborokban ötven rabra két ór, a 300 fő felettiekben pedig 10 rabra egy ór jutott.⁵⁵ Szabályozták a szökés kérdését is. Aki kísérletet tett rá, annak első ízben tízszeresére növelték büntetését – bírói ítélet nélkül –, másodjára pedig agyonlőtték. A munka idejét napi 8 órában határozták meg, ám az évvége közeledtével egyre inkább lehetővé vált a nők túloráztatása és éjszakai dolgoztatása is.

A lágerekben uralkodó élet- és egészségügyi körülmények sokszor embertelenek voltak. Élelmiszercsomagokat nem kaphattak a rabok, az ételek pedig sok esetben szegényesek (vitaminhiányosak) és kalóriaszegények voltak. Richard Pipes szerint az északi táborokban raboskodók 27 %-a kevesebb mint 1.000 kalóriához jutott egy nap alatt. Az ételek mindemellett gyakran ízetlenek voltak. Az egyik szibériai táborban raboskodó pap például beszámolt arról, hogy belsőségekből készült ételeket fogyasztottak.⁵⁶ A rabok igen kevés fejadagot kaptak. Szolzenyicintől tudjuk, hogy például a rjazanyi lágerben a koszt fél font kenyeret, reggel és este forró vizet (a teához), délben egy merőkanál balándát (benne néhány szem rizzsel és krumplihéjjal) tett ki.

Csupán azok voltak szerencsésebbek, akik túlteljesítették a normát, hiszen ők plusz egy fél font kenyeret kaptak.⁵⁷ A Narim táborban raboskodók közül pedig megemlíthetjük Olga Romanova, egy tizennyolc éves anarchista esetét, aki három hónapon keresztül nem kapott mást, mint kenyeret és meleg vizet.

Az állandó alultápláltság és vitaminhiány gyakorta táptalaja volt a betegségeknek, melyek terjedését jelentősen megkönnyítette a legyengült szervezet és a nem túl higiénikus környezet. A betegségek következtében pedig idővel alkalmatlanná váltak a rabok a munkavégzésre. Visszaemlékezésekből tudjuk, hogy a járványok közül gyakori volt többek között a tífusz. Egy 1919 szeptemberében Dzserszinszkijnek küldött titkos jelentésben olvashatjuk, hogy pél-

⁵⁴ JAKOBSON. 1993. 49.

⁵⁵ JAKOBSON. 1993. 49.

⁵⁶ APPLEBAUM I., 2005. 73.

⁵⁷ SZOLZENYICIN. I. 1989. 544.

dául az őszi időszakban nem lehetett megfelelően dolgoztatni a foglyokat, mivel a táborok a betegségek és járványok melegágyai voltak. A jelentés szerzője indítványozta, hogy a tábor hatékonyabbá tétele érdekében a munkaképteleneket helyezték át máshová.⁵⁸ Mint láthatjuk, már ekkoriban megjelent az a felfogás, miszerint a beteg rabokért csupán addig kell aggódni, amíg munkára alkalmatlanok. Méltóságuk, emberi mivoltuk, életben maradásuk előbbi mellett csupán másodlagos szempont.⁵⁹

Az élelmezési és egészségügyi körülmények kapcsán említést érdemel Holmogor, ahol 1921-ben 1.200 fő raboskodott. Közülük mintegy 800-an szenvedtek valamilyen tifusztól. Gyakoriak voltak a különféle gyomorbetegségek is, melyekkel a rabok legyengült szervezete nem tudta felvenni a harcot.⁶⁰ Ezen kívül május és október között összesen 442-en haltak meg dizentériától, azaz vérhastól vagy az éhségtől.⁶¹ Az állandó éhezés következtében a rabok hajlandók voltak megenni mindent, ami a kezükbe került. Sokan még az életüket is kockára tették, hogy a munkára vonulás közben elcsenjenek egy szem gyümölcsöt egy civil kertjéből.⁶²

Problémát jelentett az is, hogy a lágerek puritánok voltak. Mindezt tanúsítja, hogy sok barakk fűtetlen és sötét volt. A rossz körülményeket csak fokozta az élőködők gyakori jelenléte is.

Megemlíthetünk egy olyan női tábort, ahol az életkörülmények valamivel jobbak voltak. Igaz, itt is előfordultak különféle betegségek, mint például a szifilisz. A lágert egyébként egy olyan épületben alakították ki, mely valamikor monostor volt. 365-en raboskodtak itt. Közöttük egyaránt megfordultak prostituáltak, spekulánsok, tolvajok és ellenforradalmárok. Valamennyien rendelkeztek saját ággal és az étkezéshez szükséges edényekkel. Hetente lehetőségük adódott a mosakodásra és a mosásra. Hetente egyszer találkozhattak a rokonaikkal. Engedélyezték számukra a szabadidős és kulturális tevékenységet, így például a könyvtárban könyveket és újságokat olvashattak.⁶³

⁵⁸ APPLEBAUM I., 2005. 72.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Május: 12, június: 20, július: 30, augusztus: 80, szeptember: 110, október: 190 fő halt meg. Láthatjuk, hogy az egyre hidegebb idővel párhuzamosan egyre több rab halt meg valamilyen betegség következtében. JAKOBSON, 1993. 41.

⁶² Uo.

⁶³ IVANOVA, 2006. 136.

Nem mehetünk el amellett sem, hogy a rabok mennyi nehézségnek és megaláztatásnak voltak kitéve az örök részéről. A légerek katonai mintára szervezett személyzete előszeretettel büntette, kínoztta és alázta meg a rabokat. Büntetésként alkalmazta például az éheztetést, a magánzárkát, a plusz munkát. Az éheztetés következményeként sokan éhen haltak. A nők esetében pedig előfordulhatott, hogy a fizikai túlterhelés és éheztetés miatt leszakadt a méhük. Ezen körülmények és az állandó stressz pedig hozzájárulhatott ahhoz is, hogy a nők sokáig nem voltak képesek menstruálni.

A plusz munka részét képezhette a gödörásás, a hócipelés és a takarítás. Utóbbi kapcsán említhetjük meg például azt, amikor az egykori gazdagokat arra kényszerítették, hogy kézzel takarítsák fel az olyan padlót, amin már több réteg kosz rakódott le. Előfordult olyan is, hogy valakinek előírták az illemhely kitakarítását és ehhez csupán egy abroszt biztosítottak.⁶⁴

Az örök előszeretettel kínozták a rabokat. A kínzási módszerek között megemlíthetjük például a belül szegekkel ellátott hordót. Ebbe helyezték bele a rabokat. Állatokat (köztük bogarakat) is előszeretettel használtak a kínzások során. Például előfordult, hogy patkányokkal teli vödörre ráültették a nőket és a patkányok ott harapdálták őket, ahol érték.

Gyakran előfordult az is, hogy a nőket arra kényszerítették, hogy szexuális kapcsolatot tartsanak fenn az örökkel. Aki megpróbált ellenállni, nagy eséllyel agyonlőtték. Az ellenálló nőknek sokszor a többi nő könyörgött azért, hogy adják be derekukat, ugyanis féltek, hogy az örök kollektív büntetést alkalmaznak majd.

A kínzások és egyéb büntetési módszerek céljai kapcsán megemlíthetjük, hogy az örök ezekkel a módszerekkel igyekeztek megleckéztetni, engedelmessé tenni a rabokat. Ki akarták alakítani a tehetetlen rab és mindenható rabtartó képzetét. Próbálták megfosztani a rabokat identitásuktól, személyiségük feletti autonómiájuktól.

A rabok a kínzást, megaláztatást követően úgy érezhették, hogy többé nincsen saját akaratuk, nem ők életük irányítói, kiürült lelkükből mindaz, mely egyéniségüket alkotta korábban. Mindezek következtében sokkal sebezhetőbbé váltak.

⁶⁴ APPLEBAUM I. 2005. 72.

Intézményesül a megtorlás, a SZLON létrejötte

Az 1920-as évek elejére az Igazságügyi Népbiztosság, valamint a Cseka kezéből kicsúszott az irányítás. Nem tudták megfelelően korában tartani a foglyokat sem a börtönökben, sem a lágerekben. Egyre több lett a lázadás és sztrájk. 1923-ra megszületett a probléma látszólagos megoldása, a későbbi munkatáborok prototípusa. Létrehozták a SZLON-t.

A SZLON a *Szevernije Lageri Oszobovo Naznacsenyija* rövidítése, mely magyarul Különleges Rendeltetésű Északi Lágereket jelent. A SZLON alatt a fehér-tengeri Szolovki-szigeteken lévő táborokat értjük. Ebből is látszik, hogy Alexander Szolzsenyicin nem véletlenül használta a szigetcsoport metaforát a szovjet kényszerszemléltáborok kapcsán. A szigetek között megemlíthetjük Szolovkit, Zajackij Osztrovot, Anzert, Bolsaja Mukszalmát és Malaja Mukszalmát. Zajackij Osztrovon női tábort, Anzeren betegeket, kisgyermekes anyákat és egykori szerzeteseket befogadó tábort alakítottak ki, Bolsaja Mukszalmán pedig a rabok ezüst-fekete rókákat tenyésztettek a prémjükért.⁶⁵

5. ábra Szolovki-szigetek elhelyezkedése⁶⁶

⁶⁵ A SZLON hivatalosan kilenc tábort tartott fenn, melyek részlegekre oszlottak. APP-LEBAUM I. 2005. 93.

⁶⁶ARRIVING. <https://u.osu.edu/breyfogle.1/tag/solovki/page/2/> (Ln: 2016.11.05.)

6. ábra A Szolovki-szigetek táborai⁶⁷

A szigetekben a táborokat az egykori (elkobzott) kolostorokban és az azokhoz tartozó birtokokon alakították ki. Az egyik kolostorépület, mely kiindulópontként szolgált, a 16. századtól 1903-ig kolostorbörtönként funkcionált. Maga Dzszerzsinszkij volt az, aki felvetette, hogy ezeket a területeket és épületeket adják át a Csekának – ekkor már GPU-nak – a táborok kialakítására.

Szolovki mindig úgy élt a túlélők emlékezetében, mint a Gulág első tábor, holott ebben az időben már sok tábor létezett. Az viszont tény, hogy az OGPU ebben a táborban szerzett először tapasztalatot a rabszolgamunka hasznosítása tekintetében. Naszedkin elvtárs főigazgató is azt állította 1945-ben, hogy „a táborrendszer eredete 1920-ban, Szolovkin keresendő, (...) és a 'kényszermunka mint átnevelési módszer' egész szovjet rendszere 1926-ban ott vette kezdetét.”⁶⁸

⁶⁷ „THE FIRST CAMP OF THE GULAG”. <https://erenow.com/modern/gulagahistoryanneapplebaum/4.html> (Ltn: 2016.12.20.)

⁶⁸ APPLEBAUM, 2005. 88-89.

A rabok elsősorban fakitermeléssel, fafeldolgozással, útépitéssel, kőfejtéssel, tégláégetéssel, kikötői munkákkal és tűzegkitermeléssel foglalkoztak. Számos elképzelés született a rabmunka termelékenységének javítása érdekében. Naftali Frenkel volt az, aki végül meghonosította a normarendszert, mely a rabok napi élelmezését az elvégzett munkától, annak százalékos eredményességétől tette függővé. Frenkel a rendszerrel motiválta az elítélteket is, hiszen amennyiben nem végezték jól munkájukat, nem kapták meg az ígért porciót. A normákat azonban magasan húzták meg.⁶⁹

Az átnevelés helyett idővel egyre inkább „a munkaerő racionális kihasználása” lett a cél. Mindezzel a SZLON „ideális eszközt kínált az 1929-ben megindított, tervegazdálkodást és radikális társadalomátalakítást hirdető „nagy fordulat” vagy ’második forradalom’ számára.”⁷⁰

A kényszermunkások száma gyorsan növekedett: 1926 elején körülbelül nyolcezer,⁷¹ 1928-ban majdnem huszonkétezer, 1930-ban pedig már hatvanháromezer rab dolgozott a SZLON táborokban.⁷² A kényszermunkásokat két fő kategóriára, köztörvényesekre és politikaiakra osztották. A politikaiak csoportja – körülbelül 300 fő – eleinte nem dolgozott. A rabok 1923-ban érkeztek meg a Szolovki-szigetekre, ahol a Szavvatyevo-kolostorban lettek elhelyezve. Eleinte olyan privilégiumokban részesültek, mint újság- és könyvolvasás, szabad mozgás az elkerített területen belül, és mint már említettem, nem kellett dolgozniuk.⁷³

A Szavvatyevo-kolostorban raboskodók között megemlíthetünk egy baloldali szociálforradalmárt, Elinor Olickaját, akit 1924-ben tartóztattak le. Cellája (egy volt szerzetesi szoba) az épület női szárnyában volt. Beszámolt arról, hogy cellája „(...) világos, tiszta (volt – B.D.), frissen (...) meszelve, két nagy, széles, nyitott ablakkal. A cellába bőségesen jutott fény és levegő. Az ablakokon természetesen semmiféle rács nem volt. A cella közepén egy apró, fehér terítővel letakart asztalka állt. A fal mentén négy, lepedőkkel takarosan megvetett ág húzódott.”⁷⁴ Visszaemlékezésé-

⁶⁹ CZÉH, 1995. 199.

⁷⁰ CZÉH, 2008. 39.

⁷¹ CZÉH, 2003. 58.

⁷² CZÉH, 2003. 69.

⁷³ APPLEBAUM, 2005. 89.

⁷⁴ APPLEBAUM, 2005. 90.

ből megtudjuk azt is, hogy minden cellában volt valaki, aki az étel tárolásáért és elosztásáért felelt. Hozzáteszi, hogy valamennyien kaphattak csomagot mind a rokonoktól, mind a Politikai Vöröskeresztől.

A szigeteken uralkodó életkörülmények igen szegényesek voltak és keveset változtak. A primitív körülményeket mutatja, hogy számtalanszor megesett, hogy nem lágerben helyezték el a rabokat, hanem az erdőben lévő „névtelen táborokban”. Itt az emberek általában az általuk kiásott árkokban aludtak. Ezek a „táborok” általában a favágók munkahelyeihez közel lettek kialakítva.⁷⁵ A lágerekben sem volt sokkal jobb a helyzet. A barakkok zsúfoltak voltak. Emellett igen „kedvelt ágytípus” volt a *szplosnije nari*, mely fából készült és nem volt külön priccsekre osztva. A raboknak így sorban egymás mellett kellett aludniuk.⁷⁶

Az ételosztásnál a rabok igen vitaminszegényes, ízetlen, kis mennyiségű ételeket kaptak. Ezek között megemlíthetjük például a darával „felszolgált” szárított, vagy sózott halat.⁷⁷

Érdeemes körbejárni annak kérdését, hogy az örök hogyan bántak a rabokkal. Dancig Szergejevics Baldajev Gulag-sztori című képregényében leírja, hogy „(...) a Szekirnaja-hegyi Krisztus mennybemenetele templomban lévő büntetőzárkákban arra kényszerítették az elítélteket, hogy „vétségeikért felülemelkedjenek”, azaz órákon és napokon keresztül rudakon (tyúklécen) üljenek. Ha valaki a fáradtságtól vagy álomosságtól leesett, jó kis „mókában” lett része – kegyetlenül összeverték, s kötelet kötöztek a nyakába. (...)”⁷⁸ Ezen kívül Baldajev beszámol a „halállépcsőről”, másként „darálóról” is. Az örök a 365 lépcsőfokon a fagerendához kötözött elítélteket, elsősorban az „osztályellenségnek” tituláltakat leengedték, akiknek a lépcső aljára érve testük jelentős mértékben eldeformálódott.⁷⁹

Szót kell ejteni a nők helyzetéről és a velük szemben tanúsított bánásmódról is. A Szolovki-szigeteken raboskodó nők között voltak tolvajok és prostituáltak⁸⁰ is. A nők folyamatosan próbáltak javítani életkörülményeiken, így sokan közülük testi kapcsolatot építettek ki az

⁷⁵ APPLEBAUM, 2005. 92.

⁷⁶ Uo. 91-92.

⁷⁷ SZOLZSENYICIN II., 1989. 28.

⁷⁸ BALDAJEV, 1991. 27.

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ Általában három év büntetést kaptak.

örökkel. A kapcsolatnak köszönhetően jobb ruhákban járhattak és akár több ételt is kaphattak. Az ilyen kapcsolatok sok esetben eredményeztek „gyermekáldást”. Szolzsenyicin szerint mivel Szolovki táboraiiban nem voltak bölcsődék, az anyáknak lehetőség adódott a gyermekgondozásra, melynek idejére mentesültek a munka alól.⁸¹ Hogy ez a valóságban is így történt-e, nem tudhatjuk, ugyanis más forrás nem tesz említést erről. Véleményem szerint valószínűsíthető, hogy a későbbi, a Gulág táboraiiban „bevált” módszert alkalmazták, vagyis egy anyára rábízták a csecsemőket, a többi anyát pedig rövid időn belül visszahelyezték munkakörébe.

A nőkkel szembeni bánásmódot jól tükrözi Szolzsenyicin egy beszámolója *A Gulág szigetszoport* című könyvében. Leírja, hogy alsóneműre vetköztetett férfiakat vittek kivégzésre a harangtorony alá, ahol agyonlőtték őket. A kivégzés után pedig női rabokat rendeltek oda a lépcső felmosására.⁸²

Fontos, hogy Szolovkin nemcsak felnőttek raboskodtak. Szolzsenyicintől úgy tudjuk, hogy 1929. március 12-én érkezett meg az első kiskorú szállítmány. Innentől kezdve folyamatosan szállítottak 16 éven aluli fiatalokat Szolovki táboraiiba. Először a gyermektelepen helyezték el, majd a fakitermeléshez vezényelték őket. A szerző szerint azonban nem hagyták magukat a gyerekek, hiszen elszökdöstek, nevet és „éveket” cseréltek.⁸³

Szolovkin a kényszerszermunka mellett engedélyezték a rabok számára a szabadidős és kulturális tevékenységet. Így például kertet⁸⁴ gondoztak, cikkeket írtak a faliújságokra és újságot írtak. Utóbbi részeként jött létre a Novije Szolovki nevű újság, mely kisebb névmódosításokkal 1924 és 1930 között működött.⁸⁵ Az általában négy oldalas újságot három részre oszthatjuk. Az első oldalon (főleg az 1925-ös év-

⁸¹ SZOLZSENYICIN II., 1989. 43.

⁸² Uo. 21.

⁸³ Uo. 43.

⁸⁴ Megemlíthetjük például a Dendrológiai Csemeteket és Intézetet, ahol egzotikus fajfajták meghonosításával foglalkoztak a rabok. SZOLZSENYICIN II., 1989. 19.

⁸⁵ Írói között férfiak és nők voltak egyaránt. Utóbbiak között megemlíthetjük például K. Nyeverovát és H. Barüsevát.

ben) a cikkek gyakori témája volt Lenin. Előfordult olyan is, hogy valamilyen külföldi hírt⁸⁶ hoztak le. A második és harmadik oldalon vagy folytatódott a Leninről szóló cikksorozat, vagy Szolovkiről⁸⁷ közöltek híreket. Az utolsó oldal témája pedig legtöbbször a tábori szabadiós és kulturális tevékenység⁸⁸ és az időjárás volt.

A Novije Szolovki azért fontos kutatásom szempontjából, mert a KVCS⁸⁹ megszabta a cikkek ideológiai beállítottságát, a tiltott és kívánt témákat. Mindezt jól példázza, hogy több számot és cikket szenteltek Leninnek. Az 1925. január 21-i szám például végig veszi Lenin életét 1895-től egészen a temetés napjáig. Olvashatunk a számban Lenin fiatalkoráról, az emigráció alatti időkről, a börtönben töltött évekről, az 1905-ös eseményekről, Lenin „imperialista háborújáról”, az 1917-es forradalomról, a NEP-ről, Lenin haláláról és hagyatékáról.⁹⁰

Az 1925. január 25-i számban részletesen megismerhetjük Lenin temetését. „(...) - Nagy vezér... Vlagyimir Iljics. - (...) Tilos őt háborgatni. Márványlépcső. Vöröskatonák sorfalai. Szigorú, feszült, szomorú ember arcok nagy vezérük veszteségétől. (...) Nagyezsda Konsztantyinovna nem sír. Az idő és az évek megedzették. (...) Felejthetetlen percek búcsúzása... és újra a téren és munkások, öregek, nők, gyerekek hosszú sora. Minden moszkvai itt van. A temetés napja megmutatta, hogy Iljics nem halott, hanem él, és munkások és parasztok millióinak szívében él. (...)”⁹¹

⁸⁶ Az 1925. január 25-i szám címlapján például táviratokat olvashatunk: New York város 300 traktort adott el ukrainai parasztoknak (*Amerika: 16-I.*), Németországban új kabinet jött létre (... *jelentés az új kabinetről: külügyminiszter Streese-man, belügyminiszter a nacionalista Sile* ...) *A nacionalisták jelentős túlsúllyal fognak rendelkezni* (Németországban: 16-I.) NOVIJE SZOLOVKI, 1925, № 4 (25 JAN.) 1.

⁸⁷ Az 1925. december 20-i számban például az esti programokról: színházi előadások (pl. Kraszovszkij rendezésében a *Három tolvaj*), felolvasó estek, (újévi) koncert, stb. NOVIJE SZOLOVKI, 1926, № 4 (22 JAN.), NOVIJE SZOLOVKI, 1925, № 4 (25 JAN.) 4.

⁸⁸ Olvashatunk például az esti programokról: színházi előadások (pl. Kraszovszkij rendezésében a *Három tolvaj*), felolvasó estek, (újévi) koncert, stb. NOVIJE SZOLOVKI, 1926, № 4 (22 JAN.), NOVIJE SZOLOVKI, 1925, № 4 (25 JAN.) 4.

A zene kapcsán olvashatunk az 1925 december 12-én tartott koncertről, melyen fellépett a kórus az újonnan szervezett szimfonikus zenekarral T. Ignatyenko vezetésével. A koncert során a hallgatóság hallhatta például Csajkovszkij Jevgenij Onyegin című operájának nyitányát. NOVIJE SZOLOVKI, 1925, № 51 (20 DEC.) 4.

⁸⁹ Kulturno-Voszpityelnaja Csaszty = Kulturális-Nevelő Részleg.

⁹⁰ NOVIJE SZOLOVKI, 1925, № 3 (21 JAN.) 1-8.

⁹¹ NOVIJE SZOLOVKI, 1925, № 3 (21 JAN.) 6.

Az ideológiai töltöttségű cikkek kapcsán megemlíthetünk egy másikat is, mely szintén Leninről szól. Az írás 1926 januárjában keletkezett Anna Vaeileb (?)⁹² tollából. A *mauzóleumban* című írásában leírja, hogy „Igen, Lenin halott, de tanítása él, él a leninizmus, és velük mi legyőzhetetlenek vagyunk.”⁹³

1929-ben hét láger tért át a „szolovki-útra”. 1931 decemberében megszervezték a Dalsztrojt, ami a SZLON-hoz hasonló, de annál nagyobb volumenű gazdasági egység volt. Feladata Szibéria észak-keleti részének gazdasági meghódítása volt. 1933-ban átszervezték a szolovki-táborot. A foglyok egy részét más táborokba szállították, a Szolovki feletti parancsnokságot pedig átadták a Belomorkanal építéséért felelős Fehér-tengeri-Balti Lágerparancsnokságnak.

1929-től, a nagy fordulat évétől a Gulág létrejöttéig

Az 1929-es év változást hozott Szovjetunió és a kényszermunka történetében. Sztálin be akarta hozni Oroszország többévszázados elmara-dottságát, és mindezt kényszerből és mindössze néhány év leforgása alatt akarta megvalósítani. A kényszermodernizáció részét képezte az első ötéves terv, a mezőgazdaság kollektivizálása és a „kuláktalanítás”.

Az első ötéves terv előírta az ipari teljesítmény húsz százalékkal való növekedését. Az iparosítást csak új nyersanyaglelőhelyek kiaknázásával, közutak, vasutak és csatornák építésével lehetett megvalósítani. A külföldi tőke hiánya miatt csakis belső erőforrásokra lehetett támaszkodni az új bányák és ipari központok létesítésénél. A belső erőforrások azonban szűkössnek bizonyultak. A szabad munkaerő csak korlátozottan állt rendelkezésre, a munkások váltott műszakban dolgoztak az állandó termelés érdekében. A változás irama gyors volt és tarthatatlan. A technológia is sok esetben kezdetleges volt. A bekövetkezett hibák következtében kezdték el a pereket,⁹⁴ melyekben sorra ítélték el a „bűnbakokat”.

A fentebb említettek miatt az iparosításnál felmerült hiányosságokat rabmunkával akarták ellensúlyozni. A rabmunka kifizetődőnek

⁹² Nehezen vehető ki a neve a forrásban.

⁹³ NOVIJE SZOLOVKI 1926, № 4 (22 JAN.) 1.

⁹⁴ Sahti-ügy 1928-ban, Ipari Párt pere 1930-ban.

tűnt, ugyanis bizonyos költségeket meg lehetett spórolni vele. A raboknak ugyanis nem kellett bért fizetni, és nem volt feltétlenül szükségük gépekre, melyeket kézimunkával lehetett pótolni.

Az ötéves terv teljesítése érdekében tehát elkezdtek növelni a kényszermunkások számát. A Politikai Bizottság 1928-ban létesített egy bizottságot, melynek azt a feladatot adta, hogy szervezze meg a koncentrációs táborok rendszerét. A munkálatokban, szervezésben szerepet töltött be a Belügyi és az Igazságügyi Népbiztosság, valamint az OGPU. Az igazságügyi népbiztos, Janszon elvtárs volt a bizottság vezetője. Janszon bizottsága javasolta fakitermelő táborok létesítését abból a célból, hogy biztosítani tudják a faexport növelését. A tervet azonban elvetették. 1929 áprilisában a bizottság egy új, egységes lágerrendszer létrehozását javasolta. A bizottság 1929. május 15-i üléséről készített jegyzőkönyvben azonban olvashatunk a táborok létrehozásával kapcsolatos félelmekről. Ezek között szerepelt a táborok felépítésének nehézsége, az északra vezető utak hiánya.⁹⁵

A bizottság az egységes táborrendszer ellenőrzését az OGPU-ra bízta. Az alá tartozó rabok száma mindössze néhány év alatt, 1928 és 1930 között 30.000-ről 300.000-re nőtt meg.

Erre az időszakra a kényszermunka lett a legelterjedtebb büntetési mód. A kényszermunkára ítélték aránya az 1927-es 21 %-ról 1929-re elérte a 48 %-ot, 1932-ben pedig már az 58 %-ot.⁹⁶ Ezen belül nőtt azok aránya is, akik nehéz fizikai munkát végeztek. 1927-ben 18,6 %, 1930-ban pedig már 56,5 % volt arányuk.⁹⁷

Mint említettem, az 1929-ben megindult események magukkal vonták a „kuláktalanítást.”⁹⁸ Ennek oka az volt, hogy sok paraszt ellenállt a kollektivizálásnak. Az ellenszegülő kulákokat deportálták, vagy börtönbe zárták, kényszermunkára ítélték. 1932. augusztus 7-én született egy törvény, mely halállal, vagy hosszú időn keresztül végzendő kényszermunkával sújtotta azokat, akik „az állami tulajdon ellen követtek el bűncselekményt”.⁹⁹ Táborba zárták azokat is, akik élelmiszert loptak, a földeken elszóródott gabonát felszedték, vagy volt

⁹⁵ APPLEBAUM I., 2005. 134.

⁹⁶ CZÉH. 2003. 73.

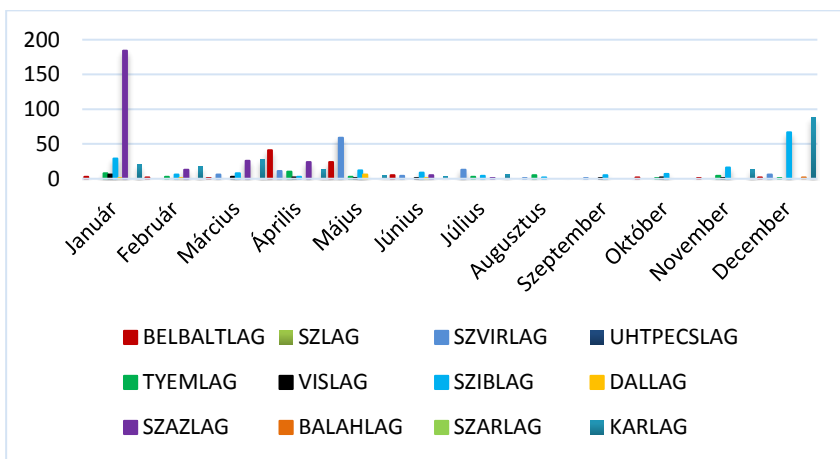
⁹⁷ Uo.

⁹⁸ A kulákság a korábbi szabad vállalkozóparasztsgéből, a Sztolipin 1906-os földreformja után az obscsina földjéhez ingyen hozzájutó parasztokból, és a forradalom utáni beígért, és kényszerűen végrehajtott lenini földosztás haszonélvezőiből alakult ki.

⁹⁹ APPLEBAUM I., 2005. 132.

birtokaikról zöldséget „loptak”. Mindezzel magyarázható az a tény, hogy miért volt annyi paraszt a Gulág kényszermunkásai között.

A következőkben érdemes megvizsgálni, hogy a Gulág létrejöttéig milyenek voltak az életkörülmények, milyen volt a gazdasági és egészségügyi helyzet a táborokban és hogy a légerek az infrastruktúra terén milyen szerepet töltek be. A táborok életkörülményei kapcsán megemlíthetjük, hogy gyakoriak voltak a betegségek, például a kiütéses tifusz. A következő diagramon láthatjuk, hogy tizenkét táborban hónapokra lebontva hogyan alakult a kiütéses tifuszosok száma. Januárban, áprilisban, májusban és decemberben volt a legmagasabb a kiütéses tifuszosok száma. Ha összeadjuk a tizenkét tábor adatait, akkor láthatjuk, hogy összesen 868-an voltak betegek. Ebből a 868 főből a legtöbben Sziblagon, Szazlagon és Karlagon¹⁰⁰ voltak.

7. ábra Kiütéses tifuszosok száma 1932-ben, 12 tábor esetében (Fő)¹⁰¹

1929-et követően a légerek célja a gazdasági hatékonyság növelése volt. Fennmaradt az Igazságügyi Népbiztosság egy 1932-ben keletke-

¹⁰⁰ A forrásban nehezen vehető ki az első betű. Feltételezhetően Karlagon.

¹⁰¹ VNOV POSZTUPILO BOLNIH SZIPNIM TYIFOM (PO OTCSOTAM O RABOTYE SZTACIONAROV) 1932. <http://corporatellie.livejournal.com/125912.html> (Ln: 2017.04.01.)

zett kimutatása a kényszermunkával megtermelt javak alakulását illetően.¹⁰² Az értékek millió rubelben vannak megadva. Láthatjuk, hogy mind a mezőgazdaság és az ipar, mind a fogyasztási javak terén – főleg utóbbi kettőnél – jelentős növekedés figyelhető meg.

Év	Ipar	Mezőgazdaság	Fogyasztási javak	Összesen
1930	50	3	9	62
1931	109	10	33	152
1932 (terv)	193	19	93	305

8. ábra Az Igazságügyi Népbiztosság 1932-es kimutatása a kényszermunkával megtermelt javak alakulásáról¹⁰³

A lágerrek fontos szerepet töltek be az infrastruktúra terén is. Vasutakat, utakat, csatornákat építettek a rabokkal, mint például a Fehér-tengert a Balti-tengerrel összekötő Belomorkanal csatornát. A Belomorkanal 1931 szeptembere és 1933 áprilisa között épült fel mintegy húsz hónap leforgása alatt Naftali Frenkel vezetésével.¹⁰⁴ A csatorna 227 km hosszú volt, melynél a szintkülönbségeket tizenkilenc zsilippel oldották meg. A csatorna rendeltetése az lett volna, hogy biztosítsa a hadiflotta átcsoportosítását, a térség gazdasági erőforrásainak kiaknázását és a terület kolonizációját.

A kényszermunkások¹⁰⁵ – köztük férfiak, nők – napi 11 órát dolgoztak szünnap nélkül. Ők a szó szerinti értelemben kétkezi munkát végeztek, hiszen semmilyen gépesítés nem állt rendelkezésükre. Fontos megemlítenünk, hogy ekkor alkalmazták először a beszámítás rendszerét, ami azt jelentette, hogy minden munkanap mínusz egy büntetési napot jelent. Élelmiszeradagjuk igen kevés volt, hiszen fejéenként napi 300 gr kenyéradagot kaptak.¹⁰⁶

¹⁰² CZÉH, 2003. 73.

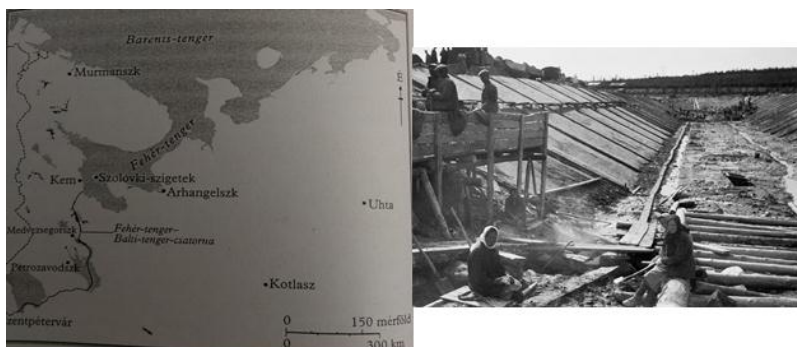
¹⁰³ Uo.

¹⁰⁴ A csatorna építéséről már a 18. században születtek tervek, hiszen foglalkoztatta a cári Oroszország kereskedőit, hogy miként lehetne rövidebb úton és idő alatt eljutni a Fehér-tengerről a balti-tengeri kikötőkbe. APPLEBAUM I., 2005. 157.

¹⁰⁵ Anne Applebaum véleménye szerint hozzávetőleg 170.000 rab dolgozott a csatornánál. APPLEBAUM I. 159.

¹⁰⁶ CZÉH, 2003. 78.

Szót kell ejtenünk arról is, hogy a csatorna építése milyen eredményekkel járt, mennyire váltotta be a hozzáfűzött reményeket. Az építkezés igencsak nagy áldozattal járt, hiszen körülbelül 60.000 és 300.000 fő közé tehető a halottak¹⁰⁷ száma.¹⁰⁸ Hozzá kell tennünk, hogy a sok áldozat ellenére azonban gyakorlatilag használhatatlannak bizonyult a csatorna. Ennek oka az volt, hogy szélessége és mélysége nem tette alkalmassá nagy kereskedelmi hajók és hadiflotta átcsoportosítására.

9. ábra Belomorkanal¹⁰⁹

A Belomorkanal és a többi építkezés, valamint egyéb „munkálatok” után egyre többen látták be, hogy a termelés megszervezése érdekében szükség van a lágerrendszer egységesítésére. Így 1934. október 27-én az első ötéves terv zárásaként létrehozták az NKVD szerveként a Táborok Főigazgatóságát, a *Glavnoje Upravlenyije Lagerejt*, röviden a *Gulágot*. Feladatául szabták a kényszermunka-intézmények egy kézben való összpontosítását és koordinálását.

¹⁰⁷ Ők a nem megfelelő munkakörülmények és túlhajszoltság következtében haltak meg.

¹⁰⁸ CZÉH, 2003. 76.

¹⁰⁹ APPLEBAUM I., 2005. 151., IZ SZERII „BELOMORSZKO-BALTIJSZKIJ KANAL, SLJUZ №10” 1933. https://russiainphoto.ru/search/photo/years_1860-1999/?index=2&page=1&query=%D0%B3%D1%83%D0%BB%D0%B0%D0%B3&page=1 (Ln: 2017.07.14.)

1934: létrejön a Gulág. A Gulág felépítése. Hol voltak szovjet táborok? Miért szigetvilág?

„Terítsétek ki egy nagy asztalra Hazánk óriási térképét. Jelöljétek meg kövér, fekete ponttal minden területi székhelyet, minden vasúti csomópontot, minden átrakodó pontot, ahol véget érnek a sínek s kezdődik a folyó, vagy ahol elkanyarodik a folyó, s kezdődik a gyalogút. Mi a fene? Döglegyek lepték el az egész térképet? Nem, csak a Szigetvilág kikötőinek impozáns térképe fekszik előttetek.”¹¹⁰ „Ennek a babonás Szigetvilágnak ezer meg ezer szigete hatalmas területen van szétszórva, úgyszólván a Bering-szorostól a Boszporuszig.”¹¹¹

10. ábra A Gulág táborai¹¹²

Nem tudjuk pontosan megállapítani, hogy a sztálini időkben hány lágerből állt a Gulág, az mindenesetre tény – ahogy az a két forrásból is kitűnik –, hogy a Gulág át- meg átszötte az egész Szovjetuniót. Baldajev egy vele készített interjúban beszámol arról, hogy 1956-ban Leningrádban a Büntetés-végrehajtási Főnökségen egy előadás során azt

¹¹⁰ SZOLZSENYICIN I., 1989. 463.

¹¹¹ Uo. 429.

¹¹² ARHIPELAG GULAG. <http://www.ieie.nsc.ru/~parinov/svecha/AG1.jpg> (Ln: 2017.07.14.)

mondták nekik, hogy Sztálin idején a Gulág körülbelül 5000 létesítményből állt. Ennek pedig körülbelül 90 %-át alkották a táborok, lag-punktok,¹¹³ fiatalokúak telepei és a tervező irodák.

A GARF¹¹⁴ adataiból pontosabb adatokra is szert tehetünk. 1935 elején az NKVD rendszerében 15 tábor volt, 1939 elején pedig már 42.¹¹⁵ Egy jelentés¹¹⁶ révén ismerjük az 1944-ben a Gulág alá tartozó táborok, telepek, szervek számát: „Az 1944. július 1-i állapot szerint a javító-munkatáborok száma: 56. A köztársasági, a területi és kerületi javító-munkatáborok és telepek vezetőségeinek és osztályainak száma (UITLK-OITK) – 69. Az NKVD–UNKVD köztársasági, területi és kerületi javító-munkatáborainak, telepeinek állományába tartozik 910 különálló tábori alegység, 424 javító-munkatelep és 1549 városi-járási javító-munkafelügyeleti szerv. E felügyeleti szervek feladata a bírósági döntések végrehajtásának biztosítása volt azon személyek esetében, akiket nem szabadságvesztésre, hanem kényszermunkára ítélték. A fenti alegységek állományi száma 85.000 státus egységet tesz ki (nem számítva a militarizált őrséget). A háború ideje alatt újonnan megszervezték 40 javító-munkatábort, köztük 11-et az NKVD–UNKVD UITLK és 15-öt az NKVD–UNKVD OITK fennhatósága alatt. Ugyanakkor ezen időszak alatt 69 javító-munkatábort, 1 UITLK-t és 15 az NKVD–UNKVD OITK-t oszlattak fel. A Szovjetunió NKVD Gulág központi apparátusának összetételében 3 igazgatóság és 13 önálló osztály működött 525 státus egységben megállapított személyi állománnyal.”¹¹⁷

A Gulág táborai között különböző típusú lágerek voltak. Az úgynevezett *saraskák*ban elsősorban kutatások zajlottak és hadi szempontból voltak fontosak. A *saraskákról* részletesebben majd a dolgozat egy későbbi pontjában fogok szót ejteni.

Voltak úgynevezett *átvilágítótáborok* is. Ezekbe a lágerekbe a front-ról, hadifogolytáborból hazatérő katonákat zárták be. Előfordult, hogy ezeket a táborokat ipari központok közelében alakították ki, hogy az „átvilágítás alatt lévőket” tudják dolgoztatni.

1948-tól léteztek az úgynevezett *különleges lágerek* is, melyek a javító-munkatáborok területén belül működtek, ám attól elkülönülve.

¹¹³ Kisebb táboregységek

¹¹⁴ GARF = *Gaszudarsztvoennij arhiv Passzijszkaj Federacii*, azaz Orosz Föderáció Állami Levéltára.

¹¹⁵ ADATOK A GULAG FOGLYAIRÓL, 2001. 238.

¹¹⁶ Jelentés a Szovjetunió NKVD Javító-munkatáborai és Telepei Főparancsnokságának munkájáról a honvédő háború évei alatt.

¹¹⁷ NKVD, 2000. 145.

Csak a moszkvai láger-főhatóságnak voltak alárendelve. A különleges lágerek között megemlíthetjük például Berlagot, Gorlagot, Sztyeplagot.

Bár az 1917-es forradalom elsöpörte a *katorga* intézményét, 1943-ban ismét megjelent, mint büntetésforma. Hivatalos neve DOPR (*Dom Prinugyityelnovo Truda*), azaz Kényszymunkaház volt. Az itt tartózkodó, szigorú körülmények között élő rabokkal végeztették a legnehezebb fizikai munkákat. A katorgáról további részleteket a dolgozat következő pontjában ismertetek.

Voltak *rokkantlágerek* is, ahol – ahogy a nevéből is kiderül – rokkantak raboskodtak. Ők más táborok rabjaihoz képest jóval alacsonyabb normát teljesítettek. Munkavégzésük formáját aszerint határozták meg, hogy melyik végtagjuk hiányzott.

Az 1920-as évektől léteztek úgynevezett *gyermekkolóniák* is. Ide olyan árvák kerültek, akiknek szülei polgárháború, háború, éhínség miatt, vagy pedig kivégzés által haltak meg. Gyermekkolóniára kerültek olyanok is, akik bűncselekményt követtek el, vagy önkényesen távoztak az ipar-tanulóiskolákból. A gyermekkolóniákból kikerülve sokan bűnözőkké, prostituáltakká váltak és könnyen visszakerülhettek a Gulágra, ám akkor már annak egy felnőttek számára létesített táborába.

Voltak *női táborok*, ahol kizárólag nők raboskodtak, fiatalok és idősök, várandósok, anyák egyaránt. Ezekkel a lágerekkel azonban majd csak a dolgozatom második felében foglalkozom.

Létezett az úgynevezett *OLZSIR* (*Oszobij Lager dlja Zson Izmennikov Rogyini*), azaz a hazaárulók feleségei számára létesített különleges tábor, melyet másként *feleséglágernek* is neveztek. Ide a nagy tisztogatások idején elítélt, kivégzett politikusok feleségei kerültek. Az ellenük felhozott vád az volt, hogy nem jelentették fel házastársukat. A feleségek általában 5-8 évet töltöttek lágerben. Az első ilyen tábor 1937-38-ban jött létre. Az egyik legnagyobb feleségláger, *ALZSIR* 1939-ben létesült Északnyugat-Kazahsztánban.

A lágereket az ismertetett kategóriákon belül munkavégzés szerint is csoportosíthatjuk. Voltak mezőgazdasági táborok, ahol többek között állattenyésztéssel és fakitermeléssel foglalkoztak a rabok. Közük megemlíthetjük például Sziblagot és az 1930-ban alapított, Vorkutához tartozó Kotlagot. Voltak aranybányászattal foglalkozó lágerrek is, mint például az 1932-től működő Kolima és az 1930-as évek

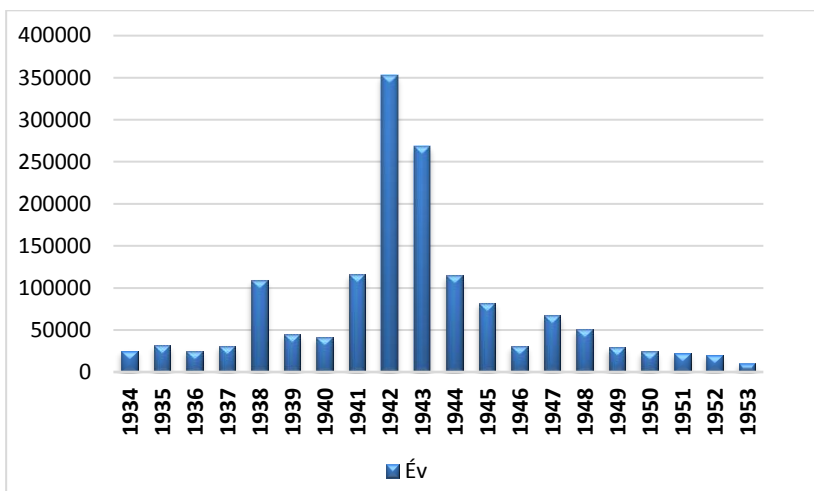
elején alapított Vjatlag. Volt vasútépítkezéshez kapcsolódó tábor is, mint például BAMlag, mely a bajkál-amuri útvonal lágere volt. A rabok a Bajkál-tó északi részén, a transzszibériai úton Tajsetet az amur menti Komszomolszkkal összekötő vasútvonal építésén dolgoztak.

Szót kell ejtenünk még arról, hogy körülbelül hányan tölthették rabságukat a Gulág táborokban. Mindjárt az elején le kell szögeznünk, hogy a számadatok általában becslések. Számos történész más álláspontot képvisel a rabok számát illetően. Emellett a Gulág táborait megjáró túlélők becslései is eltérőek.

Viktor Zemszkov számításai szerint 1934-től 1953-ig körülbelül 510.000 és 1.730.000 között mozgott a rabok száma a javító-nevelő munkatáborokban. Ha ehhez hozzáadjuk a munkatelepeken tartózkodók számát, akkor nagyjából 510.000 és 2.470.000 között mozgó számról beszélhetünk. Zemszkov kimutatásaiban nem említi a kényszerkitermelők (szpecpereszeleneci/szpecposzelenci) kategóriáját, akik röghöz kötöttek voltak és kényszermunkát végeztek. Közöttük megemlíthetjük a kuláktalanítást túlélőket és a második világháború alatt és után deportált népcsoportokat.

Az adatok tekintetében még nagyobb gondot jelent a Gulágon meghaltak számának pontos meghatározása. Egy jelentés (№ 103)¹¹⁸ szerint 1934 és 1953 között mintegy 1.494.621-en haltak meg. A halál okát sajnos nem közli a jelentés. A diagramból látható, hogy az 1938-as nagy terror évét leszámítva, Szovjetunió második világháborúba való belépését követően volt a legmagasabb a halottak száma. Mindez részben összefüggött a bombázásokkal.

¹¹⁸ №103. SZPRAVKA O SZMERTNOSZTYI ZAKLJUCSENNIH V SZISZTYEME GULAGA ZA PERIOD 1930-1956 GG. ÉN. http://www.xliby.ru/istorija/gulag_glavnoe_upravlenie_lagerei_1917_1960/p5.php#metkadoc16 (Ln: 2018.10.02.)

11. ábra A Gulágon meghaltak száma 1934-1953 (Fő)¹¹⁹

A Gulág a második világháború alatt és után Sztálin haláláig

A második világháború alatt bekövetkezett életkörülmény- és létszámbeli változások a Gulágon; létrejön a katorga

A második világháború nemcsak az orosz civil lakosságot, hanem a kényszermunkásokat is érintette, így a Gulág-igazgatóságnak gyorsan kellett reagálnia a kialakult változásokra. A német támadás idején megkezdték az Uráltól nyugatra fekvő lágerek evakuálását és keletre helyezését. Általános amnesztia helyett a Gulág minden fontos és

¹¹⁹ 1934:25.187, 1935*: 31.636, 1936*: 24.993, 1937*: 31.056, 1938*: 108.654, 1939: 44.750, 1940: 41.275, 1941: 115.484, 1942: 352.560, 1943: 267.826, 1944: 114.481, 1945: 81.917, 1946: 30.715, 1947: 66.830, 1948: 50.659, 1949: 29.350, 1950: 24.511, 1951: 22.466, 1952: 20.643, 1953 (kivéve a speciális lágereket) : 9628 fő.

*Beleértve a börtönöket is. №103. SZPRAVKA O SZMERTNOSZTYI ZAKLJUCSEN-
NIH V SZISZTYEME GULAGA ZA PERIOD 1930-1956 GG. ÉN.
http://www.xliby.ru/istorija/gulag_glavnoe_upravlenie_lage-rei_1917_1960/p5.php#metkadoc16 (Ln: 2018.10.02.) 1943-ból és 1944-ből még pontosabb adatokat ismerünk: 1943: január: 34.800 fő, február: 30.845 fő, március: 31.156 fő, április: 29.414 fő, május: 27.439 fő, június: 23.309 fő, július: 22.383 fő, augusztus: 22.019 fő, szeptember: 16.275 fő, október: 11.588 fő, november: 9.428 fő, december: 9.162 fő
1944: január: 10.080 fő, február: 9310 fő, március: 9.247 fő, április: 10.015 fő, május: 9.973 fő. A többi hónapra vonatkozó adatok hiányoznak. SZMERTNOSZTY PO LAGERJAM I KOLONIJAM NKVD SZSZSZR SZOSZTAVILA 1944. <http://corporatellie.livejournal.com/67113.html> (Ln: 2018.01.26.)

mozdításra alkalmas berendezését, tartalékát és munkaerejét (27 lágert és 210 telepet, összesen kb. 750.000 rabot) a hátszországba menekítették.¹²⁰ Védelmi előkészületekre tértek át, katonai-stratégiai infrastruktúrát építettek ki. Változtatásokat írtak elő a kényszermunkások elszigetelése és munkavégzése terén: „Sztálin elvtárs történelmi utasításának megfelelően, mely a hátszország teljes munkájának hadi átalakítására, illetve a front érdekeinek és az ellenség megsemmisítése megszervezésének való alárendelésére vonatkozik, a Szovjetunió NKVD Gulág teljes operatív és termelő-gazdasági tevékenysége a következőkre összpontosult: az elítéltek elszigetelésének fokozása és a szovjetellenes jelenségek elleni küzdelem körükben; az elítéltek fizikai állapotának megőrzése és munkaképességük teljes kihasználása; a legfontosabb védelmi építkezések és vállalatok kiegészítése az elítéltek munkaerejével; a lőszer-, és speciális lőszercsomagoló anyag gyártás és egyéb védelmi termelés lehető legnagyobb mértékű fokozása; valamint a saját élelmezési bázis kiszélesítése.”¹²¹

1941. június 30-án felállították a Munkaerő Bizottságot, mely a hadigazdálkodásra való átállásért felelt. Intézkedései a Gulágra is vonatkoztak. Czéh Zoltán kutatásaiból tudjuk, hogy miként változott meg a háború első felében az egyes munkakörökben alkalmazottak száma a Gulágon. A faiparban és a vízierőműveknél nagyjából 10-10.000 fő dolgozott, a szén- és olajbányákban körülbelül 15.000 fő. Repülőgépeket és harckocsikat gyártó üzemekhez 20.000 kényszermunkást irányítottak át, lőszer gyártókhoz pedig 39.000 főt. 200.000-en dolgoztak védelmi vonalak, 268.000-en repülőterek és hadiszállításban fontos szerepet betöltő utak építésénél.

448.000-en vasútvonalakat építettek, vagy javítottak, 310.000-en pedig a nehéziparban végeztek munkát.¹²² Nem tudjuk megállapítani, hogy közülük hányan voltak nők, illetve férfiak. Az előbb említetteken kívül a rabok előállítottak gázálarcot, adóvevőt, szövetet és egyenruhát is.

A második világháború idején a Gulág kényszermunkásainak száma alig változott, hiszen a frontra vitt rabokat felváltották a deportáltak, kollaboránsok. Ám jelentős változás következett be a Gulág női és férfi fogolyállományának összetételét illetően, ugyanis míg a háború elején a rabok 8,4 %-a volt nő és 91,6 %-a férfi, addig a háború

¹²⁰ CZÉH, 2003. 105.

¹²¹ 1952-es jelentés. NKVD, 2000. 144.

¹²² CZÉH, 1995. 204.

végére 24,0 %, illetve 76,0 % volt az arányuk.¹²³ Ennek oka az volt, hogy a férfi rabok közül sokakat a frontra irányítottak, melynek következtében a nők a rabok számának a korábinál nagyobb részét tették ki. Tudjuk, hogy ebben az időszakban a nők általában sikkasztás, (személyi tulajdon elleni, munka során elkövetett) lopás miatt kerültek Gulágra.

A világháború alatt az életfeltételek jelentősen megromlottak. A kényszermunkások napi 11-12 órát dolgoztak és csak néhányszor tarthattak szünetet. Az egyik kényszermunkás, aki egy textilüzemben dolgozott, arról számolt be, hogy folyton folyvást rohantak a szünetben egyik helyről a másikra, annak érdekében, hogy rágyújthassanak egy cigarettára, vagy gyorsan megebédeljenek. Visszaemlékezésében elmondta, hogy az üzem területén csupán egyetlen egy helyen, a munkavégzés helyétől 200 méternyire lévő pince területén volt engedélyezett a dohányzás. Aki megsértette ezt a szabályt és az üzem területén gyújtott rá, máris két évvel hosszabb időt kellett töltenie a lágerben.¹²⁴

A rabok élelmiszerellátása igen szegényes volt. Három tányér krumplilevest, 600 gr kenyeret és heti két adag kását kaptak.¹²⁵ Az élelemhiány megoldása érdekében a Gulág-igazgatóság engedélyezte, hogy a rokonok élelmiszercsomagokat juttassanak el a Gulágon raboskodók számára.¹²⁶

Meg kell jegyeznünk, hogy a fokozott nehézségek ellenére nem nőtt a munkamegtagadók száma. Sőt, a korábbi 2-3 %-ról 1940-ben 1,25 %-re, 1944-ben pedig 0,25 % alá csökkent arányuk.¹²⁷ Ezzel együtt alacsony volt azon rabok száma is, akik abban reménykedtek, hogy a németek révén majd megmenekülnek. Ez azzal függött össze, hogy az erős volt bennük a hazaszeretet és mivel sokukat nem fogták fegyverbe, úgy döntöttek, hogy a termelékenység növelésével segítik hazájukat.¹²⁸

¹²³ ZEMSZKOV, 1991. 83.

¹²⁴ APPLEBAUM I., 2005. 377.

¹²⁵ CZÉH, 1995. 205.

¹²⁶ Csupán a második világháború után korlátozták ismét az élelmiszercsomagok fogadását, például a különleges lágerbe zárt politikai foglyok és erőszakos bűncselekményeket elkövetők körében. APPLEBAUM I., 2005. 467.

¹²⁷ CZÉH, 1995. 205.

¹²⁸ ZEMSZKOV, 1991. 44.

Fontos, hogy a világháború alatt is hirdettek amnesztiát. 1941-ben, a július 12-én elfogadott *“Bizonyos kategóriába eső bűncselekmények elkövetése miatt elítélt foglyok büntetés alóli felmentéséről”* szóló rendelet értelmében szabadon engedtek több állapotos nőt, illetve kisgyermekes anyát. Kivételt képeztek azok a nők, akiket ellenforradalmi bűncselekmények és banditizmus miatt küldtek Gulágra, illetve akiket visszaesőnek tituláltak.¹²⁹

A világháború alatt megszületett a kényszermunkatáborok egy új fajtája, a katorga. 1943 áprilisában a Legfelső Tanács bejelentette, hogy a Vörös Hadsereg a szovjet területek felszabadításának elkezdése során *„német, olasz, román, magyar és finn fasiszta szörnyetegek, hitlerista ügynökök, továbbá szovjet állampolgárságú kémek és árulók által elkövetett hallatlanul bestialis, rettentő atrocitásokat”* derített fel.¹³⁰ Az NKVD kijelentette, hogy ezeknek a háborús bűnösöknek különleges lappontokban kell *„helyet biztosítani”* 15, akár 25 évre.¹³¹ A lappontokat átnevezték katorgára,¹³² melyet felépítettek Norilszkban, Vorkután és Kolimán.

A katorga kapcsán fel kellett oldani azt a paradoxon helyzetet, melyet ennek a büntetésformának a létrehozása okozott. Ugyanis 1917-ben a bolsevikok voltak azok, akik felszámolták a katorga intézményét. A probléma megoldásaképpen kiadtak egy megrendelésre készült történeti munkát, melyben megfogalmazták a cári és a bolsevik katorga között fellelhető különbségeket: *„A szovjet szocialista állam viszonyai között a katorga – kényszermunkával egybekötött száműzetés – olyan büntetési módszer, amely a múltbelitől eltérő elven alapszik. A cári Oroszországban és a burzsoá országokban ezt a kemény büntetést a társadalom leghaladóbb elemeivel szemben alkalmazták [...] a mi viszonyaink között a katorga lehetővé teszi számunkra, hogy csökkentsük a halálos ítéletek magas számát, és a különösképpen veszélyes ellenségekre összpontosítsuk figyelmünket.”*¹³³

A katorgának egyaránt voltak közös és eltérő vonásai a Gulág többi táborával összehasonlítva. A kényszermunkások – akiket magas

¹²⁹ NKVD, 2000. 147.

¹³⁰ NÉMETH, 2015. 8.

¹³¹ A raboknak azonban szinte mindvégig elhanyagolható volt a számuk. 1944-ben például csupán 5.200 fő volt. NÉMETH, 2015. 8.

¹³² Hivatalos neve a már említett DOPR, azaz Kényszermunkaház volt. CZÉH, 1995. 205.

¹³³ NÉMETH, 2015. 8.

kerítés választott el a többi rabtól – csíkos rabruhát viseltek, hátukon számmal. 200 fős sátrakban laktak, nem kaphattak csomagot és nem írhattak levelet. Kizárólag a moszkvai Gulág-igazgatóság különleges engedélyével lehetett áthelyezni őket másik táborba.¹³⁴ Szigorú őrizet alatt álltak nap mint nap. Napközben két ór állt minden tíz-tíz kényszermunkás mellett és az előírások szerint minden láger minimum öt kutyát tartott. Éjszakára pedig bezárták a rabokat a ráccsal ellátott ablakkal teli barakkokba.

A raboknak büntetésük első két évében hosszabb munkaidejük és kevesebb pihenőnapjuk volt más kényszermunkásokkal szemben. Kizárólag nehéz fizikai munkát végezhettek. Fontos szerepük volt a szén-, arany- és uránbányászatban. Ők építették meg az első nukleáris erőművet Cseljabinszkban.

A katorga idővel elveszítette kezdeti jelentőségét és önálló szerepét. Az 1940-es évek végére elmosódott a határ a katorga és a Gulág egyéb táborai között, így 1948-ban (ismét) felszámolták a katorga intézményét.

Végül szót kell ejtenünk az ún. *saraskákról*, a tudósok számára létesített táborokról is, melyek ugyan nem a háború alatt jöttek létre, mégis a világháború előtt megkezdett munkálatokat folytatták (lőszer, katonai egyenruhák stb. gyártása). Az életkörülmények valamegyest különböztek más típusú táboroktól. Ezt jól példázza a bolsevoi láger, ahol a barakkokat fűtötték,¹³⁵ a rabok kaptak ágyneműt és párnát, a lámpákat éjszaka lekapcsolták és még külön zuhanyzó is volt.¹³⁶ Ezekben a táborokban a többihez hasonlóan épült fel a munkarend. Egy férfi rab, Szergej Bondarevskij tizenegy órás munkanapról tett említést. Elmondása szerint reggel nyolctól délután kettőig, délután négytől este hétig, este pedig nyolctól tízig tartott munkaideje.¹³⁷

A II. világháború utáni időszak Sztálin haláláig

A második világháborút követően jelentősen megváltozott a rabok száma, ugyanis míg 1945-ben 1.460.677 fő, 1950-ben már 2.561.351 fő raboskodott a Gulág táboraiiban. Adatokat nemekre lebontva csupán az 1945 és 1948 közötti időszakból ismerünk. Ahogy a diagramon is

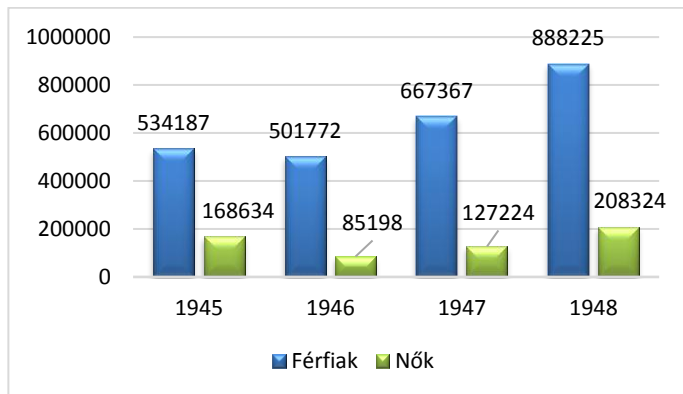
¹³⁴ APPLEBAUM II., 2005. 52.

¹³⁵ Nem fémkályákkal fűtöttek, hanem holland kályhákkal. APPLEBAUM I., 2005. 389.

¹³⁶ Uo.

¹³⁷ APPLEBAUM I., 2005. 376.

látható, 1946-ra csökkenés következett be mind a férfi, mind a női rabok számát illetően, az 1946-ot követő években aztán növekedés figyelhető meg.¹³⁸

12. ábra Férfiak és nők száma a Gulág táboraiiban a második világháborút követően (Fő)¹³⁹

A létszámnövekedéshez hozzájárult, hogy még 1945-ben felállították az ellenőrző-szűrő táborokat („speclagokat”, melyeket 1946 januárjában a Gulág alá vontak.¹⁴⁰ Ezekbe a táborokba többek között a front-ról, hadifogolytáborból hazatérő katonákat és a külföldre menekült orosz civileket zárták be. Előfordult, hogy ezeket ipari központok közelében alakították ki, hogy az „átvilágítás alatt lévőket” tudják dolgoztatni. Czéh Zoltán kutatásai alapján tudjuk, hogy számuk 1946-ban 161.000 főt tett ki.¹⁴¹

1945-ben két irányelvet fogalmaztak meg az ellenőrző-szűrő táborokban raboskodó nőket, betegeket és öregeket illetően. Az augusztus 1-jén született utasítás értelmében „az ellenőrző-szűrőtáborokban a hivatalosan rokkanttá nyilvánított munkaképtelenek, a gyógyíthatatlan betegek,

¹³⁸ Férfi rabok: 1945: 534.187 fő (76,0 %), 1946: 501.772 fő (85,5 %), 1947: 667.367 fő (84,0 %), 1948: 888.225 fő (81,0 %).

Női rabok: 1945: 168.634 fő (24,0 %), 1946: 85.198 fő (14,5 %), 1947: 127.224 fő (16,0 %), 1948: 208.324 fő (19,0 %) ZEMSZKOV, 1991. 83.

¹³⁹ ZEMSZKOV, 1991. 83.

¹⁴⁰ 1945-ben az OPFL NKVD alá tartoztak. CZÉH, 2003. 126.

¹⁴¹ Uo.

*a terhes nők, a kisgyermekes anyák és az időskorúak önálló csoportokba különítendőik, operatív ellenőrzésük 20 napon belül végrehajtandó. (...)”*¹⁴²

A másik irányelv augusztus 11-én keletkezett, mely kimondta, hogy az ellenőrző-szűrőtáborok speciális állományának 1. és 2. nyilvántartási csoportjából szabadon kell engedni az összes fogyatékkal élő személyt és gyógyíthatatlan beteget, valamint az időseket, a terhes nőket és anyákat.¹⁴³

A számadatokat tekintve adatokkal rendelkezünk a második világháborút követő időszak foglyainak összetételéről (szökött, tévesen elengedett, tranzit stb.).¹⁴⁴ Ahogy a táblázatban is láthatjuk, a második világháborút követő időszakban 1950-től csökkent az összeírt rabok száma a Gulágon és 1950-ről 1953-ra több, mint duplájára nőtt a szabadon bocsátottak száma. Megfigyelhetjük azt is, hogy mindvégig alacsony volt a szökevények közül érkezettek, tévesen elengedettek, csökkentett büntetésűek és elmenekültek aránya.¹⁴⁵

¹⁴² ZEMSZKOV, 1991. 52.

¹⁴³ Uo.

¹⁴⁴ SZVODNIJE DANNIJE O CSISZLENNOSZTYI ZAKLJUCSONNIH GULAG V 1949-1954 GG. ÉN. <http://nlo-mir.ru/bezrubriki/25171-moskovskij-muzej-istorii-gulaga-16-foto.html> (Ln: 2017.04.01.)

¹⁴⁵ Számadatok: *Lágerekből érkezettek*: 1949: 686.522 fő, 1950: 681.398 fő, 1951: 748.235 fő, 1952: 692.678 fő, 1953: 572.469 fő. *Szökevények közül érkezettek*: 1949: 2618 fő, 1950: 3395 fő, 1951: 1641 fő, 1952: 1173 fő, 1953: 496 fő. *Tévesen elengedettek száma*: 1949: 1176 fő, 1950: 2653 fő, 1951: 2442 fő. *Tranzit*: 1949: 333.152 fő, 1950: 330.300 fő, 1951: 657.060 fő, 1952: 482.045 fő, 1953: 389.795 fő.

Szabadon bocsátott: 1949: 618.405 fő, 1950: 727.547 fő, 1951: 613.434 fő, 1952: 601.899 fő, 1953: 1.587.052 fő. *Csökkentett büntetésű*: 1949: 29.706 fő, 1950: 24.686 fő, 1951: 23.666 fő, 1952: 20.851 fő, 1953: 10.129 fő. *Elmenekült*: 1949: 4842 fő, 1950: 3532 fő, 1951: 2817 fő, 1952: 1466 fő, 1953: 933 fő. SZVODNIJE DANNIJE O CSISZLENNOSZTYI ZAKLJUCSONNIH GULAG V 1949-1954 GG. ÉN. <http://nlo-mir.ru/bezrubriki/25171-moskovskij-muzej-istorii-gulaga-16-foto.html> (Ln: 2017.04.01.)

Összeírt foglyok száma (év)	1949	1950	1951	1952	1953
Láger- rekből érkezett	686.522	681.398	748.235	692.678	572.469
Szőke- vények közül érkezett	2618	3395	1641	1173	496
Tévesen elenge- dettek	1176	2653	2442		
Tranzit	333.152	330.300	357.060	482.045	389.795
Szaba- don bo- csátott	618.405	727.547	613.434	601.899	1.587.052
Csök- kentett bünte- tésű	29.706	24.686	23.666	20.851	10.129
Elmene- kült	4842	3532	2817	1466	933

13. ábra Összesített adatok a Gulág foglyainak létszámáról (Fő)¹⁴⁶

A rabok számának alakulásához hozzájárultak a járványok és egyéb betegségek, az egészségügyi és higiéniai körülmények, valamint a természeti csapások is. Utóbbi kapcsán Baldajev a vele készített interjúban beszámol egy 1952 november 4-ről 5-ére virradó éjszaka során bekövetkezett katasztrófáról: „(...) 30-40 méter magas hullámok közeledtek az USA és Japán partjai felé. A természeti katasztrófáról és a várható veszélyekről természetesen tájékoztatták a Szovjetuniót is, de a szovjet polgári és hadiflotta vezetői mindezt ellenséges provokációnak nevezték, és nem vették

¹⁴⁶ SZVODNIJE DANNIJE O CSISZLENNOSZTYI ZAKLJUCSONNIH GULAG V 1949-1954 GG. ÉN. <http://nlo-mir.ru/bezrubriki/25171-moskovskij-muzej-istorii-gulaga-16-foto.html> (Ln: 2017.04.01.)

komolyan... Szemtanúktól tudom, hogy ezek a 30-40 méteres hullámok mindent lemostak Kamcsatka-, Szahalin-, a Kuralszki- és a Komandorszki-szigetek partjairól. Az ezertonás hadihajókat a hullámok játszi könnyedséggel dobták ki és törték össze a partokon. Eltűntek a föld színéről azok a lágerek is, amelyek a Komandorszki-, Bering-, Mojonij- és más kis szigeteken voltak. Csaknem 50 000 elítéltet nyeltek el a hullámok.”¹⁴⁷

1947-ben Sztálin eltörölte a halálbüntetést. Baldajev elmondása szerint az eltörlés következtében megnőtt az erőszakos bűncselekmények, köztük a gyilkosságok száma. A köztörvényesek ugyanis már nem tartottak kivégzéstől, bár igaz, hogy a Gulágon töltött idejüket jelentősen megnövelhették. Baldajev szerint a köztörvényesek sokszor kártyáztak olyan módon, hogy az örök életét tették meg tétnek. Emellett ahogy ő látta, a köztörvényesek csupán azoktól a 20-25 évre elítéltektől félték, akik a „nép ellenségei” kategóriába tartoztak. Így csoportjuk – „brigádjuk” – akár gyilkosságot is elkövetett annak érdekében, hogy megfékezze a köztörvényeseket.

A Gulág „lakói” között voltak az úgynevezett „önvédelmi csoport” tagjai. A Dancig Szergejevics Baldajevvel készített interjúból kiderül, hogy Berija utasítására 1945 után például az MVD-hez tartozó tisztek kerültek ide, akiket köztörvényes bűnök elkövetése miatt küldtek a Gulágra. Baldajev elmondása szerint egy év megfigyelés után amennyiben „megfeleltek” – azaz erősek és ideológiai szempontból makulátlanok voltak –, bekerülhettek az önvédelmi csoportba. Sokuk elvileg lágeren kívüli laktanyákban lakott, ételt és fegyvert – karabélyt, maximum 15 tölténnyel – kapott. Azért volt előnyös önvédelmisnek lenni, mert amennyiben szökést akadályoztak meg, három évvel csökkentették büntetésük idejét. Ennek fejében szigorúan betartották a szabályokat, melynek következtében a rabok igencsak félték tőlük.¹⁴⁸

A második világháborút követően a felszámolt német lágerekből átszállítottak felszereléseket a Gulág táboraiiba. Egy 1948. március 31-én keltezett levélből tudjuk, hogy a felszámolt buchenwaldi 2. számú tábor és a mühlbergi 1. számú tábor felszereléseiből szállítottak a Gulágra. Megemlíthetjük például a szétszedhető barakkokat, melyekből Buchenwaldból 31 db-ot, Mühlbergből pedig 38 db-ot szállítottak

¹⁴⁷ KOVÁCS-SZTRÉŠ, 1991. 43.

¹⁴⁸ KOVÁCS-SZTRÉŠ, 1991. 41.

Oroszországba a lágerekbe. Az említett két lágerből emellett a Gulágra juttattak konyhai felszereléseket, valamint az összes orvosi felszerelést, friss leltári anyagot és gyártási technológiát.¹⁴⁹

Érdemes megvizsgálnunk a rabok munkavégzését is. A rabok továbbra is dolgoztak a lágerekhez tartozó faiparban, bányában, vasútépítkezésnél és például katonai intézmények építésénél. Voltak azonban olyan kényszermunkások is, akik nem a táborban dolgoztak. Egy részük a CAGI (Központi Aero- és Hidrodinamikai Intézet) keretében dolgozott fizikusként, vagy a kísérleti telepek építésénél és fenntartásánál. Másik részük szerződéses rabként végzett munkát egyes minisztériumok ígája alatt.¹⁵⁰ 1947-ben 354.000, 1948-ban pedig már körülbelül 500.000 fő volt a számuk.

Szót kell ejtenünk a Gulág felszámolásáról és annak okairól is. Már 1953 előtt mutatkoztak bizonyos válságtünetek. Czéh Zoltán szerint feltehetően a termelékenységgel lehetett gond. Ezt bizonyítja, hogy a Gulág-igazgatóság szabályozta a rabok ellátását, bevezette a „csökkentett normadíjat és beosztási illetéket”. Emellett, miután véget értek a nagyfokú építkezések, már nem volt szükség akkora munkaerőre.¹⁵¹ A felszámoláshoz hozzájárult a sztálini rendszertől való elhatárolódás (desztalinizáció) is. A Gulág végül 1960-ban megszűnt létezni. Ezzel azonban eltűnt az a szerv, amely koordinálta volna a kolóniák tevékenységét. Jogutódja az 1961-től működő GUITK (*Goszudarsztvennoje Upravlenyije Iszpravityelnotrudovih Kolonyij, Javító-nevelő Kolóniák Állami Igazgatósága*) lett.

¹⁴⁹ PO VOPROSZU O LAGERJAH V GERMANII, 31 MARTA 1948 G.
<http://1863x.com/otstalaya-vata/> (Ln: 2017.04.01.)

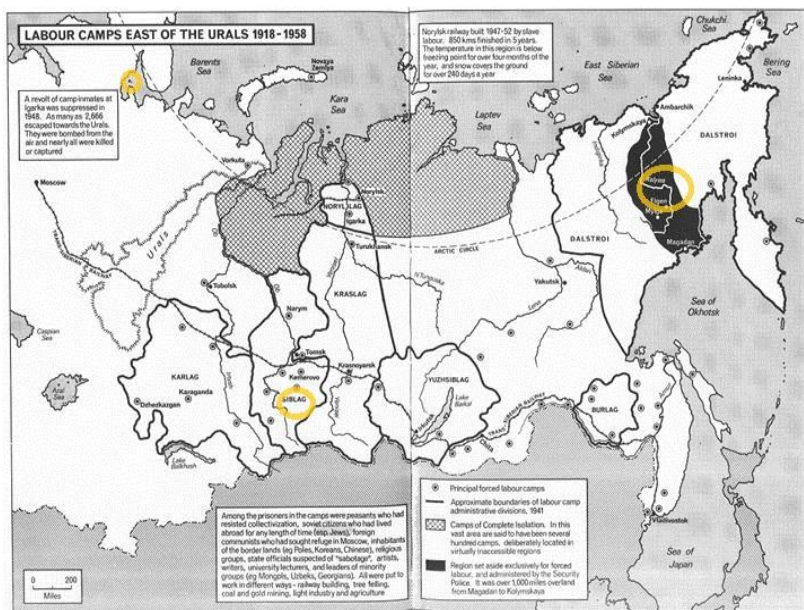
¹⁵⁰ CZÉH, 1995. 206-207.

¹⁵¹ Uo.

NŐK A GULÁGON

Az előzmények bemutatását követően mindenekelőtt meg kell vizsgálnunk, hogy hol voltak női táborok, mekkora volt a nők aránya a lágerrendszerben, mi volt a különbség a köztörvényes és politikai foglyok között, és hogy a nők életkörülményei mennyire hasonlítottak a férfiakéhoz.

A női rabokat az ítéletet követően – ha egyáltalán volt tárgyalás – zárhatták vegyes, vagy női táborba. A női lágerek között megemlíthetjük például (a térképen bejelölt) Kolimát, Sziblagot és a SZLON (Szavernije Lageri Oszobovo Naznacsenyija=Különleges Rendeltetésű Északi Lágerek) alá tartozó Zajackij Osztrovot.

14. ábra A Gulág női táborai¹⁵²

¹⁵² THE EMERGENCE OF JOSEPH STALIN. <https://slideplayer.com/slide/6832063/> (Ln:2017.02.14.)

A női lágeretek azonban igencsak különbözhetek egymástól, hiszen ahogy Czéh Zoltán fogalmaz egyik tanulmányában, *„aligha beszélhetünk a harmincas években (...) egységes „lágerekről”, (...) a rendtartás, az élet- és munkakörülmények mindenütt a helyi adottságok és követelmények függvényében alakultak ki.”*¹⁵³ Így a táborok között voltak nagyon és kevésbé szigorúak egyaránt. Előbbit példázza, hogy amennyiben egy tábor kellő távolságban helyezkedett a vezetőség látókörétől, akkor az örök „megengedhették maguknak”, hogy az általánosnál alacsonyabb szinten tartsák a napi fejadagot és magasabban a napi munkanormát.

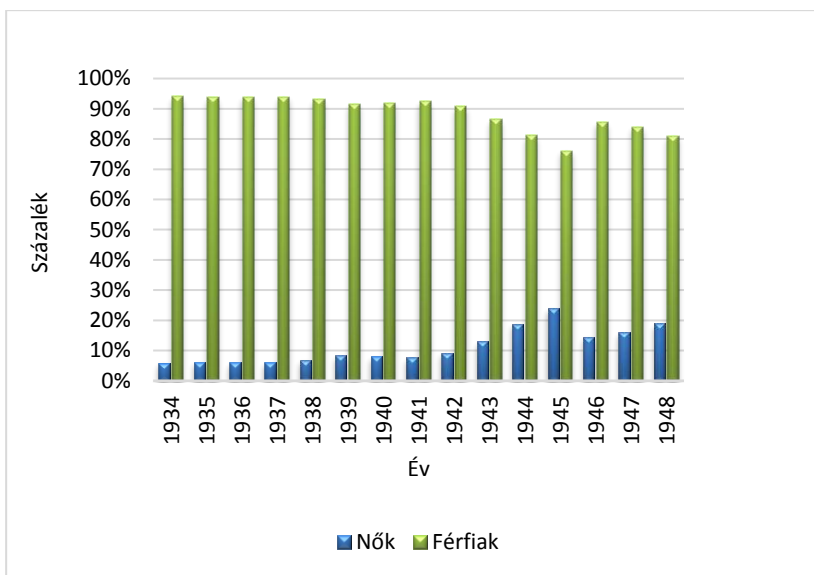
Az évtizedek során a Gulág lágereiben a nők számaránya – ahogy a diagramon is látható – mindig alacsony volt a férfiakéhoz képest. 1934-ben a lágerek létszámának 5,9 %-át (30.108 fő), 1939-ben 8,4 %-át (109.986 fő) tették ki.¹⁵⁴ Csupán a második világháború alatt történt komolyabb arányváltozás: 1943-ban a nők aránya elérte a 13,1 %-ot (125.184 fő), 1945-ben pedig a 24 %-ot¹⁵⁵ (168.634 fő).¹⁵⁶ A változás oka – mint ahogy az előző fejezetben ismertettem – az volt, hogy számos férfi rabot kiküldtek a frontra, így a nők a rabok számának a korábnál nagyobb részét tették ki.

¹⁵³ CZÉH, 1995. 200.

¹⁵⁴ A Gulág fogolylétszáma 1934-ben 510.307 fő, 1939-ben 1.317.195 fő. ZEMSZKOV, 1991. 70.

¹⁵⁵ A Gulág fogolylétszáma 1943-ban 983.974 fő, 1945-ben pedig 715.505 fő. ZEMSZKOV, 1991. 70-71.

¹⁵⁶ Uo. 82.

15. ábra Nők és férfiak aránya a Gulág táborokban 1934 és 1948 között (százalékban)¹⁵⁷

A női foglyok között is megkülönböztethetünk politikaiakat és köztörvényeseket. Különbséget kell tennünk azonban a sztálini korszak és a cári rezsim politikai foglyai között. Galina M. Ivanova szerint a sztálini időkben „politikai foglyoknak” tekintett rabok – szemben a cári rezsim forradalmár foglyaival – valójában sosem képezték a rendszer ellenzékét és nem is küzdöttek annak megdöntéséért. Ennek ellenére őket nevezték a „nép ellenségeinek”. Ezenfelül a sztálini korszakban a politikai foglyok sosem voltak különleges státuszban. A rabok hierarchiájában az urkák, azaz köztörvényesek alatt helyezkedtek el.¹⁵⁸

A sztálini korszak politikai foglyait egyébként tábori nyelven „kicsi rózsáknak” hívták. Közöttük előfordultak hazaárulók, ellenforradalmárok stb. Ők álltak a hierarchia alján és jóval nehezebb körülmények között éltek, mint a köztörvényesek. A politikaiakat nagyobb szigorral ellenőrizték és a legnehezebb munkákra osztották be. Emellett állandóan ki voltak téve a köztörvényesek erőszakos cselekedeteinek.

¹⁵⁷ ZEMSZKOV, 1991. 70-71.

¹⁵⁸ IVANOVA, 2006. 196-197.

A tábori hierarchia csúcsán álltak a köztörvényes nők, akiket „kis violáknak”, illetve „urkának/urkásznak” neveztek. Közöttük megemlíthetünk többek között prostituáltakat és tolvajokat. „Ők voltak a bűnözők világának krémje: gyilkosok, szadisták, jártasak voltak mindenféle szexuális perverzióban (...) Elvették tőlünk a kenyerünket, rátették a kezüket a legutolsó rongyainkra, kilöktek bennünket arról a helyről, amelyet korábban sikerült találnunk” – emlékezett vissza egy politikai fogoly.¹⁵⁹ Az urkák a politikaiakkal szemben könnyebb munkát végeztek és szabadabban „űzhették tevékenységeiket”.¹⁶⁰

A férfi és női rabok között fellelhető hasonlóságokat és különbségeket vizsgálva azt láthatjuk, hogy mind a férfiak, mind a nők hasonló módon utaztak a Gulágra, ahol ugyanolyan barakkokban helyezték el őket. Hasonló szabályok között éltek mindennapjaikat. Hasonló jellegű ételeket fogyasztottak, általában ugyanolyan ruhát viseltek. Azonos munkanormákat kellett teljesíteniük és a kihallgatások során is hasonló módon bántak velük. Ugyanakkor a nők a férfiakkal képest sokkal összetartóbbak voltak és nem döntötte le őket olyan könnyen betegség. Mindemellett számos férfi rab visszaemlékezése szerint a nők erkölcsi romlása sokkal gyorsabb volt, mint a férfiaké. Utóbbi okát a továbbiakban érthetjük meg.

„Utazás” a Gulágra, a lágerbe érkezés körülményei, a tábori életforma

A következőkben felvázolom, hogy a nők milyen módon jutottak el a számukra kijelölt láger területére, miként zajlott a szelekció és a táborba érkezést követően milyen „események” és körülmények fogadták őket. Megvizsgálom azt is, hogy milyen keretek között éltek, miként tudtak életben maradni a tábori élet kínálta lehetőségek között. Górcső alá veszem a „lakhatási” és egészségügyi körülményeket, a táplálkozási és higiéniai szokásokat, illetve lehetőségeket. Megvizsgálom azt is, hogy a nők milyen pszichés, illetve fizikai megpróbáltatásoknak voltak kitéve a lágerbe érkezést követően, majd az ott töltött évek alatt, és miként próbálták őket megfosztani női méltóságuktól, valamint személyiségük feletti autonómiájuktól. Végül rávilágítok arra is, hogy milyen módon próbálták túlélni a tábort, és akárcsak minimálisan is javítani életkörülményeiken.

¹⁵⁹ Jevgenyija Ginzburg visszaemlékezése a Kolima felé induló hajóról. APPLEBAUM I., 2005. 521.

¹⁶⁰ VASICEK, 2003. 18.

„Utazás” a lágér területére

Először érdemes megvizsgálni annak kérdését, hogy a nők miként kerülhettek Gulágra. Gyakran előfordult, hogy orosz tisztek kopogtatnak egy család ajtaján és elvitték annak egyik női tagját – legyen az fiatal, vagy idős asszony – olyan ürüggyel, hogy csak beszélgetni akarnak vele, vagy szembesítésre viszik. Volt olyan is, akiről – miután elvitték szembesítésre – azt az információt adták a szülőknek, hogy valójában egy magát politikai rendőrséghez tartozónak valló lányrabló banda vitte el.¹⁶¹ A valóságban azonban kihallgatásra vitték a nőket, melyet sokszor bíróság követett ítélethozatallal – bár tudjuk, hogy sokan kerültek Gulágra bírói ítélet nélkül. Az ítélet születésénél az oroszul nem tudóknak kézzel mutatták a büntetés idejét. A kényszermunkára ítéles indokaként számos esetben szerepelt a kémkedés vádja. Az ítélet meghozatalát követően „útnak indították” a nőket.

A nők az utazás során különböző típusú szállító eszközökkel utaztak, köztük teherautóval, vonattal és hajóval. A lágerekbe történő utat azonban nem egyvégtében tették meg. Az út igen hosszú volt és szakaszokra volt bontva, mely során kikötőkbe jutottak el, megszálltak az állam által lefoglalt épületekben, átmeneti lágerekben és börtönökben.

A női rabok útközben – csakúgy, mint a férfiak – próbálták tudatni szeretteikkel, hogy valójában mi is történt velük, és várhatóan mikor térnek vissza hozzájuk. Akiknél volt papír, vagy rongydarab és valamilyen íróeszközként használható tárgy, azok rövid üzeneteket írtak, melyeket kidobtak a teherautóból, illetve vonatból. Marczin Borbála például a vonatút során a WC-n keresztül dobott ki egy papírt a szüleinek, melyre azt írta, hogy *„most visznek ki a Szovjetunióba.”*¹⁶²

Mikor a városokból „útra keltek” a rabok, teherautókkal szállították el őket a vonathoz. A teherautókon általában kevés volt a hely, ezért a rabok egymás hegyén-hátán ültek. Ezeket a teherautókat különféle elnevezésekkel illették, mint például „Fekete Holló”. Előfordult az is, hogy szöveget festettek fel az oldalára, mint például „kenyér”, „Moszkvai Szelet”, „Zöldség, Gyümölcs”.¹⁶³

A rabok az utazás során sem nélkülözhatték a nehézségeket, megáláztatásokat. Előbbiek között megemlíthetjük például a rücskös utak

¹⁶¹ BÁRÁNY-SZILFAI, 2017. 296.

¹⁶² Uo. 299.

¹⁶³ APPLEBAUM I., 2005. 313.

által okozott zötykölődést, melynek következtében előfordulhatott, hogy egy várandós nő előbb hozta világra gyermekét. Megeshetett azonban olyan is, hogy valaki halott csecsemőt szült.

A nők – hasonlóan a férfiakhoz – a vasúttal való közlekedés során kétféle vasúti kocsival találkozhattak. A *Sztolipin-vagonok* (*sztolipinki*) feltehetően először Sztolipin alatt jelentek meg. Szolzsenyicin szerint ezeket *zak-vagon*-nak (rabvagonnak) is nevezték. Az elnevezés arra utalt, hogy elzártak (*zakljucsonnije*) számára alakították ki őket.¹⁶⁴ Ezek a kocsik közönséges vagonok voltak fülkékkel, melyeket átalakítottak a rabok számára. Így ráccsal és hálóval látták el a vagonokat. A rácsok a folyosóról nyíló ablakokat és a fülkékben lévő apró ablakokat is fedték.

A Sztolipin-vagonok általában zsúfoltnak bizonyultak. Szolzsenyicin A *Gulag szigetcsoport* című könyvében azt írja, hogy „*nem-fogoly mérnökök számítása szerint egy sztolipin-fülkében hatan ülhetnek alul, hárman feketnek a középső polcokon (ezek amolyan egybeszabott priccsek, csak az ajtó felől van hagyva egy kivágás a föl- és lemászásra) s ketten feketnek fölön a csomagtartókon. Ha mármmost e tizenegyen felül még tizenegy embert beszuszakolnak a fülkébe (az utolsókat már a lábukkal tapossák be az örök, hogy be tudják húzni az ajtót) – akkor a fogolyfülke megterhelése teljesen normálisnak mondható. Két-két ember gubbaszt félig ülőhelyzetben fent a csomagtartókon, öten feküsznek az egybeszabott középső polcon (ezek a legszerencsésebbek, ezekért a helyekért verekedni szoktak, s ha tolvajok is vannak a fülkében, akkor azok feküsznek ott), a többi tizenhárom alulra jut: öten-öten ülnek a priccseken, hárman pedig a lábak között a padlón.*”¹⁶⁵

A Sztolipin-vagonok Szolzsenyicin szerint egészen az 1950-es években bevezetett menetrend-reformig akár hét-nyolc napig is úton lehettek.¹⁶⁶ A reformot követően azonban már csak néhány napot vett igénybe az út.

A vonatút során a napi szükséglet elvégzésére általában kevés alkalom nyílt, ugyanis az örök döntöttek arról, hogy egy út ideje alatt hányszor engedik ki az illemhelyre a nőket. Visszaemlékezők szerint előfordult, hogy csak egyszer, vagy pedig egyáltalán nem tudtak könnyíteni magukon. Szolzsenyicin szerint „*hogy az árnyékszéken töl-*

¹⁶⁴ SZOLZSENYICIN I., 1989. 430.

¹⁶⁵ Uo. 431.

¹⁶⁶ Uo. 432.

*tött idő alatt a fogoly szökné ne próbáljon, továbbá hogy visszatérését meggyorsítsák, nem zárják be a klozetajtót, s az ő az ürítési aktust figyelemmel kísérve sürgeti az előtérből: Davaj, davaj! (...) Néha még el sem kezdted, máris felhangzik a kommandó: "Csak kis szükségre!" – onnan az előtérből tiltanak el minden egyébtől. Kezet persze nem hagynak mosni, soha sincs elég víz a tartályban, s idő sincs rá. (...) A klozet tele van rondítva. Mozgás, mozgás! – s a fogoly híg latyakkal a lábbelijén befurakodik a kupéba, a kezekon s vállakon fölmászik a harmadik polcra, onnan lógatva le a másodikra mocsoktól csepegő bakancsait."*¹⁶⁷ Volt olyan visszaemlékező, aki arról számolt be, hogy az örök időnként megállították a vonatot és engedték, hogy a nők kiszálljanak a kocsikból és a vonat környékén végezzék el dolgukat.

Az utazás során alkalmuk nyílt az étkezésre is. A kiosztott élelmiszerek azonban általában igencsak szegényesek voltak. Többnyire heringet vagy szárított halat kaptak.

A vasúti kocsik másik típusát a marhavagonok jelentették, melyeket nem kifejezetten emberek szállítására alakítottak ki. Szerencsések voltak a nők, ha a vagonokban elhelyeztek számukra a fűtés biztosítására egy kisebb kályhát, illetve az alvóhelynek néhány priccset. A marhavagonokon nem voltak olyan jellegű illemhelyek, mint a Sztolipin-vagonokon. A rabok, köztük a nők hogyan tudták mégis elvégezni napi szükségleteiket? Mint ahogy a következő kép is mutatja, minden vagonban kialakítottak egy rést, amely fölé guggolva könnyíteni tudtak magukon a nők.

¹⁶⁷ SZOLZSENYICIN I., 1989. 435.

16. ábra Napi szükséglet végzése a vonatúton¹⁶⁸

A marhavagonokon a Sztolipinkikez hasonlóan férfiak, nők és gyerekek együtt utaztak. Számos nő és lány emlékezett vissza az utazásra úgy, hogy igencsak megalázó volt számukra, mikor a férfiak szeme láttára kellett odamenniük a réshez elvégezni dolgukat.

Ám a nők bármelyik vasúti kocsiban is utaztak, mindig szembe-sülniük kellett az éhínség és szomjúság tényével. Sok esetben csak hideg ételt kaptak, ami általában napi 300 gr, vagy hosszabb időre ütemezve 2 kg kenyér volt. Ha hosszabb időre kapták a fejadagot, akkor annak körülbelül egy hónapig kellett kitartania.¹⁶⁹ A nők a kenyér

¹⁶⁸ E. A. Kersznovszkaja „szkolko sztoit cselovjek”. http://gorod.tomsk.ru/index-1254966720.php?Comment_act=deleteCommentForDocument&Comment_page_num=1&Comment_comment_id (Ln: 2017.09.02.)

¹⁶⁹ APPLEBAUM I., 2005. 319-320.

mellé sok esetben kaptak szózott halat, mely fokozta a szomjúság érzését. A szomjúság oltása bizonyult a legnehezebb feladatnak, ugyanis az út során a nők nem kaptak több vizet egy bögrényinél.¹⁷⁰ Volt olyan nő azonban, aki bögre helyett teáskannában „tárolta” vizét.¹⁷¹ Ezt a vízmennyiséget sem biztosították mindennap. Előfordult, hogy az utazás során csak pár alkalommal kaptak inni és akkor is körülbelül csak egy bögrével.

Az egy cseppnyi víz és levegő fontosságát jól tükrözi Nyina Gagen-Torn visszaemlékezése. Beszámolt arról, hogy a táborba történő utazása során nyáron három hónapon át rostokolt a vonat Novoszibirszk közelében. A vagonokban forróság volt, a rabok éhesek és szomjasok voltak. Nyina Gagen-Torn társaival úgy döntött, hogy éhségstrájkba kezdenek, mondván *„Nem akarunk vérhast kapni. (...) Négy napja itt fekszünk a saját ürülékünkben”*.¹⁷² Az örök végül megengedték, hogy igyanak és megmosakodjanak.

A nőknek azonban nemcsak saját magukról kellett gondoskodniuk a hosszú út során, hiszen sokan voltak várandósak és sokuknak volt csecsemője vagy annál idősebb gyermeke. Biztosítani kellett számukra az életben maradást és a fizikai biztonságot. A csecsemők ellátásánál problémát okozott a pelenkák biztosítása és tisztán tartása. Az anyák sok esetben csak úgy tudtak „pelenkát szerezni”, hogy szétvágták a kéznél lévő lepedőket és ingeket. A piszkos pelenkákat pedig általában akkor tudták kimosni, amikor megállt a vonat és kiszállhattak a vagonból. Ha szerencsések voltak, akkor a vonat közelében lévő árkokban volt víz és abban tudtak mosni.

Érdemes megemlíteni az egyik anyát, Marija Szandratszka történetét, akinek gyermeke két hónapos volt letartóztatásukkor: *„Hatvanöt asszony és hatvanöt kisgyerek tizennyolc napon át utazott két marhavagonban, amelyekben két nagyon apró, füstökádó kályhától eltekintve nem volt semmilyen fűtés. Nem kaptak külön fejadagot, sem meleg vizet, hogy megfüröszthessék a gyermekeket vagy kimoshassák a pelenkákat, melyek utóbb 'megzöldültek a mocsoktól'. Két asszony öngyilkos lett, üvegcserepekkel hasították fel a torkukat. Egy harmadik megháborodott. Az utánuk maradt*

¹⁷⁰ APPLEBAUM I., 2005. 320.

¹⁷¹ Uo.

¹⁷² APPLEBAUM I., 2005. 321.

három gyermeket más anyák vették gondjaikba. Az egyiket Szandratszka 'fogadta örökbe'."¹⁷³

Az első szakasz végeztével a vonatot megállították és leszállították a rabokat. Ezután teherautóval elszállították őket egy épületbe, például átmeneti börtönbe. Ezekben az intézményekben is a vonatokhoz hasonló állapotok uralkodtak. Higiéniairól nem lehetett beszélni, a megfelelő élettér pedig nem volt megfelelően biztosítva.

A nők rövidesen folytatták útjukat a célállomás felé. Előfordult, hogy ezt részben hajón tették meg, melyet véletlenül sem emberek szállítására terveztek vagy alakítottak ki. Az emberszállítmányok titkosak voltak, így például, amikor Japán közelében haladt el a tehergőzös, a rabok nem lehettek kint a fedélzeten, nehogy véletlenül meglássa őket egy japán hajó.¹⁷⁴

A nők a hajókon is szűkös és nehéz körülmények között találták magukat. Kicsi volt a helyük és az élelem kevés volt. Sokan ezen felül szenvedtek a tengeri betegségtől is. „(A hajófenéken – B.D.) lehetetlen volt mozogni, a lábunk elzsibbadt, szédültünk az éhségtől és a tengeri levegőtől, és valamennyien tengeribetegek voltunk... százával zsúfoltak bennünket össze, alig kaptunk levegőt, a mocskos padlón vagy egymáson ültünk vagy feküdtünk, szétterpesztett lábakkal, hogy az előttünk lévő elférjen.”¹⁷⁵

A nőknek el kellett viselniük a férfi rabok, valamint köztörvényes női rabok által elkövetett megalázásokat. Elinor Lipper beszámol arról, hogy az alvási idő során gyakran megesett az is, hogy az urkák, akik az éjszakát a priccseken töltötték, megdobálták ételmaradékokkal (például halfejekkel) a földön alvó politikaikat.¹⁷⁶

Az alvás idején a nőknek és férfiaknak egymástól elkülönítve kellett aludniuk. A gyakorlatban azonban ez sokszor másként alakult. A férfiak ugyanis megvesztegethették az öröket, akik átengedték a férfi rabokat a nőkhez. Gyakran megesett az is, hogy a férfiak odalopództak a nőkhez, akikkel szexuális kapcsolatot létesítettek, akár akarták azt a nők, akár nem. Talán a legérzékletesebben az egyik rab megjegyzése szemlélteti a nőkkel szemben tanúsított bánásmódot: „Bárki, aki

¹⁷³ APPLEBAUM I., 2005. 323.

¹⁷⁴ APPLEBAUM I., 2005. 323.

¹⁷⁵ *Jevgenyija Ginzburg visszaemlékezése.* APPLEBAUM I., 2005. 329.

¹⁷⁶ Uo. 330.

látta Dante poklát, azt mondaná, hogy az semmi volt ahhoz képest, ami azon¹⁷⁷ a hajón zajlott”.¹⁷⁸

A férfiak nőkkel szembeni bánásmódját illetően jó példával szolgál Jelena Glink visszaemlékezése: „A megerőszakolások a 'villamoskislauz' vezényszavára zajlottak (...) a 'koncsaj bazar' utasításra az éppen soron lévő vonakodva abbahagyta, amit művelt, és átadta a helyét a következő férfinak, aki teljes készenlétben várakozott. (...)”¹⁷⁹ A hölgy azt is elmondta, hogy tudomása szerint egy férfit sem büntettek meg a nőkkel szemben elkövetett nemi erőszak miatt.

A nőkkel szembeni bánásmódot jól demonstrálja egy lengyel rab, Janusz Bardach visszaemlékezése, aki 1942-ben tette meg útját Kolima felé. „(...) Egy nőre egyszerre több férfi vette rá magát. Láttam, amint vonaglik az áldozatok fehér teste, amint kétségbeesetten rúgkapálnak, a férfiak arcába karmolnak. Az asszonyok haraptak, kiáltottak és jajgattak.”¹⁸⁰ Bardach azt is elmondta, hogy amikor a férfiak „nem találtak maguknak nőt” az ilyen esetek során, akkor a fiúkat ragadták meg és erőszakolták meg. Arról is említést tett, hogy általában az örök vetettek véget az ilyen „eseményeknek”. Jelena Glinkhez hasonlóan ő is megjegyezte visszaemlékezésében, hogy az erőszaktevőket nem büntették meg.¹⁸¹

A hajók kikötőbe érkezése után Szolzsenyicin szerint bárkák helyett gyors, acélfalú rabomobilok, az úgynevezett „varjak” fogadták azokat. A kikötőkből szállították tovább a nőket a láger területére.¹⁸²

A táborba érkezés és az akkor átélt megaláztatások

A nőket a lágerbe való megérkezés során – még a barakkokban való elhelyezés előtt – számos sértegetés és bántalmazás érte, melyek mind azt a célt szolgálták, hogy megtörjenek, elveszítsék saját személyiségük feletti autonómiájukat és meg legyenek fosztva identitásuktól, női mivoltuktól. Ezen megaláztatások közé sorolható egy szovjet sajátosság, mely során a lágerbe megérkezett raboknak a kettős sorfalat álló kényszermunkások között kellett elhaladniuk. Az újonnan érkezett rabokat ekkor leköpdösték és bottal verték. Ezen mozzanat célja az

¹⁷⁷ Kolima felé tartó hajó.

¹⁷⁸ APPLEBAUM I., 2005. 333.

¹⁷⁹ APPLEBAUM I., 2005. 331.

¹⁸⁰ Uo. 332.

¹⁸¹ Uo. 332-333.

¹⁸² SZOLZSENYICIN I., 1989. 429.

volt, hogy szolidaritás véletlenül se alakulhasson ki az elítéltek között.¹⁸³

Ezt követően megszámozták és számmal látták el a nőket, akiknek ezt a számot az első névsorolvasás során meg kellett adniuk a nevükkel, büntetjükkel és ítéletükkel együtt.¹⁸⁴ A számmal való ellátás sok esetben úgy történt, hogy a ruhára varrták rá a számot. Előfordult azonban olyan is, hogy rátetoválták a nők bőrére. Utóbbi olyan nőknél volt jellemző, akik nem voltak hajlandók rabszámmal ellátott ruhát viselni. A létszámmellenőrzéseknél így nekik meztelenül kellett lenniük.¹⁸⁵ A rabszám testre való tetoválásának nagyon fontos mondani-
valója volt, hiszen degradációt, tárgyként való kezelést fejezett ki. Mindazonáltal a bőrre tetovált szám megnehezítette a szökést is.

A számmal való ellátást követően a nőknek a fürdőbe kellett vonulniuk, hogy megmosakodjanak és higiéniai okokból leborotválják szőrüket. Ám a belépés előtt meztelenül kellett várakozniuk örök jelenlétében. A borotválást nem azonos neműek végezték. A nőket a férfiak, a férfiakat a nők szőrtelenítették. Előfordult, hogy a nőket ráállították egy hokedlire és úgy borotválták meg a férfiak. A nők számára a kezdeti megaláztatások között a borotválási aktus volt az egyik legmegalázóbb. Csupán néhányan voltak olyan szerencsések, hogy őket nők szőrtelenítették. Ehhez azonban az kellett, hogy valamilyen holmijukról lemondjanak. Megemlíthetjük például Fényes Tóth Olgát, aki beszámol a szőrtelenítési aktusról és a tisztálkodásról:

„Amikor egy nő az én kis táskámhoz ér(t – B.D.), meglátja benne a szándált, amit a felvidéki asszony adott, felragyog a szeme s az ukrán mondja, hogy a szándált kéri.

- Ha megkapja, - teszi hozzá – nem férfi fogja megborotválni, hanem ő.

- Jól van - mondom – de itt a húgom – és Rózára mutatok – akkor azt is megborotválja.

A nő bólint, hogy rendben van. Most kinyílik a fürdő ajtaja. A párától az első pillanatban majd megfulladok. Nehéz, elmélyítő testszag keveredik a forró levegővel. Hányingert kapok, és már nem bírok kívánszorogni, hanem ott könnyebbülök meg. Hancúroznak az oroszok és durva nevetések keverednek a levegőben. Amikor szemem megszokja a párárt, akkor borzadok meg.

¹⁸³ Ezt a módszert a Tito-i Jugoszlávia átvette és alkalmazta.

¹⁸⁴ VASICEK, 2003. 28.

¹⁸⁵ APPLEBAUM I., 2005. 564.

Négy meztelenre vetkőzött férfi sürgölődik. Csak rongydarab takarja altestüket. Ezek merik a dézsába a vizet. Elsikoltottam magam, amikor megláttam és földbegyökerezett lábbal álltam, mint egy szélütött. Borzalom!!! Ilyen aljas-ságot!

Az egyik férfi számolja, hogy mindenki megfürdött-e? Törülközőnkkel valahogy eltakarjuk magunkat és úgy hozunk vizet. Szemérmetlen, gátlás nélküli undorító szexuális jelenetek játszódnak le. (...) hát ez valami szörnyűség, amit itt látni, nincs ezekben egy szemérnyi tisztesség sem. S egy ilyen aljas nép gyilkos hordája jött Európába, hogy felszabadítsa az emberiséget.”¹⁸⁶

Az előbb felvázolt eseteken kívül azonban más körülmények között is kellett meztelenül várakozniuk a nőknek férfiak és örök jelenlétében. Az egyik női rab visszaemlékezésében elmondta, hogy huszárlaktanyákba vitték őket, ahol rögtön ki lettek faggatva foglalkozásuk köréről. Mivel tanult volt, értett a gyógyszerekhez és az elsősegélyhez, feladatul kapta, hogy fogadja és ellenőrizze a felsorakoztatott meztelen beérkezőket.¹⁸⁷ Egy nő visszaemlékezésében beszámolt arról, hogy az ilyen jellegű felsorakoztatások alkalmával „végigment egy orvos, aki mindenkinek megcsípte a fenekén a bőrt. Ha az petyhiüdt volt, akkor az utolsó kategóriába sorolták, míg ha rugalmas, az azt jelentette, hogy egészséges, és akkor az illetőt a legnehezebb munkára osztották be.”¹⁸⁸

A fürdetést és a kezdeti megaláztatásokat követően kiosztották a ruhákat. Előfordult, hogy a kiosztott rabruha szakadt volt, vagy pedig mérete nem felelt meg viselőjének. Anna Andrejeva is beszámol arról, hogy „megfosztottak bennünket mindentől, ami része egy ember személyiségének, és egy olyan formátlan ruhát adtak ránk, amit leírni sem vagyok képesek.”¹⁸⁹ Az előírások ellenére 1949-ig sokszor nem osztottak ki rabruhát.¹⁹⁰ A kényszermunkások 1948-ban például a szükséges lábbeliknek 44 %-ához, a ruhamennyiségnek pedig csupán 32,5 %-ához jutottak hozzá. Pedig 1944-ben még kormányrendelet is született az elhasznált autógumik csizmává alakításáról a rabok munkára foghatóságának meghosszabbítása érdekében.¹⁹¹ A hiányon kívül előfordult olyan

¹⁸⁶ FÉNYES, 1959. „A nálunk léő csomagokat is átvizsgálják” szöveghelytől. <http://var-sanyhavasik.tk/read/?id=KJAtAQAAIAAJ&format=pdf&server=1> (Ln: 2017.02.05.)

¹⁸⁷ TÓTH-SZALAI. 2015. 23.

¹⁸⁸ Uo.

¹⁸⁹ APPLEBAUM I., 2005. 341.

¹⁹⁰ GEREBEN, 2013. 324.

¹⁹¹ Uo.

is, hogy egyes lágerparancsnokok megengedték, hogy a rabok saját ruhájukat hordják. Ez azonban sok esetben eredményezhetett problémát, hiszen voltak nők, akiknek szakadt és igencsak hiányos volt a ruhájuk. Ennek következtében sokkal hamarabb betegedhettek meg. Egyes nők, akik értettek a varráshoz és a tábor területén talált tárgyakból tudtak tűt és cérnát fabrikálni, összevarrták a szakadt ruhákat. A ruhavarrás emellett azért volt fontos, mert sok nő úgy vélekedett, hogy a kisebb mértékben szakadt ruha kevésbé ássa alá méltóságukat. Ennek érdekében megvarrták, vagy megvarratták ruháikat. Azok a nők, akik vállalták mások ruháinak megvarrását, munkájukért cserébe növelni tudták kenyéradagjukat.

A ruhaosztást követően vette kezdetét a szelekció, mely során figyelembe vették, hogy kit milyen okból és mennyi időre küldtek kényszerszolgálatra. Három csoport volt. Az egyiket az öt évnél kevesebb időre, a másodikat az öt évnél hosszabb időre ítelt urkák alkották. A harmadik csoportot az ellenforradalmi vétségekért kényszerszolgálatra ítelt rabok képezték.

A szelekció során a már említetteken kívül fontos szempont volt az egészségügyi állapot. Így a betegeket elkülönítették – tábori kórházba, vagy egyfajta karanténba helyezték – annak érdekében, hogy meggyógyuljanak és újult erővel láthassanak neki a számukra kijelölt munkának. Véleményem szerint a munkaerő szüksége miatt tartották fontosnak a betegek meggyógyítását. Az egészséges *zek*-eket, azaz rabokat munkára osztották be és munkavégzésük eredményességének arányában szabták meg fejadagjukat. Tehát a munkavégzéstől tették függővé az ételosztást. Az egészségügyi állapotot figyelembe véve Berija 1939-ben három kategóriát vezetett be: 1. nehéz munkára alkalmas, 2. könnyű munkára alkalmas, 3. gyengélkedő.¹⁹²

A folyamat zárásaként elhelyezték a nőket egy barakkban. Számos esetben elmondható, hogy mikor beléptek a lágerbe, egy üres terület, esetleg félkész „barakkhálózat” fogadta őket. Ilyen helyzetben a nőknek kellett felépíteniük a barakkokat és egyéb épületeket¹⁹³. Felmerülhet a kérdés, hogy az építkezések befejeztéig vajon hol laktak a nők? Sokan sátorban, vagy a fekhely hiányából eredően a földön, vagy kisebb árokban aludtak. Ennek azonban igen komoly következményei

¹⁹² APPLEBAUM I., 2005. 346.

¹⁹³ Az örök barakkjait, lágerparancsnokok faházait, a vahtát (őrszobát) és a fürdésre szolgáló épületet.

lehettek, hiszen akár halálra is fagyhattak éjszaka vagy a felfázás következtében soha többé nem vállalhattak gyereket.

Lágerkörülmények

A barakkok az úgynevezett zónán vagy „börtönzónán” belül helyezkedtek el, mely kizárólag négyzet vagy téglalap alakú lehetett. A tábor közepén általában volt egy nagy nyitott tér, ahol nap mint nap megszámozták a nőket. A tábor főkapuján kívül helyezkedtek el az örök barakkjai és a lágerparancsnokok faházai. Dancig Szergejevics Baldajev a vele készített interjúban azonban beszámol arról, hogy előfordult, hogy az örök külön településen laktak. Ezeket „kutyafalvának” vagy „szemetek kunyhóinak” nevezték a rabok.¹⁹⁴

A zóna körül húzódott egy kerítés, mely általában facölöpökből és drótból állt. Amennyiben a városi lakossághoz közel esett egy láger, akkor téglából vagy fából épült falat emeltek a zóna köré.

A kerítésnél helyezkedett el a vahta, azaz őrszoba, ahol az örök feladata volt ellenőrizni a lágerbe belépő és az onnan kilépő személyeket, köztük a szállítmányokat kísérő öröket. Ilyenfajta ellenőrző kapuból azonban akár hármát-ötöt is felállítottak a nagyobb lágereknél. Baldajev szerint minden 3.000 rabra egy kapu jutott.¹⁹⁵

A kerítésen kívül felállítottak őrtornyokat annak érdekében, hogy az örök rálásson a rabokra és hogy minél nagyobb területet láthassanak be. A kerítésnél sok esetben tartottak kutyákat, melyeket általában a szökni próbáló rabok elijesztésére vagy megállítására képezték ki.

1939-től Berija utasítására valamennyi tábor kerítésénél kialakítottak egy úgynevezett „senki földjét”, azaz tiltott zónát (*zapretnaja zona*). A terület körülbelül 5 méter szélességű volt, melynek kezdetét olykor megjelölték táblával, vagy akár szögesdróttal. Azokat a nőket, akik ráléptek, azonnal lelőtték az örök. Emiatt nevezték a „senki földjét” „halálzónának” is.

Számos esetben elmondható, hogy a barakkok túlszűfoltak voltak, így nem volt biztosítva a megfelelő élettér. Margarete Buber-Neumann is beszámolt arról, hogy mikor megérkezett a lágerbe, nem volt

¹⁹⁴ KOVÁCS-SZTRÉB. 1998. 41.

¹⁹⁵ Uo.

hol aludnia, így arra kényszerült, hogy a mosdóhelyiség padlóján aludjon.¹⁹⁶

A barakkoknak a moszkvai utasításokat követve kellett kinézniük. Ennek következtében fából épültek, alaprajzukat tekintve pedig téglalap alakúak voltak. Azokban a lágerekben azonban, ahol nem volt elegendő fa, egyéb anyagokhoz nyúltak, például kőhöz.

Visszaemlékezésekből tudjuk, hogy a barakkok egytől-egyig igen puritánok voltak. A falak vakolatlanok voltak, a padlók agyagból készültek. Utóbbi kapcsán változás csupán a második világháború utáni években történt, amikor minden lágert arra kötelezték, hogy agyag helyett deszkapadlót alakítson ki a barakkokban. Ez azonban nem mindenhol valósult meg. Mindazonáltal a padlót, típusától függetlenül alig lehetett takarítani. Így a nők egy része mindig arra kényszerült, hogy szabadidejében és éjszaka azt tisztítsa késsel vagy kefével.

A puritánságot mutatja az is, hogy az alvásra szolgáló priccsek igen primitívek voltak. Az ágyak általában kétszintesek és négyseleményesek voltak. Sok helyen megjelentek az ún. *szplosnije nari-k*, a hosszú, fából készült hálópadozatok.

Mindazonáltal nem az ágy jelentette az egyetlen problémát vagy hiányt az alapvető szükségletek terén. Ahogy a visszaemlékezésekből is kiderül, kevés helyen volt asztal vagy pad. Ágyneműhuzat és párna pedig sok táborban egyáltalán nem volt. Annak ellenére, hogy szabályban rögzítették, hogy minden évben új törülközőt, négyévente új párnahuzatot, kétévente új lepedőt és ötévente új takarót kell adni, a gyakorlatban ez sokszor máshogy valósult meg.¹⁹⁷ Nem egy táborban inkább ún. *szalmás matracot* helyeztek az ágyra. Ám a matracot csak kevésszer töltötték fel ténylegesen szalmával vagy szénával. Helyette inkább faforgáccsal vagy ruhadarabbal bélelték ki.¹⁹⁸

A kezdetleges állapotokat tükrözi a világítás és fűtés gyakori hiánya is. Sok barakkban állandó volt a sötétség, mert egy fia lámpa sem volt, vagy pedig alig világítottak azok. A fűtés hiánya pedig számos esetben azt eredményezte, hogy a víz megfagyott vagy a haj odafa-

¹⁹⁶ APPLEBAUM I., 2005. 383.

¹⁹⁷ APPLEBAUM I., 2005. 384.

¹⁹⁸ Uo.

gyott az ágyhoz. Számos barakk területén gondot okozott az ivóvíz-hiány is, melynek megoldásaképpen az ún. *gyezsurnajának*¹⁹⁹ kellett gondoskodnia a barakkok megfelelő ivóvízellátásáról.

Érdemes szót ejteni a lágerrek területén uralkodó higiénias állapotokról is, így a fürdőzés, a ruhatisztítás, a havibaj és napi szükséglet elvégzésének kérdéséről. A nőknek a táborba érkezést követően kevés alkalmuk nyílt komolyabb tisztálkodásra, mely sokszor megalázó keretek között zajlott. Le kellett küzdeniük a szégyent és el kellett viselniük a megaláztatást, mely sokszor a csak férfiakból álló személyzet piszkos tréfáit jelentette.²⁰⁰ Rajtuk kívül sokszor az örök is betértek a nőkhöz olyan ürüggyel, hogy egyikük kísérletet tett a szökésre.²⁰¹

A tisztálkodási alkalmak részét képezte a ruhák mosása is. Azok vízzel való fertőtlenítése azonban ritkán bizonyult hatásosnak a parazitákkal szemben. Emiatt az 1940-es években állítólag kötelezővé tették a tíznaponkénti fürdést és előírták a kiosztandó szappan mennyiségét. Így például 1944-ben a nők 50 gr szappant kaptak, mellyel nemcsak fürödniük kellett, hanem ki kellett mosniuk ruházatukat és ágyneműjüket.²⁰² Érdekes módon a tisztálkodási időt nem szabták meg központilag. Így ahol sok víz volt a láger területén, több időt és alkalmat biztosítottak a fürdésre. Számos helyen azonban az örök csupán öt percet engedélyeztek.

A fürdések során azonban nemcsak az előbb felvázolt problémák jelentkezhetnek. A nőknek fürdés előtt sokszor a hidegben kellett felsorakozniuk, várva, hogy sorra kerüljenek. Volt, ahol csak fatálat biztosítottak a nőknek, melyben a víz sokszor langyos volt. Szintén gondot okozott, hogy a fürdőházak sokszor fűtetlenek és/vagy huzatosak voltak. A várakozási idő és a hideg fürdőházak így betegségek táptalajai lettek.²⁰³

¹⁹⁹ A *gyezsurnaja* egy olyan idősebb hölgy volt, akit kora miatt már nem tudtak munkára fogni. Így feladatává vált a barakkok tisztítása és gondozása. Utóbbihoz pedig hozzátartozott az ivóvíz hordása.

²⁰⁰ COAK, 2012. „*Many women's first memories of the Gulag (...)*” kezdetű szöveghely. <https://thevieweast.wordpress.com/2012/06/19/a-day-in-the-life-of-women-of-the-soviet-gulag/> (Ln:2016.12.07.)

²⁰¹ Uo. „*The humiliation did not stop there (...)*” kezdetű szöveghely. <https://thevieweast.wordpress.com/2012/06/19/a-day-in-the-life-of-women-of-the-soviet-gulag/> (Ln:2016.12.07.)

²⁰² APPLEBAUM I., 2005. 392.

²⁰³ Például megfázás, tüdőgyulladás.

A nők havibajuk idején sokféle házi praktikát próbáltak alkalmazni a vér felfogására. Ezek között megemlíthetjük például a szalmát, a füvet, vagy a szétvágott takarót. Mindamellett nem minden nő volt képes menstruálni. Volt, akinek hónapokig, vagy akár évekig kimaradt. Ennek oka részben a folyamatos stressz és az alultápláltság volt. Akinek végül hosszú idő kimaradás után ismét megvolt, annak sok esetben orvoshoz kellett fordulnia a kezdeti erős fájdalmak miatt.

A napi szükséglet terén a nőknek két lehetőség állt rendelkezésre. Az egyik a tábor területén az erre a célra kialakított gödör volt, melynek tetejére ráhelyeztek egy gerendát, hogy arra ráállva tudják elvégezni napi szükségletüket. A gödröt minden használat után lefedték földdel, részben azért, hogy a szag kevésbé terjedjen a lágér területén. A fő ok azonban az volt, hogy elkerüljék a betegségek terjedését. Tudniillik, ha valaki fertőző beteg, például hasi tifuszban szenvedő volt, annak a székletéből kiszabaduló baktériumok tovább fertőzheték a rabokat, a pöcegödörben a kiütéses tifusz kórokozója napokig, vagy akár hónapokig is életben maradhatott. A másik lehetőség a „kübli”, az ún. *parasa* volt, melyet akkor vettek igénybe, ha éjszakára bezárták őket a barakkba. Ennek használata azonban kellemetlen szagot eredményezett, így a nők sokszor inkább megvárták a reggelt, hogy igénybe vehessék a gödröt. Galina Szmirnova is megemlíti visszaemlékezésében, hogy *„ha nagydolgot kellett végeznie az embernek, várt reggelig, máskülönben rettenetes volt a bűz.”*²⁰⁴

Most pedig vizsgáljuk meg közelebbről a táplálkozási lehetőségeket és az egészségügyi körülményeket. A lágerekben naponta kétszer volt ételosztás, mely során előfordulhatott, hogy valaki a szokásos porciónál kevesebbet kapott. Ennek oka abban keresendő, hogy a fejadagot a munkavégzéstől tették függővé. Amennyiben egy nő a teljesítendő normánál kevesebbet dolgozott, (50 vagy 100 gr-mal) kevesebb ételt kapott, ha viszont túlteljesítette azt, akkor (25-50 gr-mal) többet.

Az évtizedek során gyakran módosították a rabok (és örök) fejadagjának mértékét. A porciókat ismertető listák nem nemek szerint határozták meg a normát. Az 1944. október 30-án keletkezett lista pél-

²⁰⁴ APPLEBAUM I., 2005. 386.

dául kimondta, hogy napi 550 gr kenyeret és 8 gr cukrot kell biztosítani a raboknak.²⁰⁵ A kásába, levesbe és a vacsorához szükséges termékeket illetően pedig 75 gr hajdinát vagy tésztát, 15 gr húst vagy húskészítményt, 55 gr halat vagy halkészítményt, 10 gr zsírt, 500 gr burgonyát vagy zöldséget, 15 gr sót és 2 gr pótteát írt elő.²⁰⁶ Wilson T. Bell révén még pontosabb adatokra tehetünk szert a napi fejadagot tekintve – bár pontos évet nem közöl:

Étel típusa	Gramm	Étel típusa	Gramm	Étel típusa	Gramm
Rozs-ke-nyér	1100	Állati zsír	4	Burgonyaliszt	0,3
Búzaliszt	61	Tea helyettesítő	2	Cayenne	0,13
Gabonafélék	127	Természetes tea	0,3	Babérlevél	0,2
Hús	39	Burgonya és zöldségek	650	Só	20
Hal	155	Paradicsompüré	10	Cukor	17
Növényi olaj	14	Száritott gyümölcsök	0,5		

17. ábra A Gulág kényszermunkásainak napi fejadagja étel típusonként (gramm)²⁰⁷

A táblázatban felsorolt élelmiszerekből nem minden női (és férfi) rab részesült. Az állati zsírt csak a betegek és a sztahanovisták, természetes teát, szárított gyümölcsöket és burgonyalisztet pedig csak a betegek kaphattak.²⁰⁸

Belltől azt is megtudjuk, hogy az NKVD tizenkét táplálkozási normát határozott meg. Ezek között szerepelt a fejadag függővé tétele a munkavégzéstől. Ezen kívül kimondta, hogy biztosítani kell a napi

²⁰⁵ APPLEBAUM I., 2005. 400.

²⁰⁶ Uo., 400-401.

²⁰⁷ BELL, 2011. 144.

²⁰⁸ Uo.

porciót a várandós nőknek és szoptatós anyáknak, valamint a betegeknek.

Az ételosztások során általában ízetlen, fűszerezetlen ételeket kaptak a nők. Közülük sokan emlékeztek vissza olyan levesre, mely romlott káposztából és krumpliból vagy disznósírból, esetleg heringfejekből, vagy tüdőből készült. Mindamellett a kiosztott élelmiszerek között javarészt káposzta és kása volt. Kenyeret csak nagyritkán porcióztak, és amikor adtak, akkor is csupán keveset. Felmerülhet a kérdés, hogy a nők vajon miért ették meg a nem túl ízes ételeket? Azért, mert szüntelenül kevés táplálékban volt részük és fizikailag állandóan leterheltek voltak. Az ételosztást tekintve a második világháború alatt volt a legrosszabb helyzet. Amikor a németek egyre jobban benyomultak Szovjetunió belsejébe, az ország, így a Gulág lakosai is éheztek.

A kiosztott élelmiszereknél egyébként gondot jelentett az is, hogy azok nem elégítették ki az emberek átlagos napi kalóriabevitelének szükségletét. A nők számára szükséges körülbelül 1.700-2.000 kcal²⁰⁹ helyett még az előírt 7-800 kcal sem jutott nekik.²¹⁰

A Gulág táboraiiban uralkodó élelemhiány probléma komolyságát tükrözi, hogy a nők még saját holmijuktól is képesek voltak megválni egy kis ételért. Az egyik női rabtól tudjuk, hogy gyakran megesett, hogy szinte minden saját tárgyat elcseréltek egy kisebb kenyérdarabért.²¹¹

Gyakori eset volt az is, hogy a konyháról az ott dolgozó női kényszermunkások ételt loptak. Brilló Magdolna például azért dolgozott önkéntesként éjszakánként, hogy krumplit lophasson. Idővel azonban elkapták és súlyosan megverték.²¹²

Az éhezés mértékét jól mutatja az is, hogy voltak, akik a láger szemétdombját kutatták át ételmaradékok, konyhai hulladékok után. Ezek azonban sok esetben eredményeztek betegségeket, például di-zentériát, azaz vérhast.

²⁰⁹ A Magyar Nemzeti Szívalapítvány szerint a következő kalóriamennyiség szükséges egy nőnek az adott korban (aktivitásától függően): 18 éves: 1.800-2.400 kcal, 19-25 éves: 2.000-2.400 kcal, 26-30 éves: 1.800-2.400 kcal, 31-50 éves: 1.800-2.200 kcal, 51-60 éves: 1.800-2.200 kcal, 61 fölött: 1.600-2.000 kcal. KALÓRIA SZÜKSÉGLET. http://www.mnsza.hu/elhizas/kaloria_szukseklet.php (Ln:2018.09.08.)

²¹⁰ BOGOS, 2015. 66.

²¹¹ APPLEBAUM I., 2005. 342.

²¹² BOGOS, 2015. 62.

Bogos Zsuzsanna szerint sokan – a nem vízhiányos lágerekben – vízzel próbálták éhségüket csillapítani. Legyengült szervezetük azonban nem volt képes megbirkózni a vízmennyiséggel és keringési problémáik jelentkeztek.²¹³

Szót kell ejteni a kevés, szegényes és időnként rossz minőségű élelmiszerek fogyasztásának következményeiről. A legfőbb gondot a nők alultápláltsága és vitaminhiánya jelentette, mely gyakran vezetett megbetegedéshez, vagy abból eredő halálhoz. Csupán azok voltak jobb helyzetben, akik értettek a növényekhez, vagy orvos és gyógyszerész rabtársaik tanácsainak köszönhetően tudták, mivel pótolhatják a hiányzó vitaminbevitelt. Mikor beköszöntött a tavasz, a nők mindenütt el kezdték keresni a rügyeket, bogyókat és gyümölcsöket. Ez azonban nem mindig volt veszélytelen. Maria Snajder²¹⁴ visszaemlékezésében elmondja, hogy a nagy éhezés közepette elkezdett „berkenyét keresni. Előfordult, hogy a madarak nem mindet ették meg, valami nekem is maradt. Gondoltam, kidöntök egy ilyen berkenyefát, jóllakom, és még magammal is viszek valamennyit. Márciusban a domboldalakon elkezdett olvadni a hó, s a hó alatt előtűnt a vörös áfonya. Ettem belőle és egy csajkával még a barakkba is vittem. Március végén egy alkalommal tőzegáfonyát is tudtam szedni a mocsárban. Amikor másodszor is odamentem, észrevettem, hogy a lábam alatt inog a zsombék. Visszaléptem, mert féltem, hogy a mocsár lehúz.”²¹⁵

A vitamin pótlására alkalmazott növények között megemlíthetjük a fenyőtűt, mely jó C-vitamin forrásnak bizonyult.²¹⁶ Ezen kívül alkalmazták a törpe cédrus tűleveleit, melyek a rabok szerint C-vitamint tartalmaznak és jók a skorbutra. Továbbá úgy gondolták, hogy az állati vér sok A-, B-, C-vitamint, vasat, sót, fehérjét és zsírt tartalmaz, valamint alkalmas a pellagra és TBC gyógyítására.²¹⁷ Az említetteken kívül gyógyszerként használták fel a vadon élő növényeket és bizonyos fák levét vagy részeit. Gyógyításra alkalmas fa volt a nyírfa,²¹⁸

²¹³ TÓTH-SZALAI, 2015. 62-63.

²¹⁴ Snajder az Unzsenszkij lágerekben, a 8., 19., 21. és 22. számú táborokban dolgozott, ahol a rabok (férfiak és nők) erdőirtással, rakodással és fafűrészeléssel foglalkoztak. Maria Snajder társaival az erdőben dolgozott nappal, éjszaka pedig a vagonokat pakolta. HAUN, 2009. 93-94.

²¹⁵ Uo. 94.

²¹⁶ ALEXOPOULOS, 2016. 16.

²¹⁷ Uo.

²¹⁸ *Betula pendula*, azaz Közönséges Nyír. Elterjedt Európában, Szibériában.

mely immunerősítő, méregtelenítő, vesegyógyító, vértisztító, salaktalanító és segíti a reumát, valamint a köszvényt. A nők a nyírfalevélből készült pakolással elő tudták segíteni a tüdőgyulladásból való mielőbbi felépülést.²¹⁹ A kéregből készült teával csökkenteni tudták a lázat és javíthatták az emésztésüket. A törzsből csapolt nedvvel pedig az ízületi gyulladást tudták gyógyítani.²²⁰

A nők számára a nem megfelelő életkörülmények és a megpróbáltatások gyakran okoztak betegségeket. Kialakultak például gennyes góccok és gyulladások. Volt olyan nő, akinek a mellmirigyei begyulladtak és burjánzás indult az egész szervezetében. Hazatértekor 66 %-os rokkant volt és kétszer kellett megműteni.²²¹

A betegségek között gyakori volt a szifilisz, tüdőgyulladás, infarktus és vérhas. Az egyik magyar női visszaemlékező – aki orosz udvarlójának köszönhetően ápolóként dolgozott – elmondta, hogy egy vérhasjárvány komoly megpróbáltatást jelentett számára és a többi egészségügyi alkalmazottnak is, ugyanis a bányavidékből érkező víz miatt el kezdett pusztítani a vérhas, mely naponta szedte áldozatait. A halottak száma mindennap 10-15 fő volt.²²²

A fennmaradt orosz jelentésekből tudjuk, hogy gyakori volt a lágerekben a has- és kiütéses tifusz is. Emiatt nehezebben tudták ellátni munkakötelezettségeiket. A kiütéses tifuszosok tekintetében 1934-ből vannak adataink, lágerenként hónapokra lebontva, januártól novemberig. A lágerek közül az egyik női tábort, Sziblagot emelem ki, ahol 45.422 rab közül 176-an²²³ (0,38 %) lettek betegek. Mint láthatjuk a diagramon, a téli hónapokban volt a legmagasabb a kiütéses tifuszban szenvedők száma, mely tavasszal jelentősen visszaesett, nyáron pedig majdnem nullára csökkent. Mindez összefügghetett azzal, hogy a nők télen melegebben öltöztek – amennyiben módjukban állt – és a ruhátvetek több serkét tettek le a ruhák ráncaiba (elsősorban a nyakra és a deréktájra). Októberben és novemberben még mindig alacsony volt számuk. (Szeptemberre és decemberre vonatkozólag nincs adatunk.)

²¹⁹ CZELLAHÓ, 2007. 230-231.

²²⁰ SZABÓ. „Felhasználása belsőleg” szöveghelynél.

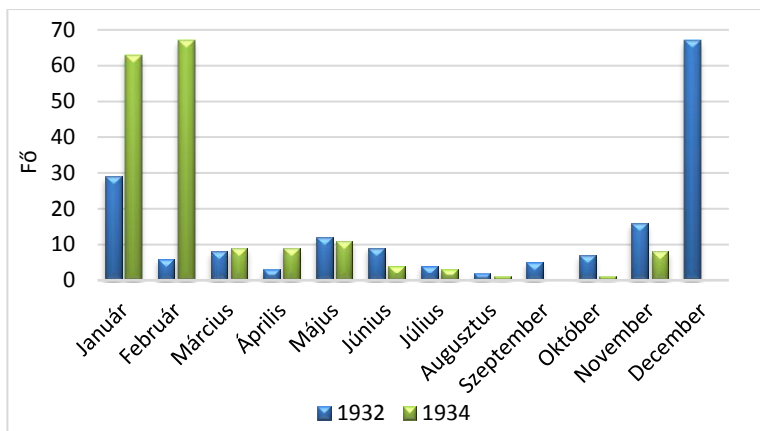
<https://gyorgytea.hu/gyorgyteak/egyedi-teak/kozonseges-nyir-betula-pendula> (Ln:2018.09.26.)

²²¹ TÓTH-SZALAI, 2015. 26.

²²² TÓTH-SZALAI, 2015. 27.

²²³ ADATOK A GULAG FOGLYAIRÓL, 2001. 238.

Összehasonlítva ezeket az adatokat az 1932-es év adataival²²⁴ (a Gulág létrejötte előtt két évvel), látható, hogy ugyanebben a táborban a téli hónapokat leszámítva hasonlóan alakult a kiütéses tifuszosok száma.²²⁵ A két év során csak minimálisan nőtt a kiütéses tifuszban szenvedők száma – 1932-ben²²⁶ 168, 1934-ben²²⁷ 176 volt.

18. ábra A Gulágon kiütéses tifuszban megbetegedettek száma 1932-ben és 1934-ben (Fő)²²⁸

²²⁴ Csupán ebből az évből rendelkezünk még adatokkal a Sziblagon kiütéses tifuszban szenvedők kapcsán.

²²⁵ VNOV POSZTUPILO BOLNIH SZIPNIM TYIFOM (PO OTCSOTAM O RABOTYE SZTACIONAROV) 1932. <http://corporatelielivejournal.com/125912.html> (Ln: 2017.04.01.)

²²⁶ 1932-es év adatai: Január 29 fő, február 6 fő, március 8 fő, április 3 fő, május 12 fő, június 9 fő, július 4 fő, augusztus 2 fő, szeptember 5 fő, október 7 fő, november 16 fő, december 67 fő. VNOV POSZTUPILO BOLNIH SZIPNIM TYIFOM (PO OTCSOTAM O RABOTYE SZTACIONAROV) 1932. <http://corporatelielivejournal.com/125912.html> (Ln: 2017.04.01.)

²²⁷ 1934-es év adatai: Január 63 fő, február 67 fő, március 9 fő, április 9 fő, május 11 fő, június 4 fő, július 3 fő, augusztus 1 fő, szeptemberre vonatkozólag nincsen adat, október 1 fő, november 8 fő és decembert illetően sincsen adat. SZVIGYENIJA OB EPIDEMICSZESZKIH ZABOLEVANYIJAH-SZIPNIM TYIF. 1934 G. ITL NKVD. <http://corporatelielivejournal.com/126294.html> (Ln: 2017.04.01.)

²²⁸ VNOV POSZTUPILO BOLNIH SZIPNIM TYIFOM (PO OTCSOTAM O RABOTYE SZTACIONAROV) 1932. <http://corporatelielivejournal.com/125912.html> (Ln: 2017.04.01.), SZVIGYENIJA OB EPIDEMICSZESZKIH ZABOLEVANYIJAH-SZIPNIM TYIF. 1934 G. ITL NKVD. <http://corporatelielivejournal.com/126294.html> (Ln: 2017.04.01.)

Az egészségügyi körülmények kapcsán érdemes szót ejteni a tábori orvosokról és kórházakról is. Utóbbiról képet kaphatunk a Karlagban raboskodó Agnessa Mironova²²⁹ által. Mivel korábban Dnyepropetrovszkban ápolónak tanult, Dolinkában a tábori kórházban helyzeték el, ahol megtanulta tolerálni a kimondottan nyomorúságos helyzeteket.²³⁰ A borzalmas arckifejezések szinte mindennapossá váltak és állandóan emlékeztették őt a halál közelségére.²³¹ Tovább nehezítette a körülményeket a kórházban az a tényező, hogy a fagyott holttesteket – a fagyott talajba eltemetni nem tudván – a kórházi terem egyik sarkában helyezték el. A halottak száma viszonylag magas volt, hiszen sokan estek a fagy, a nagyon hideg idő áldozatául.²³²

Több visszaemlékezésből is tudjuk, hogy a kórházakban gyakran kevés volt az orvos és ápoló. Ezért sokszor olvashatunk arról, hogy az orvosok – akik sok esetben maguk is rabok voltak – nem feltétlenül rendelkeztek orvosi diplomával. A hiány pótlása érdekében néhány napos „képzéseket” tartottak a raboknak, bár a megszerzett tudás a valóságban sokszor semmire sem volt elég. Számtalanszor csak azt tanulták meg a nők, hogy miként kell injekciót adni.

Szuszanna Pecsorától tudjuk azt is, hogy az orvosok nem sokat törődtek (tudás, vagy szándék hiánya miatt) rabtársaik egészségével. Mindez kiderül egy párbeszédből is, mely a hölgy elmondása szerint nemegyszer lefolyt az orvos és páciensei között:

„Disztrófia van?

Van.

Skorbut van?

Van.

Duzzadtak a lábak?

Duzzadtak.”²³³

²²⁹ 1942 szeptemberében letartóztatták, mikor a fekete piacon elért sikerei miatt féltékeny szobatársai megvádolták. A vádpontok között szerepelt, hogy Mironova szovjet-ellenes megjegyzéseket tett az áramkimaradásokról és a fagyott vízvezetésekről. Agnessa Mironovát öt év kényszermunkára ítélték. 1943-ban átszállították Aratau táborba, majd 1947. szeptember 8-án szabadon engedték. GREGORY, 2013. 189-190.

²³⁰ A kórház mellett egyébként a tábor gazdaságában is végzett munkát.

²³¹ GREGORY, 2013. 190.

²³² Uo.

²³³ MEGYICINA V GULAGE. 2012. Első interjúrészlet Szuszanna Pecsorával. <http://www.1917-1991.org/m/drehbuch/medicina-drehbuch/?lang=ru> (Ln: 2018.09.20.)

Ezzel pedig véget is ért a párbeszéd és az orvosi vizsgálat.

Azt, hogy egy rab élete mennyit jelentett a Gulágon – a feljebb ismertettekén kívül – jól szemlélteti annak kérdése, hogy mennyibe került egy rab eltartása. A következőkben csak általános adatokkal tudok szolgálni, külön a nőkre vonatkozólag nem. Galina M. Ivanova az 1950-es évekre vonatkozólag összehasonlította a rabok és (kölyök, illetve felnőtt) kutyák eltartásának költségét. Megtudhatjuk tőle, hogy 1951-ben a rabok egy részének becsült költsége a fizetett munkát tekintve 1536 rubel és 65 kopejka volt. Ezzel szemben egy kutya becsült éves etetési költsége 1859 rubel és 28 kopejka volt – emellett további 44 rubelt különítettek el a felszerelésére.²³⁴ Egy felnőtt kutya teljes fenntartása 1916 rubelbe és 28 kopejkába is kerülhetett, míg egy kölyökkutyáé 1455 rubelbe és 12 kopejkába. A Gulág táboraiiban és telepein 18.287 szolgálati kutya volt, közöttük 2460 kölyök volt.²³⁵ Tehát az adatokból is látható, hogy a Gulágon több pénzt költöttek egy kutyára, mint egy rabra.

Az örök

A Gulág női táborait nemcsak az ott raboskodó női kényszermunkások, hanem az ott dolgozó örök által is megismerhetjük. Mivel a női és egyes táborokban egyaránt voltak férfi és női örök, mindkét nem képviselőiről fogok beszélni, bár igyekszem minél több ponton kitérni a női örökre.

A láger hierarchiájának csúcsán álltak a parancsnokok. Utánuk következtek a felügyelők, az örök, a fogolykísérők és a foglárók.²³⁶ Fontos, hogy ezen alkalmazottak nemcsak az orosz etnikumot képviselték, ugyanis szép számmal akadtak köztük például ukránok is.

Érdemes szót ejteni az örök társadalmi státuszáról és iskolázottságáról. Az örök között voltak olyanok, akik a Gulágon betöltött pozíciójuk előtt rabként sínylődtek egy börtönben vagy egy táborban. Emellett voltak paraszti származásúak és alacsony iskolázottságúak is. Utóbbit bizonyítja, hogy sokuk épphogy kijárta az elemi vagy a középiskolát. Voltak azonban olyanok is, akik az elemi iskolának mindössze első két évét végezték el. Arányuk például 1946-ban 92,6 %

²³⁴ IVANOVA, 2006. 354.

²³⁵ Uo.

²³⁶ Fontos megjegyeznünk, hogy a Gulág alkalmazottainak egyenruhája és rangjelzése eltérő volt a rendőrségtől, katonaságtól.

volt.²³⁷ Fontos, hogy a sztálini időszakban az alsó fokú végzettséggel rendelkezők aránya nem csökkent 70 % alá, a felsőfokú tanulmányokat végzettek, vagy azt be nem fejezők aránya pedig nem érte el az 1 %-ot.^{238, 239}

Az alacsony iskolázottság kapcsán jelentésekből tudjuk, hogy állítólag voltak olyan örök, akik nem tudták a Politikai Bizottság és a párt vezetőinek nevét. Egy női ör pedig elvileg rosszul használta pus-káját, melynek egyébként ronggyal volt betömve a csöve.²⁴⁰

Meg kell jegyezni, hogy amilyen gyorsan őrré válhatott valaki, ugyanolyan gyorsan kerülhetett (vissza) rab státuszba, ugyanis gyakran feljelentették egymást. A vádak között szerepelt a lágerek hiányossága, a rossz munka- és életkörülmények, a dezertálás, alkoholizmus, lopás, fegyver elvesztése is.

A Gulág-igazgatóság általában munkaerőhiánnyal küszködött az öröket illetően, hiszen az örként való szolgálat nem számított vonzó munkakörnek. Egyrészt azért, mert az örök sem rendelkeztek mindig megfelelő életkörülményekkel, cipővel vagy tiszta barakkal, másrészt közöttük is megjelent időnként a skorbut és pellagra²⁴¹. Éppen a munkakör kevésbé vonzó volta miatt ritkán fordult elő, hogy valaki sokáig töltötte volna be posztját a Gulágon.

Hogy a Gulág-alkalmazottak szemével nézve mennyire nem bizonyult vonzó és könnyű állásnak az „ör poszt”, jól demonstrálja Olga Vasziljeva-nak, a Gulág útépítő részlege táborfelügyelőjének beszámolója: „(...) Nemcsak a rabok voltak tetvesek, de a főnökök is. (...) Nem

²³⁷ IVANOVA, 2006. 288.

²³⁸ Galina Mihajlovna Ivanova szerint az alsó fokú végzettséggel rendelkezők aránya még 1954-ben is 70,8 % volt, a felsőfokú tanulmányokat végzettek, vagy azt be nem fejezők aránya pedig csupán 0,2 % volt. IVANOVA, 2006. 288.

²³⁹ A képzetesebb örök között megemlíthetjük Ivan Ivanovics Dolgihot, aki őriskolát végzett. Dolgih 1896-ban született Barnaulban egy kereskedő család tagjaként. Az első világháborúban szolgált, ahol Szent György kereszttel tüntették ki. 1926-tól a barnauli Javítómunka Otthon vezetője, parancsnokhelyettes 1938-1939-ben Sziblagon, majd 1939-1941 között Kraszlagban. 1941 és 1950 között Vjatlagon volt parancsnok. BIOGRAFICESZKIJE SZPRAVKI <http://istmat.info/node/48959> (Ln: 2018.05.20.), DOLGIH IVAN IVANOVICS <http://bsknios.ru/enciklopediya/dolgih-ivan-ivanovich> (Ln: 2018.05.20.)

²⁴⁰ APPLEBAUM I., 2005. 487-488.

²⁴¹ A pellagrát a B3-vitamin hiánya, a kukoricára épülő, egyoldalú táplálkozás okozza. A tünetei között megemlíthetjük a fényérzékeny, durvává, sérülékennyé váló bőrt, a hasmenést és az esetleges idegrendszeri problémákat. SZABÓ, 2018. https://www.hazipatika.com/betegsegek/a_z/pellagra/314 (Ln: 2018.09.07.)

tréfadolog, ha az ember rabok százaiért, ezreiért felel, voltak ott visszaesők és gyilkosok, olyanok, akiket súlyos bűncselekményekért ítélték el, akiktől kitellett bármi. Ez azt jelentette, hogy az embernek állandóan résen kell lennie. (...) Az építkezés vezetője egyúttal a tábor vezetője is volt, és idejének legalább hatvan százalékát nem az építési munkálatokra fordította, nem mérnöki döntéseket hozott, nem építészeti problémákat oldott meg, hanem a táborral foglalkozott. (...)”²⁴² Vasziljeva emellett szót ejtett arról is, hogy a Gulág-alkalmazottak sem ettek annyit, amennyi kielégítő lett volna. Családjukkal is csak hetente (vasárnaponként) találkozhattak. Láthatjuk, hogy az örök élete sem volt olyan, mint amilyenre vágytak. Mindesetre az ő nehézségeik eltörpültek a női rabokéhoz képest, mint ahogy azt az „Utazás” a Gulágra; a lágerbe érkezés körülményei és a tábori életforma című fejezetben láthattuk.

Mindazonáltal akadtak olyanok is az örök között, akiknek előrelépést jelentett a Gulág egy lágerében betöltött poszt. Az egyik rab, Szuszanna Pecsora például elmondta, hogy ismert olyan női őrt, aki azért jelentkezett a posztra, hogy kiszabaduljon a kolhozban uralkodó szegénységből.²⁴³ Egy másik őr, Marija Ivanova pedig abban a reményben jelentkezett őrnek 1948-ban, hogy majd nem kell kollektív gazdaságban élnie és hogy talál magának férjet.²⁴⁴

Mindenesetre a Gulág-igazgatóság mindvégig törekedett arra, hogy vonzóvá tegye munkaköreit, így mindenféle kedvezménnyel kecssegtette az embereket. Közöttük megemlíthetjük a Gulág-alkalmazottak műveltségének emelése érdekében alapított iskolákat. A harkovi iskolában az örök tanultak párt- és NKVD-történetet, büntetőjogot, táborszervezést, könyvelést és katonai ismereteket. Emellett a Gulág-igazgatóság kedvezményként a központtól jóval távolabbra eső lágerek őreinek a többiekéhez képest magasabb fizetést ígért.²⁴⁵

Ami az örök táborbéli szerepét illeti, alapvetően meghatározó volt a női rabok életére vonatkozóan. Igencsak sok múlott rajtuk abból a szempontból, hogy egy nő életben marad-e, milyen nehézségű munkát végez, megkapja-e a kiszabott ételmennyiséget és hogy milyen mértékben részesül megaláztatásban nap mint nap.

²⁴² APPLEBAUM I., 2005. 490-491.

²⁴³ APPLEBAUM I., 2005. 493.

²⁴⁴ Uo. 493-494.

²⁴⁵ Uo. 493.

Szabályok és büntetések

A nők mindennapi életét meghatározó szabályok

A nők életének minden mozzanatát központilag kiadott rendelkezések, utasítások és szirénahangok irányították. Megszabták többek között az ébredés idejét, a munkára vonulás körülményeit, a munkavégzést, a porció adagolását.

A lágerekben a napirend általában a *razvod*-dal kezdődött, azaz szirénahanggal (vagy egyéb módon) felkeltették a nőket. Az ébredést követte a reggeli, majd pedig a számlálás. Utóbbi a kiadott utasítások szerint maximum 15 percet vehetett igénybe. Visszaemlékezőktől azonban tudjuk, hogy ez a valóságban sokszor sokkal tovább tartott.²⁴⁶ Baldajev emellett beszámol az úgynevezett „utolsó nélkül” néven emlegetett „törvényről”, melynek értelmében a számlálásnál utolsóként érkezőt agyon lőtték. *„Az elítéltek természetesen nagyon féltek a reggeli sorakozótól, ezért éjszakára le sem vetkőztek, reggel pedig cipővel a kezükben rohantak a névsorolvasásra, és csak ott, a sorban húzták fel és kötötték meg a cipőjüket (...)”*²⁴⁷

A számlálás után következett a munkára vonulás, mely alatt zenei kíséret szólt. Ha a munkavégzés helye messze volt a láger területétől, akkor az örökön kívül akár kutyák is kísérhették a nőket. A munkáról való esti visszatérést követően egy órát biztosítottak a vacsorára, mely után ismét megszámlolták a fogolyállományt. Az esti számlálásra több időt engedélyeztek, mondván, ha a rabok szökni akarnak, azt a munkára vonulás, vagy a munkavégzés során teszik meg. Így megesett, hogy akár több órán át is eltartott a számlálás. Újabb szirénát követően véget ért a nap.

A napirenden kívül központilag szabályozták a pihenőnapokat is, melyek száma igen kevés volt. Ugyan elvben tilos volt szabadnapon dolgoztatni a nőket, mégis sokszor előfordult, hogy kisebbfajta munkára befogták őket. Így például havat lapátoltattak, vagy a barakkokat és illemhelyeket takarították velük.

Ugyancsak szabályban rögzítették az éjszakai alvás biztosítására szolgáló időt is, melynek minimum nyolc órának kellett lennie. A parancsnokok azonban sokszor megrövidítették ezt az időt és mindössze néhány órát engedélyeztek. A kevés alvás következtében a nők

²⁴⁶ APPLEBAUM I., 2005. 373.

²⁴⁷ KOVÁCS-SZTRÉS, 1991. 43.

ereje idővel jelentősen megcsappant, így munkavégzésük hatékonysága is csökkent. Ezek az időbeosztások és szabályok a későbbiekben változtak. Például az 1940-es években (főként a német inváziót követően) szigorították őket, így csökkentették a pihenőnapokat és növelték a munkanormát. Innentől kezdve hivatalosan tizenegy órát dolgoztak a rabok.²⁴⁸

A nők az alvási- és munkaidőn kívül szabadon közlekedhettek a zóna területén. A Magadanban raboskodó Olga Adamova-Szljozberg beszámol a szabadon való mozgás előnyeiről. Véleményem szerint az ő vallomása azért olyan fontos, mert általa érthetjük meg, hogy miért volt létfontosságú egy cseppnyi szabadlevegő a hosszú munka mellett, illetve a büntetések és megaláztatások közepette. *„A lágerpopuláció (hozzávetőleg ezer asszony) hatalmasnak tűnt számunkra: (...) oly sok beszélgetési lehetőség, oly sok jövődő barát! Azután ott volt a természet. A láger területén, (...) szabadon sétálhattunk, bámulhattuk az eget és a távoli hegyeket, odamehettünk a csenevész fákhoz, és megsimogathattuk őket a kezünkkel. Belélegeztük a paradís tengeri levegőt, éreztük az arcunkon a szemerkélő augusztusi esőt, ültünk a nedves fűben, és földet morzsolunk az ujjaink között. (...) rájöttünk, hogy ez lényeges része a létezésünknek: enélkül az ember képtelen volt normálisan érezni magát.”*²⁴⁹

Az említett időbeosztások és szabályok a sztálini korszakban hol enyhültek, hol szigorodtak. 1939 augusztusában a Belügyi Népbiztoság által kibocsájtott szabályzatban meghatározták a rabok (köztük nők) fogva tartási és munkakörülményeit. Előírták, hogy a lágernek olyan helyen kell állnia, ahol megfelelően lehet biztosítani az ivóvízellátást és amely közel helyezkedik el a munkavégzés területéhez.²⁵⁰ Rögzítették azt is, hogy a barakkokat takarítani és szellőztetni kell, az ételkiosztáshoz és étkezéshez pedig megfelelő helyet kell biztosítani. Szabályozták a kiszabható szankciókat és a panasztételt is. Elviekben bármelyik rab élhetett panasszal akár a Belügyi Népbiztosságnál, a Politikai Iroda tagjainál, vagy akár magánál Sztálinnál.²⁵¹ A panaszleveleket be kellett vezetni a nyilvántartásba és lezárt borítékban kellett továbbítani a címzetteknek. A panaszlevelek azonban ritkán jutottak el a címzettekhez és még ritkábban orvosolták a bennük foglaltakat.

²⁴⁸ Bár a nők sok lágerben már az 1930-as években ugyanennyit dolgoztak.

²⁴⁹ APPLEBAUM I., 2005. 369-370.

²⁵⁰ KOLONTÁRI, 2017. 43.

²⁵¹ KOLONTÁRI, 2017. 44.

Mint ahogy a dolgozat egy-egy későbbi pontjában láthatjuk majd, a Gulág-igazgatóság a nők életének minden szegmensét igyekezett szabályozni, korlátok közé szorítani. Így szabályokhoz kötötte az abortusz kérdését, a gyermeklátogatási lehetőségeket, a szögesdróton keresztüli és a külvilággal való kapcsolattartást, a szabadidős és kulturális tevékenységet és a tetoválás viselésének kérdését is.

Fontos megjegyeznünk, hogy szabályok nemcsak a Gulág-igazgatóság, hanem maguk a rabok által is születhettek. Mindezek sok esetben azonosak voltak a férfi és női rabok körében. Íratlan szabályok (sok esetben inkább csak szokások) határozták meg például a tábori barakkokban való alvás módját, hogy hol alszanak az urkák és hol a politikaiak. Emellett, mint ahogy a *Női „tetoválóművészet” a Gulágon* című fejezetben is olvashatjuk majd, a rabok odafigyeltek a „felelj meg a tetoválásodnak törvény” betartására.

Mozaikok a Gulág női táboraiiban alkalmazott büntetés- és kínzásmódokról
A szabályok ismertetését követően közelebből is meg kell vizsgálni, hogy mi várt azokra a nőkre, akik megszegtek azok bármelyikét. A következő büntetési módszerek között kínzási módokat is ismertetni fogok, melyeket egyébként már sokszor a kihallgatások során is alkalmaztak.

Az 1940-es években utasították a lágerkomplexumokat, hogy büntetőblokkot tartsanak fenn. A *strafnoj izoljator*t, azaz büntető elkülönítőt a lakott területektől és a közlekedési útvonalaktól messze kellett kialakítani. Az épület gyakran börtön volt, melyben közös cellák voltak kialakítva.²⁵²

Az egyszemélyes cellákat egy különálló épületben alakították ki, melyekbe a munkamegtagadók²⁵³ és a lágerben bűncselekményt elkövetők kerültek. Őket nem vitték dolgozni és nem biztosítottak számukra mozgási, vagy dohányzási lehetőséget. Emellett sem levelet, sem csomagot nem kaphattak, és még rokonaikkal sem találkozhattak.²⁵⁴

A büntetőblokkba zárták azokat a nőket is, akik nem voltak hajlandók dolgozni és idejüket inkább imádkozással, valamint zsolttár-

²⁵² APPLEBAUM I., 2005. 458.

²⁵³ Megesett olyan is, hogy őket halálra ítélték.

²⁵⁴ APPLEBAUM I., 2005. 459.

énekléssel töltötték. Őket „monaskinek”, azaz „szerzetesnőeknek”, esetleg „apácáknak” nevezték.²⁵⁵ Aino Kuusinen, aki egy lagpunktban raboskodott, beszámolt arról, hogy a lagpunkt büntetőcelláiban miként bántak a „szerzetesnőekkel”: „A parancsnok időnként meglátogatta a szállásukat korbáccsal a kezében, és az építmény zengett a fájdalmas kiáltásoktól: az asszonyokat a verés előtt rendszerint levetkőztették, de semmilyen kegyetlenséggel nem lehetett őket leszoktatni az imádkozásról és bűjtölésről.”²⁵⁶

Büntetés várt azokra is, akik megpróbáltak megszökni, vagy a tiltott zónába léptek. Őket rendszerint agyonlőtték.²⁵⁷ Ugyanezen büntetésben részesülhettek azok is, akik rátámadtak a láger személyzetének bármely tagjára.

A Gulágon a büntetések részét képezték a kínzások is, ezért érdemes egy pillantást vetni arra, hogy az Egyesült Nemzetek A kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmódok elleni védelemről szóló ma is érvényes 1988-as nyilatkozata hogyan határozza meg a kínzás fogalmát: „a „kínzás” kifejezés minden olyan cselekményt jelent, amelyet szándékosan, éles testi vagy lelki fájdalom vagy szenvedés kiváltása céljából alkalmaznak valakivel szemben, hogy tőle, illetőleg harmadik személytől értesüléseket vagy vallomást csikarjanak ki, vagy hogy olyan cselekmény miatt büntessék, amelyet ő, vagy harmadik személy követett el, illetőleg amelynek elkövetésével őt vagy harmadik személyt gyanúsítanak, hogy megfélemlítsék, vagy nyomást gyakoroljanak rá, illetőleg hogy harmadik személyt félemlítsenek meg, vagy hogy harmadik személyre gyakoroljanak nyomást, valamint bármilyen megkülönböztetési formára alapított más okból alkalmaznak, ha az ilyen fájdalmat vagy szenvedést közfeladatot ellátó személy

²⁵⁵ Az „apácák” sokszor egyáltalán nem léptek kapcsolatba más rabokkal. Sokszor a barakk egyik sarkában tömörültek csendben, vagy imádkozva. Egy példa az imáik közül:

„A rács mögött emlékezem,
A Krisztus milyen szelíden,
Alázattal nyögte a fája
Nagy terhét fel a Golgotára.”
(N. Kiss Zsuzsa fordítása)
APPLEBAUM I., 2005. 565.

²⁵⁶ Uo. 460.

²⁵⁷ Természetesen az agyonlövés sem újkeletű, vagy orosz találmány. Elsőként a Karib-tenger térségében hajózó és fosztogató kalózok alkalmazták kivégzési módszerként a „kalóz törvényeket, illem-kódexet” megszegőkkel, például rendbontókkal szemben. Utolsó kívánságként azonban kiválaszthatták azt a kalózt, aki a végzetes lövést leadja. Az eljárás csúcspontjainak azon megtorlás napok számítottak, melyek a Párizsi Komünt zárták le. A kivégzőosztag sortüze rengeteg embert pusztított el. BOSQUE, 2002. 185-186.

vagy hivatalos minőségben eljáró bármely más személy vagy ilyen személy kifejezett vagy hallgatólagos ösztönzésére vagy ennek hozzájárulásával bárki más okozza.”²⁵⁸

A kínzás célja többek között az áldozat megszégyenítése, pszichés megtörése, személyiségétől való megfosztása, a rab és rabtartó képzet kialakítása. Ahogy Kroó Adrienn *A kínzás traumája* című tanulmányában írja, „a kínzás az ember legszemélyesebb és intimebb rétegeibe hatol be, és hatására a test és lélek többé nem biztonságos hely. Az elkövető, mint a hatalom birtokosa és gyakorlója elfoglalja és meggyalázza az áldozat testét, amely többé nem szent és sérthetetlen. Ehhez társul a pszichés megalázás, amikor az agresszor szándékosan, szisztematikusan és gyakran nyilvánosan cselekszik, és tetteivel azt sulykolja, hogy az áldozat nem méltó az emberi életre, megérdemli a kínzást.”²⁵⁹ Egyes kutatók szerint a kínzást arra is használták, hogy az áldozatokat szexuális rabszolgává tegyék.²⁶⁰

A kínzás eredete, mint megfélemlítési és büntetési módszer igen korai gyökerekkel rendelkezik. Már az ókori görögök és rómaiak is alkalmazták, a középkorban pedig egyenesen „virágkorát” élte. A kínzás történetében a felvilágosodás kora jelentett fordulópontot, hiszen ekkor értékelődött fel az ember, előtérbe kerültek az erkölcsi szempontok. Mindezek következtében elítélték és betiltották a kínzásokat. Fontos azonban megjegyeznünk, hogy a tiltás ellenére sem szűnt meg a kínzás alkalmazása, hiszen a 20. század önkényuralmi rendszerei során mindennapos gyakorlattá vált.

A Gulág táboraiiban alkalmazott kínzások, mint láthatjuk majd, nem voltak egytől-egyig újkeletűek, hiszen nagyon sok közülük megtalálható volt már a megelőző korokban és kultúrákban is – igaz, esetenként némileg más formában. Mint ahogy Kolontári Attila fogalmaz egyik tanulmányában, „Egész gépezetet építettek ki az emberi test, lélek és szellem gyötrésére és megtörésére.”²⁶¹

A kínzási módszerekről kellő információval szolgál többek között a Gulág-sztori, Baldajev képregénye. Dancig Szergejevics Baldajev révén képet kaphatunk arról, hogy az örök miként bántak a nőkkel, elsősorban azokkal, akiket a „nép ellenségének tituláltak.” Ismerteti,

²⁵⁸ 1988. ÉVI 3. TÖRVÉNYEREJŰ RENDELET. I/1. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=98800003.TVR> (Ln: 2018.03.13.)

²⁵⁹ KROÓ, 2013. 136.

²⁶⁰ CESEREANU, 2001. 79.

²⁶¹ KOLONTÁRI, 2017. 41.

hogy mi történt azokkal a női rabokkal, akik nem voltak hajlandók áruba bocsájtani testüket. Az ellenük alkalmazott kínzási módszerek közül most csupán egyet említenék meg – többit a dolgozat egy későbbi pontjában ismertetem. Az „ellenszegülő” nőt terpeszben ráültették egy hangyabolyra, a hüvelyükbe pedig lyukas közepű nővény szárát, vagy fűzfakéregből tekert csövet helyeztek, hogy azon bemáshassanak a hangyák. A büntetést végrehajtóknak nemegyszer segítő társaik is voltak, akik között megemlíthetjük a köztörvényes nőt.²⁶² A rovarok, bogarak használata azonban nem szovjet találmány, hiszen hosszú múltra tekint vissza. Már az inkvizíció alatt és a 20. század előtti Indiában is alkalmazták a módszert. Előfordult, hogy ráeresztettek csípős rovarokat az áldozatok testére.²⁶³

A Gulágon gyakori kínzásmód volt az is, hogy az örök tárgyakat, például üvegeket dugtak fel a nők végbélnyílásába, vagy akár hüvelyébe. Gyakran előfordult olyan is, hogy a kínzás, vagy kihallgatás során patkányokkal teli vödörre ültették rá a nőt és a patkányok ott harapdálták őket, ahol érték.²⁶⁴ A női test legintimebb pontjának, illetve végbélnyílásának megkínzása azonban szintén nem 20. századi találmány, hiszen a 20. század előtt számos kultúra területén, sőt már az inkvizíció idején is „céltáblája” volt a kínzó mestereknek. Az inkvizíció korában az ún. „Júdás-bölcsőt”, azaz egy fémpiramist használtak, melyet a nő hüvelyébe, vagy végbélnyílásába helyeztek.²⁶⁵

Gyakori büntetésnek számított az is, ha a „nép ellenségei” közé sorolt nőt a köztörvényesek közé helyezték el ideiglenesen. A nőt ilyenkor megcsúfolták, csoportosan megerőszakolták. Ezen áldozatok közül néhányan az átélt események következtében öngyilkosok lettek (például fölakasztották magukat, vagy felvágták az ereiket).

²⁶² BALDAJEV, 1991. 38.

²⁶³ Például a rabot hozzákötözték egy fához, az arcát bekenték mézzel, hogy ezáltal csalogassák oda a vöröshangyákat. Olyan is előfordult, hogy vadméheket tettek egy kasba, amit az áldozat egy igen érzékeny testrészére rögzítettek. INNES, 1988.155.

²⁶⁴ Az állatokkal, így patkányokkal való kínzás nem szovjet egyediség. Argentínában a 20. században tölcseren keresztül juttatták be a nő hüvelyébe a patkányokat. A 20. században az egyes országokban azonban nemcsak patkányokat használtak fel a kínzások során és az erőszak tetteik előjátékaként. Latin-Amerikában és Ázsiában például kutyákat képeztek ki arra, hogy erőszakolják meg a nőt, majd harapják le azok mellét. Ezt követően erőszakolták meg őket az örök. CESERANU, 2001. 83.

²⁶⁵ CESERANU, 2001. 78.

A „nép ellenségeinek” nevezett nők körében előfordult a „nullás diéta” alkalmazása, mely azt jelentette, hogy megvonták a nőktől az ételmet. Ez sokszor igen komoly következményekkel járt, hiszen több nő éhen halt, vagy a fizikai túlterhelés és éheztetés miatt leszakadt a méhe.²⁶⁶

A nők számára igen komoly büntetést jelentett az a több évszázados jól bevált módszer is, ha pőrére vetkőztették őket, és meztelenségüket még közszemlére is tették. Főleg azokat érintette érzékenyen, akik (nyugati, illetve ortodox) keresztények vagy muzulmánok voltak, hiszen számukra bünt jelentett a meztelenség.

Nem mehetünk el szó nélkül amellett sem, hogy a felvázolt büntetések és kínzások milyen reakciókat eredményezhettek, eredményeztek a nőknél. A következőkben olyan reakciókat fogok ismertetni, melyek egyes pszichológusok szerint gyakoriak a kínzást átélteknél. Ezek közül néhányról biztosan tudjuk, hogy számtalanszor előfordultak a Gulag táboraiiban raboskodó nők körében. A reakciók között megemlíthetjük a fokozott félelemérzetet. A nők állandó rettegésben éltek, hiszen sosem tudhatták, az örök mikor érzik úgy, hogy büntetésnek kell alávetni őket. Emellett azt sem tudhatták, hogy a büntetések során mikor vetnek véget életüknek az örök. A büntetések, kínzások okozta trauma befolyásolhatta a nők identitását. Az eredeti identitás fragmentálódhatott, és egy lealacsonyított, helyettesítő identitás léphetett helyébe, melynek fő meghatározója a szégyen, megalázottság, szociális alkalmatlanság.²⁶⁷ Az AVRE²⁶⁸ szerint, ha vetkőzésre kényszerítenek nőket és gúnyos megjegyzéseket tesznek testüket illetően, akkor könnyen megeshet, hogy testképük és későbbi szexuális életük megváltozik.²⁶⁹ A kínzás károsíthatta a magukról és a világról alkotott képüket is. Könnyen úgy vélekedhettek, hogy többé sosem lesznek már ugyanazok. A fokozott félelemérzet és az okozott traumák következtében megnőhetett a nők halál utáni vágyódása, így az öngyilkosság utáni hajlandóságuk. Mindezt jól tükrözi Anna Ahmatova *Rekviem* ciklusának egy részlete:

²⁶⁶ BALDAJEV, 1991. 27.

²⁶⁷ KROÓ, 2013. 137.

²⁶⁸ Association pour les Victims de la Répression en Exil, azaz Egyesület a Száműzetésben Élő Áldozatokért

²⁶⁹ HÁRDI-KIRÁLY-KOVÁCS-HEFFERNAN, 2010. 15.

„К СМЕРТИ

Ты все равно придешь – зачем же не теперь?
Я жду тебя – мне очень трудно.
Я потушила свет и отворила дверь
Тебе, такой простой чудной.
Прими для этого какой угодно вид,
Ворвись отравленным снарядом
Иль с гирькой подкрадись, как опытный бандит,
Иль отрави тифозным чадом.
(...)
Мне все равно теперь. Клубится Енисей,
Звезда Полярная сияет.
И синий блеск возлюбленных очей
Последний ужас застилает.

19 августа 1939.²⁷⁰

„HALÁLÁRA

És most már várhatok - eljössz úgyis, tudom.
Várlak. Nehéz így egymagamban.
Ajtóm kitárom és a lámpást elfujom
előtted, te megfoghatatlan!
Jőjj el, akármilyen alakban, csak velem
lehesz! Akár mint bomba törj be,
vagy mint haramia, késsel, félelmesen,
vagy mérgező füstként ömölve!
(...)

²⁷⁰ AHMATOVA, 1939. http://www.magyarulbabelben.net/works/ru/Ah-matova,_Anna_Andrjevna/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%B2%D0%B8%D0%B5%D0%BC/hu/36147-Rekviem (Ln: 2017.01.01.)

*Most már mindegy nekem. Rohan a Jenyiszej,
sarkcsillag néz rám tündököelve...
Jaj, tiszta kék szemek! Födözzétek ti el
végső iszonyom mindörökre!*

*Fontannij Dom, 1939. augusztus 19.”²⁷¹
(Rab Zsuzsa fordítása)*

Női munkavégzés

A táborokban szabályok irányították a nők munkavégzésének módját is. Ahogy a dolgozat egy korábbi pontjában említettem, a nőket egészségi állapotuk függvényében három csoportra osztották. Mind-egyik brigád élén egy brigádvezető állt, akinek a feladatok szétosztásáról kellett gondoskodnia, és a munka felügyeletéért, valamint a termelési norma teljesítéséért felelt.

A munkanormát a *normás*, azaz *normirovsik* határozta meg. Norma lehetett akár egy meghatározott mennyiségű ásványkincs, vagy egy adott hosszúságú árok (ki)ásása. Jacques Rossitól tudjuk, hogy egy munkakörön belül megállapíthattak akár több normát is. A hólapátolásnál például nem volt mindegy, hogy valaki milyen jellegű havat lapátolt, ugyanis különböző norma vonatkozott a frissen leesett, a könnyű, a letaposott/enyhén letaposott hó lapátolására is.²⁷² Minden-estre sok lágerben nagyon magas volt a norma, mely évről-évre csak emelkedett a termelékenység fokozása érdekében.

A nők a férfiakhoz hasonló munkákat végeztek, melyek sok esetben nem egyeztek meg szakmai végzettségükkel. Jevgenyija Ginzburg példája jól mutatja, hogy milyen sokféle munkát végezhettek a Gulágon töltött évek vagy évtizedek alatt. Ő például fakitermelésen dolgozott, árkot ásott, konyhán mosogatott, csirkét gondozott, lágerparancsnokok rokonainak ruháit mosta, vigyázott a női kényszer-munkások gyerekeire és ápoló volt a tábori kórházban.²⁷³ Favágóként

²⁷¹AHMATOVA, 1939. <http://www.magyarulbabelben.net/works/ru/Ahmatova,AnnaAndrjevna/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%B2%D0%B8%D0%B5%D0%BC/hu/36147-Rekviem> (Ln: 2017.01.01.)

²⁷²APPLEBAUM I., 2005. 423.

²⁷³APPLEBAUM I., 2005. 416-417.

egy Galja nevű hölgygel dolgozott együtt. Nehéz sorsukhoz hozzájárult, hogy előtte évekig börtönben raboskodtak, ahol szervezetük legyengült. „Galja és én (J.G. – B.D.) három napon át küszködtünk, hogy elérjük a lehetetlent. Szegény fák, hogyan szenvedhettek, miközben mi a gyakorlatlan kezünkkel csépeztük őket. Félholtak és teljesen ügyetlenek lévén, nem voltunk olyan állapotban, hogy elbírjunk velük. A fejsze kicsúszott a kezünkéből, és csak úgy szórta az arcunkba a forgácsot. Lázás igyekezettel rángattuk a fűrész, gondolatban egymást vádolva kétbalkezességgel – tudtuk, hogy nem engedhetjük meg magunknak a veszekedés luxusát. A fűrész időről időre beragadt. De a legrémisztőbb pillanat az volt, amikor a fa végre el kezdett dőlni, csakhogy mi nem tudtuk, merre. Galja egyszer kapott egy ütést a fejére, de a felcser még csak arra sem volt hajlandó, hogy bejódossa a sebet, s ezt mondta: 'Aha! Ez régi trükk! Már a legelső napon megpróbál kibújni a munka alól, mi?'”²⁷⁴

A nők az említetteken kívül dolgozhattak gyárakban vagy a hozzájuk tartozó földeken²⁷⁵ és vasúti-, illetve csatornaépítkezésen is. Utóbbi kettőnél sok esetben a nők végezték a robbantásokat is. A fafeldolgozó lágerekben és bizonyos gyáraknál pedig nekik kellett ki-dönteni és elhordani a fákat. Így volt ez Krivoscsekovóban is. Sok nő dolgozott a téglagyár mellett. Mikor befejezték az agyaggödör egyik szakaszánál a kitermelést, lebontották a földemet, majd a 10-12 méter mély gödörből kiemelték a nehéz és vizes gömbfákat. Mindezt azonban nem gépi, hanem kézi erővel végezték. A fákat két sorban állva húzták ki kötelekkel.^{276,277}

Ahogy a dolgozat egy korábbi pontjában láthattuk, olykor mégis figyelembe vették a nők végzettségét. Marczin Borbála Norillagban töltötte rabságának éveit. Mikor kiderült róla, hogy rajztanárnak készült, egy rövid ideig rajzokat és terveket készítettettek vele, melyeket a várostervezésnél, a térképészetnél és a földtani laboratóriumnál hasz-

²⁷⁴ APPLEBAUM I., 2005. 423-424.

²⁷⁵ Az itt dolgozó nők között megemlíthetjük például Vera Julevna Hugyakovát, aki Frunzétól 50 km-re dolgozott egy cukorgyárnál. A többi nővel ásta a cukorrépa mezőkőn a földet, melyet talicskákkal hordtak el. ZSENSZKIJ TRUD V LAGERJAH, 2012. 3. http://www.1917-1991.org/m/pdf/Frauen_und_Arbeit_Drehbuch_russisch.pdf [n: 2018.09.20.]

²⁷⁶ SZOLZSENYICIN II., 1989. 202.

²⁷⁷ 1951-ben elviekben megszüntették a nők által végzett fakitermelést. Uo.

náltak fel. Ám rövidesen fizikai munkára fogták a munkaerő szükségessége miatt. Innentől fogva cementgyárban dolgozott, csatornát épített, jeget fejtett, havat lapátolt, maltert és téglát cipelt.²⁷⁸

Előfordult olyan is, hogy a hatékonyabb munka érdekében képzésekre küldtek női rabokat. Megemlíthetjük köztük Maria Snajdert,²⁷⁹ akit három hónapra munkavezető-képzésre küldtek el. „A tanulás után munkába álltam: a kitermelt fa átvétele és a megrakott vagonok útnak indítása volt a dolgom. A fakitermelésben mindenki napi 6 és fél méter, vagyis 12 köbméter farönköt állított elő, a bányaácsolat fa pedig 4 és fél köbméter volt. A kitermelt fa jó minőségű volt, 100-150 évgyűrűt számoltunk meg rajta. Egyszer odajött a termelési vezető, hogy ellenőrizze az általam átvett fát. Belerúgott az egyik farönkbe s rámutatott egy 2,5 cm-es ágra: „Te vetted át?”. Persze, hogy én vettem át, hiszen minden farönkön ott volt a bélyegző és a jelem. Végmentünk a többi csoporton, ott minden rendben volt, de az utolsó előtti csoportnál szintén talált egy ilyen rönköt. Ez fenyőfa, az ág pedig 14 cm-es volt. (...) Amikor kiértünk az erdőből az útra, megállt és azt mondta „Megbüntettek. Egy hónapig napi 10 deka kenyeret kapsz és egy pohár vizet”.²⁸⁰

Fontos megvizsgálnunk azt is, hogy a nők hogyan bírták a nehéz munkavégzést és az milyen következményekkel járt rájuk nézve. A fiatalabb nők általában jobban viselték a nehéz munkával járó nehézségeket. Alekszander Szolzsenyicin *A Gulag szigetcsoport* című könyvében a tizenkilenc éves Napolnáját emeli ki. Napolnaja a Kaluga-vámnál dolgozott, mint toronydaru kezelő. Szolzsenyicin szerint általában jó egészségnek örvendett és minden alkalommal 140 százalékra teljesített, így maximális porció járt neki a napi ételosztásnál.²⁸¹

Mindazonáltal a kemény munka sokak testét meggyötörte. Szolzsenyicin már említett könyvének egyik részlete szemlélteti talán legmegfelelőbben a nők testét illető változásokat: az „ilyen munka elnyűvi a testet, s minden, ami nővé teszi a nőt, állandó jelleggel vagy havonta egyszer, elenyészik. Ha kihúzza is a legközelebbi komisszálságig, már nem az a nő vetkőzik le az orvosok előtt, akiért elcsöppent a nyáluk a bennfenteseknek a fürdő folyosóján. Az a nő örökre a múlté, ennek itt kiállnak a vállcsontjai, keblei aszott zacskókként fityegnek, beesett tomporán löbögősen, ráncosan lóg

²⁷⁸ BÁRÁNY-SZILFAI, 2017. 299.

²⁷⁹ 1942-ben került az Uzszenszkij lágerekekbe.

²⁸⁰ HAUN, 2009. 94.

²⁸¹ SZOLZSENYICIN II., 1989. 190.

*a bőre, térde fölött, húsa fogytán (...). Hangja eldurvult, reszelős lett, arcán már kiütöttek a pellangra barna foltjai. (...)*²⁸²

A nők munkakörülményeit jelentős mértékben ronthatta a rossz időjárás. Télen a mínusz 30-40 fokokban könnyen a megfagyás hatásán találhatták magukat. Előfordulhatott olyan is, hogy rájuk fagyott a csizma, cipő,²⁸³ esetleg a ruha. A lábbelik ezen kívül beázhattak, vagy rövid idő után használhatatlanná váltak. Megemlíthetjük Elinor Lipper esetét, aki „kézzel barkácsolt” cipőt viselt. *„Vékonyan bélelt és steppelt zsákvászonból készült, magas, egészen a térdig érő széles szárral; a cipőt a lábujjaknál és a sarokrésznél viaszosvászonnal vagy műbőrrel erősítették meg. A talp háromrétegnyi lestrapált autógumiból készült. Ezt az egész micsodát zsineggel rögzítik a lábfejen, és a térd alatt is zsineggel kötik meg, hogy ne menjen bele a hó... Egynapi használat után ezek a lábbelik mind elvásznak, és a csálé talpak összevissza csavarodnak. Hihetetlenül gyorsan átteresztik a nedvességet, különösen, ha a zsákban, amelyből készültek, előzőleg sót tároltak...”*²⁸⁴

Mindazonáltal a melegebb hónapok is sok gondot okozhattak a nők számára. Mikor megolvadt a hóréteg, igazi sártenger alakult ki, mely megnehezítette a mozgást és a munkavégzést. Ezen kívül problémát okozhatott a szűnyogok gyakori jelenléte is.

A munkavégzés okozta állandó nehézségek miatt sok nő igyekezett elkerülni a munkát. Így eleinte sokan örültek annak, ha megbetegedtek, hiszen egy időre mentesültek a munkavégzés alól. Az öröm azonban csupán addig tartott, míg lázuk az egekbe nem szökött és komolyabb tünetek nem jelentkeztek.²⁸⁵ Előfordult olyan is, hogy a munkavégzés ideiglenes elkerülése érdekében a nők szándékosan betegítették meg magukat, például dohány-, szappan- vagy hamulé ivásával.

²⁸² SZOLZSENYICIN II., 1989. 190.

²⁸³ Főleg, ha kézzel készítették voltak.

²⁸⁴ APPLEBAUM I., 2005. 430.

²⁸⁵ MEGYICINA V GULAGE. 2012. Joanna Murejkényével készített interjú. <http://www.1917-1991.org/m/drehbuch/medicina-drehbuch/?lang=ru> (Ln: 2018.09.20.)

Túlélési stratégiák és sajátos élethelyzetek

„Gyisovki”, azaz a prostituáltak²⁸⁶

Egy nő lágeren belüli sorsa nagyban függött attól, hogy ott milyen státusza volt, milyen kompromisszumokra volt hajlandó a túlélésért folytatott küzdelemben, szexuális kapcsolatban állt-e egy örrel vagy egy „tábori-arisztokratával”.

A nőknek sokszor volt részük megaláztatásban, mely főként az urkák, azaz a köztörvényesek részéről érthette őket. Varlam Salamov szerint *„egy harmadik vagy negyedik generációs bűnöző gyerekkorától azt tanulja, hogy a nők megvetést érdemelnek (...) egy nő, mint alsóbbrendű lény, kizárólag a bűnöző állati vágyának kielégítése céljából teremtetett, azért, hogy a férfi durva tréfáinak célpontja legyen, és nyilvános verések áldozata, ha a hímje úgy dönt, hogy ad neki.”*²⁸⁷ Az, hogy egy-egy nővel miként bántak, jól demonstrálja az a tény, hogy a „legtekintélyesebb” köztörvényesek a „tulajdonukat képező” prostituáltakat kényük-kedvük szerint cserélgették, eladták, vagy átörökölték egymásnak.²⁸⁸

A nők szexuális kihasználása mindennapos esetben számított. A helyzet ott volt a legrosszabb, ahol urkák voltak a környező lágerekben. A vegyes táborokban pedig a férfiak egyszerűen átlopóztak a szomszédos női barakkokba és erőszakot kíséreltek meg az ott lévő nőkön. Előfordult, hogy ezt csoportosan tették meg. A csoportos megerőszakolásra Kolimán még kifejezést is kitaláltak: „kocsisor”. Emellett az orosz bűnözői zsargonban gyakran használt kifejezés (volt) a csoportos erőszaktevélre a pasztavity na hor/ocsereg, azaz kórusba/sorba állítani. Egyébként Szolzsenyicin szerint az erőszaktevők között még tinédzserek is felbukkantak.²⁸⁹ A szexuális kihasználás mindennapos állapotát tükrözi, hogy amikor az urkák lecsaptak a nőkre, azok már nem is próbáltak védekezni. Edward Buca is beszámol a nők ezen viselkedéséről. Buca mikor egy fűrésztelepen dolgozott egy női brigád mellett, az urkák egy csoportja megtámadta a női kényszermunkásokat. *„Megragadták az asszonyokat, és lefektették őket a*

²⁸⁶ Gyisovkinak (olcsó nőnek) az orosz bűnözői zsargonban nevezik, illetve nevezték a prostituáltakat. A fiatal prostituáltakat lebegynek (hattyúnak), az olcsó prostituált nőket (akik másokhoz képest sokkal könnyebben adták be derekukat bárkinek és talán még a való életben is prostituáltak voltak) podzabornyicanak (nyers fordításban „kerítés alá valónak”) nevezték. BALOGH, 1997. 34., 63.

²⁸⁷ APPLEBAUM I., 2005. 574.

²⁸⁸ Uo.

²⁸⁹ SZOLZSENYICIN II., 1989. 188.

hóba, vagy nekidöntötték őket egy halom fának. Úgy tűnt, az asszonyok hozzászórtak ehhez, és nem is próbáltak ellenállni.”²⁹⁰

A bántalmazás Szolzsenyicin szerint „(...) a maga természetadta leplezetlenségében folyt le, mindenki szemeláttára s több helyen egyszerre. Csak ha kimondottan öreg és csúnya volt a nő, akkor érezhette magát biztonságban, különben soha. A vonzó külső kész csapás volt: (...) folytonos ostromnak volt kitéve, kérték, fenyegették veréssel, sőt késeléssel, s azt már nem is remélhette, hogy meg tudja védeni magát (...)”²⁹¹

Felmerülhet a kérdés, hogy az örök vajon miért nem avatkoztak közbe az ilyen esetek során? Egyrészt azért, mert az örök sokszor közömbösen viselkedtek a rabok sorsát illetően, másrészt gyakran maguk a férfiörök is hasonlóan erőszakos módon viselkedtek a nőkkel.

Szót kell ejteni a nemi erőszak és bántalmazás által kiváltott reakciókról is, hiszen a bántalmazás sok esetben eredményezett, vagy eredményezhetett olyan reakciót, mely befolyásolta a nők döntéseit, vagy egész táborbéli életüket. A következőkben olyan reakciókat fogok ismertetni, melyek egyes pszichológusok szerint gyakoriak a börtönben és táborban lévő nőknél. Ezek közül néhányról biztosan tudjuk, hogy számtalanszor előfordultak a Gulág táboraiban élő nők körében. Az atrocitás következtében a nők könnyen úgy vélekedhettek magukat illetően, hogy mocskosak, és ennek következtében megnőhetett a hajlamuk a szexuális kicsapongásra. Mindezt bizonyítja az a tény, hogy a megerőszkolt nők idővel sokkal könnyebben adták be derekukat az öröknek, férfiaknak, vagy akár a lesbikusoknak. Az erőszak könnyen eredményezhetett hatalom- és kontrollvesztettség érzést is, így a nők úgy érezhették, hogy már nem ők irányítják életüket és így képtelenek arra, hogy megvédjék magukat.²⁹² Ezáltal még sebezhetőbbé válhattak és könnyebben érthette őket erőszak.

A bántalmazást követő reakciók között említhetjük meg a düh érzését és az agresszivitást is. Előfordulhatott ugyanis, hogy az áldozatok olyan dühösek voltak az elkövetőkre, hogy akár meg is tudták volna ölni őket. Ha viszont nem tudták feszültségüket levezetni a tetteseken, akkor könnyen megeshetett, hogy áthelyezték, kivetítették²⁹³

²⁹⁰ APPLEBAUM I., 2005. 578.

²⁹¹ SZOLZSENYICIN II., 1989. 188.

²⁹² HORVÁTH, 2012. 16.

²⁹³ Kivetítés = projekció.

másokra a dühöt²⁹⁴ és ez esetleg tettegességhez vezethetett. Tudjuk, hogy a táborokban nem egyszer történt elnyomott agresszió miatt, hirtelen felindulásból elkövetett gyilkosság. Mindezek mellett megemlíthetjük az öngyilkossági hajlandóságot is, hiszen az áldozatok önmagukról alkotott képe az erőszakot követően negatívvá vált, és úgy érezték, hogy inkább a halottak közé tartoznak, mint az élők közé. Mindez odáig vezethetett, hogy öngyilkosságon kezdtek gondolkodni²⁹⁵ és így szándékosan a tiltott zónába rohantak.

A nők számára általánossá, megszokottá vált a velük szembeni erőszak, továbbá az is, hogy mindenért fizetniük kellett a testükkel kérés nélkül is. Utóbbit jól példázza Lez Razgon története. Visszaemlékezésében elmondja, hogy egy alkalommal, mikor meglátogatta orvos ismerősét, rengeteg ételt kapott. Az ételmaradékot odaadta egy, az utcát söprögető lánynak, aki készségesen elfogadta, majd elfogyasztotta az ételt. Ezután felhúzta ruháját, levette alsóneműjét és megkérdezte Razgontól, hogy hol és miként kívánja csinálni. A férfi értetlenkedésére a lány elmondta, hogy valahányszor megkínálják étellel, cserébe testével kell fizetnie.²⁹⁶

A nők azonban nemcsak az előbb felvázolt esetek révén kerültek férfiakkal testi kapcsolatba. A borzalmak közül való kiút lehetőségét szem előtt tartva, a nőknek mérlegelniük kellett, hogy meddig hajlandók elmenni a túlélésért folytatott küzdelemben. A döntési folyamat sok esetben végül úgy végződött, hogy a nők áruba bocsájtották testüket, hogy fizikai adottságaikat kihasználva előnyösebb pozícióba, kedvezőbb körülmények közé kerüljenek. Sok férfi visszaemlékezésnél olvashatunk arról, hogy a nőknél gyorsabb volt az erkölcsi romlás és hogy a nehéz életkörülmények között jobban elveszítették tartásukat.²⁹⁷

Általában örök és urkák kínáltak fel kedvezményeket a nőknek a testükért cserébe. Az örök sokszor felajánlották nekik, hogy könnyebb munkára vezénylik őket, vagy nagyobb fejadagot kapnak, ha azok áruba bocsájtják testüket. Előfordult olyan is, hogy amikor egy örnek szimpatikus lett egy nő, nehéz fizikai munkára osztotta be, majd idő-

²⁹⁴ BODNÁR-SIMON, 1997. 44.

²⁹⁵ HORVÁTH, 2012. 17.

²⁹⁶ APPLEBAUM I., 2005. 579.

²⁹⁷ SZOLZSENYICIN IL., 1989. 185.

vel kedvezményeket ajánlott fel neki. Mind a két módszer gyakran bevált. Az utóbbi módszer kapcsán megemlíthetjük egy M. nevű lány és Isaak Bersader kapcsolatát. Az öreg, ápolatlan, telt raktáros szemet vetett egy M. nevű fiatal és szép lányra. Elérte, hogy nehéz munkát végezzen és megfenyegette őt, hogy tesz arról, hogy egy távoli, rossz hírű lágerbe kerüljön a lány. A lány végül „beadta a derekát” a raktárosnak és onnantól kezdve könnyebb volt számára az élet, mint addig.²⁹⁸

Gyakran megesett viszont az is, hogy egy nő megtagadta a szexuális kapcsolat létesítését. Ilyenkor általában nehezebb fizikai munkára osztották be, vagy büntetőzárkába helyezték az illetőt. Több ízben előfordult olyan is, hogy kínzásnak vetették alá az ilyen nőket. Baldajev képregénye²⁹⁹ is jól szemlélteti ezt a fajta bánásmódot. Leírja, illetve ábrázolja, hogy olykor a nőket félmeztelenre vetkőztették és kikötötték egy fához. Bogarakat engedtek rájuk, vagy hagyták, hogy a szúnyogok összecsípjék őket.³⁰⁰ Mint már a dolgozat egy korábbi pontjában ismertettem, a legrosszabb eset az volt, amikor terpeszbe ráültették a nőket egy hangyabolyra, a hüvelyükbe csövet helyeztek, hogy azon bemászhassanak a hangyák.³⁰¹ Feltehetően azért, hogy a nők az ilyen bánásmód megismétlődését elkerüljék, bármire hajlandók lettek, akár testüket is „feláldozták”.

A női rabok azonban nemcsak az örök révén juthattak előnyös statusba. Ha egy nő egy urkával került testi kapcsolatba, akkor garantált volt biztonsága, ugyanis a többi bűnöző meg sem közelíthette őt. Itt említhető meg Tamara Ruzsnyevics esete. Kapcsolatban állt egy Szása nevű fiatalemberrel a tábor vargaműhelyéből. *Szása* munkájából kifolyólag a tábori „arisztokrácia” tagja volt. E kapcsolat előnye gyorsan megmutatkozott, ugyanis Ruzsnyevics jobb ruhákban járhatott és egészségi állapota is javult. Szását azonban rövidesen áthelyezték egy másik lágerbe. A Szása eltávolításáért felelős férfi szintén szemet vetett a lányra, aki kénytelen-kelletlen a férfi szeretője lett. A kapcsolatból olyan előnye származott, hogy őrizet nélkül közlekedhetett a táborban.³⁰²

²⁹⁸ SZOLZSENYICIN II., 1989. 187.

²⁹⁹ Baldajev ebben a képregényben rajzolta meg emlékeit.

³⁰⁰ BALDAJEV, 1991. 38.

³⁰¹ Uo.

³⁰² APPLEBAUM I., 2005. 571-572.

Fontos, hogy a Gulág női és vegyes táborában egyaránt voltak olyan nők, akik a való életben is prostituáltak voltak. Szolzsenyicin szerint a 30-as évek végén a női tolvajokon kívül nagy számban kerültek Szolovkíra prostituáltak. Ennek hátterében az állt, hogy a prostitúció felszámolása érdekében összegyűjtötték a nagyobb városokban a prostituáltakat, akiket három év Gulágra ítélték.³⁰³ Ők ott is gyakran áruba bocsájtották testüket, melynek köszönhetően gyakran előnyökre tettek szert. Szolzsenyicin *A Gulág szigetcsoport* című könyvében azt írja, hogy a prostituáltak „már útközben bekéredzkedtek padlót mosni a konvoj körleteibe s a szolgálati fegyelmet veszélyeztetve elcsábították a vörös harcosokat. Ugyanolyan könnyen szót értettek a felügyelőkkel is, persze nem ingyen- Még jobban feltalálták magukat Szolovkán, ahol nagy volt a nőhiány. Nekik utalták ki a körletek legjobb szobáit, minden nap kaptak valami új rongyot, csecsebecsét, körülöttük szorgoskodtak az „apácák” és más káer hölgyek, hímezgették a kombinéjukat.”³⁰⁴

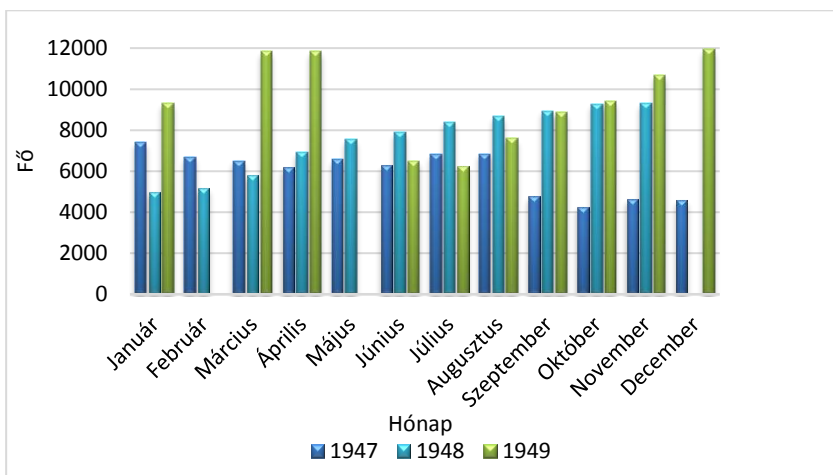
Szándékosan teherbe esett nők, táborba került anyák és várandósok

A nemi erőszak és prostitúció mellett a légerélet szerves része volt a terhesség, a gyermekszülés és az anyaság is. A Gulág rabjai között voltak táborban teherbeeső nők, várandósok, illetve csecsemőt gondozó asszonyok (mamki) is. Számadatot elsősorban a várandósokat illetően ismerünk. Victor Zemszkov kutatásai szerint a Gulág táborában és telepein 1947 és 1953 közti időszakban körülbelül 4500 és 12.000 fő között mozgott a számuk.³⁰⁵ Egy 1950-es statisztikai jelentés alapján azonban még pontosabb képet kaphatunk az állapotos nők számát tekintve az 1947 és 1949 közötti évekből.

³⁰³ SZOLZSENYICIN II., 1989. 43.

³⁰⁴ SZOLZSENYICIN II., 1989. 43.

³⁰⁵ ZEMSZKOV, 1991. 56-60.

19. ábra Állapotos nők száma a Gulágon 1947 és 1949 között (Fő)³⁰⁶

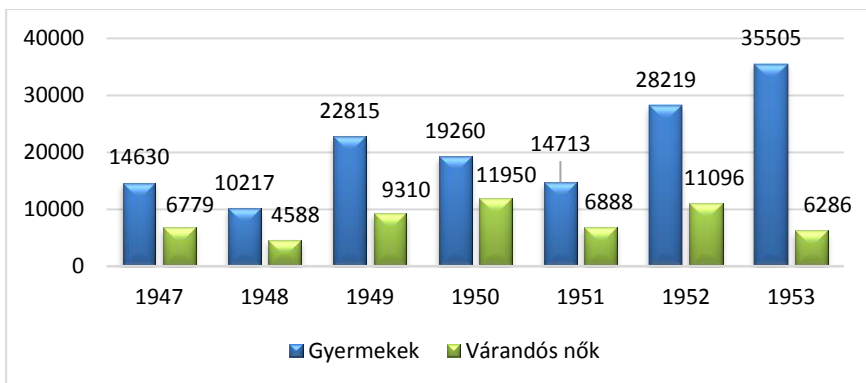
Mint láthatjuk, 1947-ben a januári hónap kivételével mindvégig viszonylag alacsony volt a gyermeket váró nők száma. Az év első hónapjában 7389-en, decemberben pedig mindössze 4588-an vártak gyermeket. 1948-ban viszont szemtanúi lehetünk egy komolyabb növekedésnek, hiszen májustól folyamatosan nő az állapotosok száma. Míg januárban csupán 4991 főt tettek ki a várandósok, májusban már 7564 főt, novemberben pedig már 9300 főt.³⁰⁷ Az 1949-es esztendőnél pedig júniust és júliust leszámítva mindvégig magas volt a nők ezen részének száma. Míg a januári hónapban 9300 volt számuk, addig decemberre létszámuk elérte a 11.950 főt.³⁰⁸

³⁰⁶ DOKUMENT № 317. SZTATYISZTYICSESZKIJE DANNIJE SZANYITARNOGO OTGYELA 2-GO UPRAVLENYIJA GULAG MED-SZSZSR O SZRAVNYITYELNOM UROVNYE SZMERTNOSZTYI GYETEJ V DOMAH MLAGYENCA ITL, UITLK-OITK MVD-UMVD ZA 1947-1949 GG. 1950. <http://corporatellie.livejournal.com/64547.html> (Ln:2017.04.01.)

³⁰⁷ Ez év decemberére nézve nem szolgál adattal a jelentés.

³⁰⁸ DOKUMENT № 317. SZTATYISZTYICSESZKIJE DANNIJE SZANYITARNOGO OTGYELA 2-GO UPRAVLENYIJA GULAG MED-SZSZSR O SZRAVNYITYELNOM UROVNYE SZMERTNOSZTYI GYETEJ V DOMAH MLAGYENCA ITL, UITLK-OITK MVD-UMVD ZA 1947-1949 GG. 1950. <http://corporatellie.livejournal.com/64547.html> (Ln:2017.04.01.)

Egy harmadik forrásból azonban nemcsak a várandós nők, hanem a megszületett gyermekek számát is ismerjük 1947 és 1953 között, évekre lebontva. Azok az adatok, melyek a várandós nők számát illetően itt szerepelnek, az előző forrásban az előző év decemberi adatainak felelnek meg.

20. ábra Gyermekek és várandós nők száma a Gulág táborokban és telepén, 1947-1953 (Fő)³⁰⁹

Ahogy a diagramon is láthatjuk, a várandós nők száma 1950-ben volt a legnagyobb (11.950 fő), melyhez hasonló mértéket csak 1952-ben ért el (11.096 fő). A többi évben mindvégig 10.000 fő alatt maradt számuk. A gyermekek száma erősen változó volt. 10.000 fő alá azonban sosem csökkent. 1952-1953-ra jelentősen megnőtt számuk, mely 1952-ben 28.219 fő, 1953-ban pedig 35.505 fő volt.³¹⁰

Az állapotos nőknél kívül a kisgyermekes anyákkal kapcsolatban is ismerünk számadatot, ez az adat azonban csupán egy évre vonatkozik. 1949-ben a lágerben raboskodó 503.000 nő közül összesen

³⁰⁹ Az adatok a januári hónapra (előző év decemberre) vonatkoznak.

Gyermekek száma: 1947: 14.630 fő, 1948: 10.217 fő, 1949: 22.815 fő, 1950: 19.260 fő, 1951: 14.713 fő, 1952: 28.219 fő, 1953: 35.505 fő. (Minden 1000 gyermek esetében a halálozási ráta a Gulág csecsemő otthonában: 1947: 409 fő, 1948: 309 fő, 1949: 200 fő, 1950: 159 fő, 1951: 109 fő, 1952: 81 fő, 1953: 46 fő). Állapotos nők száma: 1947: 6.779 fő, 1948: 4.588 fő, 1949: 9.310 fő, 1950: 11.950 fő, 1951: 6.888 fő, 1952: 11.096 fő, 1953: 6.286 fő. ZEMSZKOV, 1991. 59.

³¹⁰ Uo.

23.790-en voltak egy vagy több kisgyermekes anyák, akiknek gyermekei is a Gulágon voltak.³¹¹

Táboregységeket illetően Novoszibirszk kapcsán ismerünk számadatot. 1947-ben a rabok 2,6 %-át (432 főt) tette ki a várandós és szoptatós anyák száma.³¹²

A várandósak és csecsemőt gondozó asszonyok esetében nem beszélhetünk egyértelmű jogi háttérrel, hiszen annak ellenére, hogy egy 1937-es törvény megtiltotta letartóztatásukat és kényszermunkára küldésüket, mégis szép számmal megtaláljuk őket a táborok lakói között. Megemlíthetjük például Natalja Zaporozsecet, aki várandósan „indult útnak” a Gulág felé és a szállítás általi zötykölődés következtében halott csecsemőt hozott a világra.³¹³ A csecsemőjüket gondozó anyák tekintetében pedig hiába mondta ki egy 1940-es rendelkezés, hogy a gyermekeket csak másfél-két éves korukban kell anyjuktól elválasztani és egy árvaházban vagy rokonnál elhelyezni, a valóságban gyakran egészen más volt a gyakorlat. Megtörtént olyan, hogy amikor egy nő szült, elvitték őt egy másik táborba, vagy gyermekét egy szovjet gyermekotthonba. Ha a gyermek mindkét szülője táborlakó volt, gyakran megesett, hogy a gyereket elszállították egy gyermekotthonba. Sokszor előfordult olyan is, hogy egy anyára rábíztak 2-3 csecsemőt – akár már egy héttel a szülés után –, a többi szoptatós anyát pedig elvitték dolgozni.

Szót kell ejteni az élelmezési körülményekről is. A tábori szabályzat értelmében a várandós nők a terhesség utolsó két hónapjában, a szoptatós anyák pedig a szülést követően kilenc hónapig nagyobb fejadagot kaptak, beleértve a tejtermékeket is.³¹⁴

Az állapotos nőket sok esetben szállították speciális kolóniákba, az ún. „szoptatósokba”. Itt szülték meg és nevelték kétéves korukig gyermeküket. Ezeket a gyerekeket „Sztálin-unokáknak” nevezték és azt mondták róluk, hogy anyjuk a haza, apjuk pedig Sztálin. Baldajev elmondása szerint ezekből a gyerekekből lettek később a „sztálini sasok”, akik felnőve szintén a Gulágra kerültek köztörvényes rabként.³¹⁵

³¹¹ APPLEBAUM I., 2005. 591.

³¹² BELL, 2010. 19.

³¹³ APPLEBAUM I., 2005. 584.

³¹⁴ BELL, 2010. 20.

³¹⁵ KOVÁCS-SZTRÉS, 1991. 44.

Az örök mindig szigorúan ügyeltek arra, hogy az állapotos nők minél tovább dolgozzanak. A kilencedik hónapban azonban már mindegyikük mentes volt a munka alól.³¹⁶ A szülést követően az örök figyeltek arra, hogy az anyák minél hamarabb visszatérjenek munkakörükbe, és tisztességesen ellássák rájuk rótt feladataikat. Mindazonáltal felmentették a várandós nőket és szoptatós anyákat az éjszakai, földalatti és bizonyos nehéz fizikai munkák végzése alól.³¹⁷ Ennek következtében csak nagy nehezen engedték meg az „eltávot” a munkából a szoptatás idejére. Az etetés idejére biztosított szünet tizenöt, maximum harminc percet jelentett a megszabott órákban. 1938-ban meghatározták, hogy a láger kórházában a gyermeket három hónapos koráig napi hét, három-öt hónapos korában napi hat, öt-tíz hónaposként pedig napi öt alkalommal szabad meglátogatni. Tíz hónapos kor felett csak azon gyermekek szoptatását engedélyezték, akik betegek voltak. Azok az anyák, akik pedig már egyáltalán nem szoptatták gyermeküket, havonta csak két alkalommal látogathatták meg őket.³¹⁸ Előfordult azonban olyan eset is, hogy valakit pár perc késés miatt büntetésből nem engedtek gyermekéhez.³¹⁹ A szoptatási időszak végeztével gyakran megtörtént, hogy megritkult, vagy megszűnt a gyerekklátogatási lehetőség. Esetenként csupán havi két órát tölthettek el gyermekük mellett.³²⁰ Emellett Szolzsenyicin szerint sok esetben csak „példaadó munka és fegyelem” jutalmaként engedték meg a nőknek, hogy a szoptatási időszak végeztével meglátogassák gyermeküket.³²¹

Megemlíthetjük például Hava Volovics történetét, akit 1937-ben tartóztattak le politikai okok miatt. 1942-ben megszületett lánya, Eleonora. Hava Volovics visszaemlékezésében elmondta, hogy napközben dolgoznia kellett, így gyermekét egy idősebb hölgyre kellett bíznia. Ez a nő volt a láger „babysittere”, ő vigyázott az összes többi csecsemőre is. Elmondta azt is, hogy a láger egyáltalán nem volt kialakítva csecsemőjüket gondozó anyák elhelyezésére. *„Hárman voltunk ott kismamák, és kevéske helyet hagytak számunkra a barakkban. A mennyezetről és a falakról úgy peregtek le a poloskák, mint a homok; az egész éjszakát*

³¹⁶ A kilencedik hónapban egyébként sokszor magasabb porciót kaptak a várandós nők.

³¹⁷ BELL, 2010. 23.

³¹⁸ SWITZER, 2008. 59.

³¹⁹ APPLEBAUM I., 2005. 592.

³²⁰ VASICEK, 2003. 48.

³²¹ SZOLZSENYICIN IL., 1989. 196.

azzal töltöttük, hogy lesöpörgettük őket a gyerekekről. Napközben mennünk kellett dolgozni, és a gyerekeket arra a vénasszonyra hagytuk, akit éppen ott találtunk, akinek felmentése volt a munka alól (...).³²² Volovics hozzátette, hogy egy fakitermelő, fafeldolgozó lágerben töltötte rabságának éveit. Ha lehetőség adódott rá, esténként vitt egy kis fát a gyermekgondozónak, aki ennek fejében hozzájárult ahhoz, hogy plusz időt töltsön el lányánál. Mihelyt járni kezdett gyermeke, Volovicsot tehervagonba helyezték és elszállították egy másik lágerbe.³²³

A lágerdadák között megemlíthetjük Hasznos Ilonát. Sára Sándor dokumentumfilmjében elmondja, hogyan lett dada és azt miként élte meg. *„Szerencsére rengeteg tejem volt, körülbelül két és fél, három liter naponta. Úgyhogy nemcsak a saját gyermekemet ettettem, hanem (...) még egy gyereket vállaltam hivatalosan. És ezért hivatalosan, mint dada voltam előkönyvelve. Összesen két dada volt a lágerben, pedig volt vagy 500 gyerek. És ezért nem kellett dolgoznom, a saját gyermekemet gondozhattam egész nap... és még jutott egy harmadikra is, és mire ezt véghezvittem, addigra már nem sok szabadidőm maradt. Javított kosztot kaptam, olyan értelemben, hogy a pótlékot megkaptam a saját gyerekem után és a másik gyerek után.”*³²⁴

Láthatjuk, hogy voltak olyan nők, akiknek nem jelentett komolyabb gondot csecsemőjük etetése. Voltak azonban olyanok is, akiknek a folyamatos nehéz munka, a kimerültség és alultápláltság miatt elapadt a tejük. Ennek következtében, ha a gyermeket másik anya nem tudta etetni, akkor a csecsemő rövidesen éhen halt.

A lágerparancsnokok nemcsak a szoptatási idő végén tiltották el az anyákat gyermeküktől, hanem sokszor már a szülés után.³²⁵ Ennek az volt az oka, hogy az örök azt feltételezték, hogy egyes anyák megpróbálják megmérgezni gyermeküket. Az egyik parancsnok elmondása szerint egy anya dohánnyal kevert cukrot adott a gyerekeknek, hogy megmérgezze őt.³²⁶ Hogy ezek a gyerekgyilkosságok, illetve gyilkossági kísérletek tényleg megtörténtek-e, nem tudhatjuk pontosan. Néhány anya talán tényleg kísérletet tett rá, de véleményem szerint csakis azért, hogy így megkímélje gyermekét a tábori élet adta

³²² APPLEBAUM I., 2005. 587.

³²³ APPLEBAUM I., 2005. 588.

³²⁴ TÓTH-SZALAI, 2015. 24-25.

³²⁵ Megemlítenéd, hogy az apáknak egyáltalán nem engedték meg gyermekük meglátogatását. Sokan soha többé nem látták a lágerben született gyermeküket. SZOLZSE-
NYICIN IL., 1989. 196.

³²⁶ APPLEBAUM I., 2005. 592.

borzalmaktól. A lehetséges gyilkosságokon kívül más okai is voltak a gyermekek halálának. Közöttük megemlíthetjük a tüdőgyulladást, az anémiát, azaz vérszegénységet és a megfelelő mennyiségű anyatej hiányát.

Egyébként, mint említettem, a gyerekek általában egy-két éves korukig anyjuk mellett maradhattak, utána viszont többen közülük gyermekotthonba kerültek, ahol az anyák nem látogathatták meg őket.³²⁷ Indokként sokszor azt hangoztatta a Gulág-igazgatóság, hogy a gyermekek hátrányosan hatnak az anyák fegyelmezettségére és termelékenységére.³²⁸ Egyes anyák örültek annak, ha gyerekük otthonba került, hiszen ezáltal gyermekük kiszabadult a lágerből. Mások viszont elleneztek, mert attól féltek, hogy gyermekük nem részesül majd megfelelő gondoskodásban, sőt lehet, hogy többet nem látják majd egymást. Utóbbi félelmüket igazolta, hogy sokszor nem közölték az anyákkal, hogy gyermekük melyik otthonba kerül. Emellett a gyermekotthonokban sokszor elfelejtették a gyerekek nevét. Az adminisztráció is hadi lábon állt, így nem egyszer új nevet adtak a gyerekeknek. Ennek következtében a szülők és gyermekeik nagy eséllyel sosem találta egymásra, bár voltak anyák, akik mindent megtettek annak érdekében, hogy a lágerből való szabadulásukat követően megtalálják és magukhoz vehessék gyermeküket.

A gyermekotthonok adminisztrációs problémáit jól tükrözi El'da Abramovna Fridman elbeszélése.³²⁹ Megtudjuk tőle, hogy az 1938-ban született fivérét 1939-ben elszállították több más gyerekkel Arhangelszk egy speciális gyermekotthonába, ahol egyszer járvány tört ki. A járvány során meghalt tizenegy gyermek, akiknek sem a kereszt-, sem a vezetéknevét nem tüntették fel a hivatalos iratokban. Csupán annyit jegyeztek fel, hogy „11”.³³⁰

³²⁷ Azt nem tudjuk pontosan, hogy a sztálini korszakban hány gyermekotthon volt és hány gyerek tartózkodott ott.

³²⁸ SWITZER, 2015. 60.

³²⁹ Szüleit, Abram Naumovics Fridmant és Raisa Davidovna Szmertenkot háromszor tartóztatták le. El'da Abramovna fivére a szülők Vorkutában kitört éhségstrájkban való részvétele után született. Azt nem tudni, hogy az anya szándékosan esett-e teherbe annak érdekében, hogy elkerülje a strájk leverését követő kivégzést. Mindazonáltal a fiú élete volt a végső ár, amit az anya fizetett saját szabadságáért. SWITZER, 2015. 55-56.

³³⁰ Uo. 56.

Sok anya ügyelt arra, hogy a táborban megkereszteltesse gyermekét. Adódik a kérdés, hogy ezt a láger keretein belül mégis hogyan tudták megvalósítani. Keresztet általában csomagban elrejtve kaptak a rokonoktól. Vegyes táborban, vagy ha a szomszéd lágerben férfiak (is) raboskodtak, akkor férfi ezermestertől is szerezhettek keresztet. Keresztelő ruhát és fejkötőt pedig a nők maguk varrtak. Szolzsenyicin szerint ilyenkor valaki imádkozott, majd a gyermeket vízbe mártották és mellére keresztet helyezték. Ezután az anyák a táborban szerzett barátnőiket meghívták cukorra, vagy pirogra, hogy megünnepeljék a keresztelőt.³³¹

A lágerbéli gyerekvállalás tekintetében nemcsak „véletlenszerű” teherbeesésről beszélhetünk, hiszen a tábori élet adta nehézségek ellenére akadtak olyan nők is, akik azért szültek, mert magát az anyaságot akarták megélni, és nem voltak biztosak abban, hogy még egyszer lehetőségük adódik erre. Fontos az is, hogy akármilyen mélyre is süllyedt egy nő a lágervilágban, az anyaság megerősíthette őt sérült emberi méltóságában.

Akadtak olyanok is, akik azért akartak szándékosan teherbe esni, mert abban reménykedtek, hogy könnyebb munkát végezhetnek majd,³³² vagy jobb, esetleg több ételt fognak kapni, netalán amnesztiában részesülnek a későbbiekben. Volt egy asszony, aki azért esett szándékosan teherbe, mert úgy hallotta, hogy az összes kisgyermekes anyát szabadon fogják bocsájtani. Tényleg megesezt olyan, hogy amnesztiát hirdettek a köztörvényes és apróbb vétségekért elítélt várandósok és kismamák körében.³³³ Például 1949-ben részleges amnesztiát hirdettek, mely során szabad lábra bocsájtották azokat az anyákat, akik két évesnél fiatalabb korú gyermekeiket nevelték a Gulágon.³³⁴ Közöttük kivételt képeztek többek között az ellenforradalmi bűncselekményekért, a banditizmusért, az előre megfontolt gyilkosságért, rablásért, szocialista tulajdon ellopásáért elítéltek.³³⁵

³³¹ SZOLZSENYICIN II., 1989. 198.

³³² Gyakori volt ugyanis, hogy amennyiben egy nő nem teljesítette a napi kvótát a munkaidő végére, akkor addig ott kellett maradnia a munkavégzés helyszínén, amíg nem végzett mindennel. Ez a gyakorlat idővel megpecsételhette egy nő későbbi sorsát egészsége tekintetében. Emiatt több nő számára élet-halál kérdésének számított, hogy várandós-e, vállal-e a későbbiekben gyereket.

³³³ SZOLZSENYICIN II., 1989. 198.

³³⁴ CZÉH, 2003. 135.

³³⁵ BELL, 2010. 22.

A szándékosan teherbe esett nők kapcsán meg kell említeni, hogy sokan úgy tekintettek gyermekükre, mint kiszabadulásuk zálogára. Miután pedig amnesztiában részesültek, magukra hagyták gyermeküket és nem törődtek azzal, hogy él-e, vagy hal-e.³³⁶ Részben azért tettek így, mert úgy gondolták, hogy könnyebb gyerek nélkül újrakezdeni.

Az állapotos nők közül nem mindenki akarta világra hozni, vagy megtartani gyermekét. Egyesek nem tudták elviselni a gondolatot, hogy gyermeküket a borzalmas, tábori környezetben hozzák világra. Mások pedig egyszerűen csak nem akartak gyereket. A Gulág-igazgatóság ambivalens módon állt az abortusz kérdéséhez, hiszen hol megengedte, hol büntetéssel sújtotta azt. 1936. július 27-től azonban megtiltotta az abortusz végrehajtását.³³⁷ A rendelkezést csupán 1955. november 23-án annulálta.³³⁸ Szolzsenyicin szerint viszont olykor a lágerrek kórházaiban hajtották végre az abortuszt, mégpedig a vezetőség engedélyével.³³⁹

Sok esetben előfordult, hogy maga az orvos nem rendelkezett megfelelő eszközökkel. Ennek következtében a gyermek elvetésének folyamata hatalmas fájdalmakkal járt. Az általános szokás azonban az volt, hogy a nők házi praktikákkal próbálták elvetetni magzatukat. A mocskos környezet, a szakavatottság hiánya azonban sok esetben fertőzéshez vezetett. A terhességmegszakítás sajátos módszerei között említhetjük meg egy olyan nő történetét, aki szögeket dugott magába, leült és hozzálátott a varráshoz.³⁴⁰ Egy másik asszony így emlékszik vissza az abortuszra, melynek következtében soha többé nem adhattott életet egyetlen gyermeknek sem: „(...) Éjszaka van. Sötét van (...) Andrej Andrejevics megpróbál kikaparni engem, a csuromjód kezével, műszerek nélkül. (...) Nem kapok levegőt a fájdalomtól, de hang nélkül tűnök, hogy senki meg ne hallja. (...) az egész beavatkozás két napra le lett állítva. Végül minden kijött – a magzat, rengeteg vérrel. Ez az oka annak, hogy soha nem lehetett gyermekem.”³⁴¹

³³⁶ SZOLZSENYICIN II., 1989. 198.

³³⁷ Abortuscinak (абортация) nevezték azokat a nőket, akik vizsgálat alatt álltak, vagy akiket elítéltek másokon végzett, vagy magukon végrehajtatott abortuszért. ROSSI. 1991. 7.

³³⁸ Uo.

³³⁹ SZOLZSENYICIN II., 1989. 196.

³⁴⁰ APPLEBAUM I., 2005. 586.

³⁴¹ Uo. 586-587.

Leszbikusok

Említést érdemelnek még a Gulág-táborok kapcsán a saját nemükhöz vonzódó nők is. A férfi homoszexuális kapcsolatokhoz képest a leszbikus nők sokkal nyíltabban folytatták viszonyukat egymással. A nyíltságot reprezentálja, hogy szabadon beszéltek a szexuális identitásukról és sokszor elítélendőnek tartották, ha egy nő nem merte felvállalni szexuális érdeklődését. A leszbikus kapcsolatok nyíltságát mutatja az is, hogy még dalokat is énekeltek róla:

*„Ó Sztálin, köszönöm neked,
Hogy bárónő lehetek,
Vagyok bika és ünő
Egy testemben férfi, nő.”³⁴²
(N. Kiss Zsuzsa fordítása)*

A leszbikusokra mindig az „ono”-t (az orosz nyelvben használatos semleges személyes névmást) használták. Két csoportra osztották őket: „kancákra”/passzív leszbikusokra és „férjekre”/aktív leszbikusokra. Előbbiek női szerepe megmutatkozott abban, hogy hosszú haját, kendőt és szoknyát viseltek. Ezen felül elvileg az ő feladatuk volt a „férjükről” való gondoskodás és „takarítás”. Utóbbiak „férfi aspektusa” pedig megjelent abban, hogy férfi becenevet és ruhát viseltek, gyakran viseltek tetoválást, szinte mindig dohányoztak, általában rövid hajuk volt és férfiasan, valamint zsebre tett kézzel jártak.³⁴³ Mark Vincent szerint a „férjek” között voltak olyanok, akik nem szerettek a nőkkel zuhanyozni, valamint inkább kifejezetten férfias munkát – például szerelői munkát – végeztek volna legszívesebben. Általában az erősebb, robusztusabb nők töltötték be a „férj” szerepét. Az egyik férfi rab, Valerij Frid szerint néhány „férj” úgy viselkedett, mint egy hermafrodita.³⁴⁴ A „férjek” kapcsán még megemlítendő, hogy a „férfi szerep” választása általában a kapcsolat feletti uralás igényét jelentette. A férfias viselkedés – akár a mai börtönökben – gyakran társult az agresszió szabadabb jellegű kinyilvánításával. Élhettek agresszióval töb-

³⁴² APPLEBAUM I., 2005. 576.

³⁴³ Uo.

³⁴⁴ APPLEBAUM I., 2005. 577.

bek között partnerükkel szemben, de alkalmazhatták a kapcsolat védelmében is – például a „kancát” elcsábítani, bántalmazni szándékozával szemben.³⁴⁵

Leszbikus párkapcsolatok nem csupán a köztörvényeseknél fordultak elő, hanem a politikai foglyok körében is. Bár igaz, hogy közöttük voltak olyan nők, akik visszataszítónak tartották a leszbikus kapcsolatot. Ebből kifolyólag sokan szerették eltitkolni az ilyen kapcsolatot, főleg, ha a szabad életben volt családjuk.

Fontos, hogy különbséget kell tennünk leszbikus és lesbikus között. Voltak olyanok, akiknek szexuális érdeklődése csak saját nemük felé irányult, az ellentétes nem iránt pedig semmilyen vonzalmat nem mutattak. Őket nevezik *kizárólagos (exkluzív) homoszexuálisoknak*.³⁴⁶

A többi sajátos élethelyzethez hasonlóan azonban a leszbikus életmódot is sokan azért választották, hogy könnyítsenek a mindennapok terhein, nehézségein. Szuszanna Pecsora szerint Minlagban, ahol főleg politikai foglyok voltak, néhányan az életben maradáshoz köszönheték a leszbikus kapcsolatnak. Hiszen például egy lány számára egy ilyen viszony biztonságot nyújtott a többi lesbikus nővel vagy a férfiakkal szemben.³⁴⁷ Bár igaz, hogy sokan azért létesítettek egy nővel – legyen az rab, vagy őr – testi kapcsolatot, mert szexuális vágytól égtek és nem volt a közelükben alkalmas férfi – vagy pedig egyáltalán nem volt férfi az adott lágerben. Fontos, hogy általában mindkét esetben csupán ideiglenes homoszexualitásról beszélhetünk. Hiszen a nők megőrizték heteroszexuális identitásukat, és csak azért létesítettek kapcsolatot egy másik nővel, hogy bizonyos célokat elérjenek, vagy mert nem volt módjuk (alkalmas, nem erőszakos) férfival lenni. Mindez megfigyelhető a homoszexuális prostituáltaknál is. Abban az esetben, ha a nők azért kerültek testi kapcsolatba egy másik nővel, mert nem volt lehetőségük heteroszexuális nemi életre és érdeklődésük csakis a táborban töltött időintervallumra vonatkozik, akkor *pszeudohomoszexualitásról* beszélünk.³⁴⁸ Az ilyen jellegű kapcsolatokban megfigyelhetjük a hierarchiát. Például egy köztörvényes és egy politikai rab esetében általánosságban elmondható, hogy a domináns

³⁴⁵ BUDA, 2002. 287.

³⁴⁶ BUDA, 2002. 250.

³⁴⁷ APPLEBAUM I., 2005. 577.

³⁴⁸ BUDA, 2002. 250.

szerepet az urka töltötte be. A lágerekben az előbb ismertetett homoszexuális viselkedések jelentős része pszeudohomoszexuális jellegű volt.

Meg kell jegyeznünk, hogy a leszbikusok sem voltak mentesek az erőszakos cselekményektől. Számtalanszor megesett, hogy egy leszbikus pár, vagy néhány leszbikus nő megragadott egy visszafogott lányt, akin erőszakot kíséreltek meg.

A leszbikusok kapcsán szót kell ejteni a nemek elválasztása általi következményekről is, hiszen jelentősen megnőtt a leszbikusok száma. Mindez annak a következménye, hogy a nőknek nem volt módjuk férfival lenni. Ezért a nők szexuális életet csakis az örökkel vagy a női rabokkal élhettek. Emellett a női köztörvényesek is ugyanúgy szemet vethettek a többi vagonkára, akárcsak hajdanán a férfiak. Ezeknek a nőknek pedig választaniuk kellett, hogy vagy önként létesítenek kapcsolatot egy nővel, illetve örrel, vagy pedig vállalják, hogy nap mint nap érheti őket erőszak a leszbikus urkák részéről.

Felmerülhet a kérdés, hogy az örök vajon hogyan viszonyultak a leszbikus kapcsolatokhoz. Általában próbálták szétzavarni az ilyen párokat, mindezt persze sikertelenül. Hiszen az első adandó alkalommal ismét együtt voltak. Amikor az örök megunták az állandó sikertelen „próbálkozásokat”, a „kancát” vagy a „férjet” elszállíttatták egy másik lágerbe.³⁴⁹

³⁴⁹ SZOLZSENYICIN II., 1989. 201-202.

Női „tetoválóművészet” a Gulágon³⁵⁰

Általános felfogás, hogy a tetoválás maszkulin szokás,³⁵¹ holott számos nő viselt és visel ma is tetoválást. Nem volt ez másképp a Gulágon sem. Fiatalok, passzív és aktív leszbikusok egyaránt tetováltatták ujjukat, karjukat vagy akár hátukat, csakúgy, mint a férfiak.

Napjainkban is újra, meg újra megjelenik egy sztereotípia, mely szerint azon nők, akiknek testén sok tetoválás látható, így akarják szexuális vonzerejüket megerősíteni. Ennek gyökerei a gyarmatosítás koráig nyúlnak vissza, amikor a színes bőrű nőket szexuálisan túlfűtöttnek és primitívnek bélyegezték meg.³⁵² A szexuális vonzerő megerősítése feltehetően a Gulág néhány kényszermunkás nője körében is fontosnak számított, így egynél jóval több tetoválást viseltek. Bár arról egyelőre nem tudunk, hogy voltak-e olyanok, akiknek egész testét tetoválás borította volna.

Csakúgy, mint ma sok kultúrában, a Gulágon is megvoltak a maga szokásai, szabályai a tetoválás viselésének. Voltak köztük azonban olyanok is, melyek megsértése komoly következményekkel járhatott. Ilyen volt például a társadalomellenes jelentéssel bíró tetoválások viselése. Ha valakin ilyent találtak az őrök, akkor meghosszabbították büntetésének időtartamát, netalán agyon lőtték.³⁵³ Számtalanszor megesett az is, hogy valakiről erőszakkal távolították el tetoválását.

³⁵⁰ A tetoválás szokása nagyon régi időkre nyúlik vissza. Az első tetoválást viselő múmiákat a Kr.e.4. századból találták. (Az ókori Egyiptomban a Kr.e.4.századig kizárólag női tetoválásokról beszélhetünk, melyekre a kutatók szerint egyfajta kabalaként tekintettek.) I. Hadrián pápa elsőként megtiltotta a tetoválást 787-ben, ugyanis ellenezte az Istentől kapott test „megcsúfítását”. Innentől kezdve egészen James Cook-ig nemigen hallhatott a világ a tetoválásokról. SZENDI, 2009. 20-21.

Cook első csendes-óceáni útján (1768-1771) beszámolót készített a Tahiti-szigeten alkalmazott tetoválási szokásokról. A test ilyenfajta megjelölését Tahitin „tatua-nak” nevezték (Tatua=megjelölni, ütni). Cook a szót angolosította (tattoo) és a kifejezés elterjedt szerte a világon. Az egyes társadalmakban azonban nemcsak az alsóbb rétegek körében vált kedvelté a tetoválás, hiszen az arisztokraták és az uralkodók között is szép számmal találunk tetoválással rendelkezőket (még fiatalon tetováltatták magukat). Oroszországban is megjelent a tetoválás, ahol férfiak és nők egyaránt tetováltatták magukat. Hercegnők keresték fel a szentpétervári angol tetoválóművészeket, akik kiterjesztett szárnyú sasokat, jelmondatokat, szalagdíszeket rajzoltak fel például térdre. SZTRÉSKOVÁCS, 1994. 45-46.

³⁵¹ Részben a tengerészekhez, férfi rabokhoz, katonákhoz szokták kötni.

³⁵² GORZÁS, 2013. 105.

³⁵³ KOVÁCS-SZTRÉSKOVÁCS, 1989. 29.

Dancig Szergejevics Baldajev a vele készített interjúban beszámol arról, hogy a Leningrád melletti Szablino nevű kolónián Galina Ivanovna Szüszojova parancsnoknő néhány nőről sebészeti úton távolította el a horogkereszt mintájú tetoválásokat.³⁵⁴ Fontos azonban megjegyezni, hogy a horogkereszt motívum egészen az 1950-es évek végéig nem volt gyakori a Gulágon.

A tetoválás viselését, így témáját maguk a rabok is szabályozták egymás között. Miért? A válasz a tetoválás szerepére vezethető vissza. A tetoválás identifikáló, hiszen ahogy az ember arca és testtartása tükrözi fizikai adottságait, jelenlegi érzelmvilágát és gondolatait, úgy maga a test, a külső is jelentéstartalommal bír és identitást fejez ki. Baldajev is megfogalmazza, hogy *„a tetoválás egy sajátos névjegy, mely nagyon jellemző tulajdonosára.”*³⁵⁵ Tükrözi, hogy valaki milyen társadalmi csoporthoz tartozónak érzi magát, illetve, hogy magán a csoporton belül milyen „szerepben” tetszeleg, milyen pozíciót tölt be. A tetoválás ezen kívül szemléltetheti viselőjének családi állapotát is (például házasság, hajadon).

A lágerekben sok esetben meg lehetett mondani, hogy egy nő köztörvényes, vagy politikai fogoly volt-e és hogy azon belül hol volt a helye a hierarchiában. Sőt Baldajev a vele készített interjúban elmondta, hogy voltak olyan női és férfi rabok, akiknél a tetoválás alapján meg lehetett mondani még azt is, hogy milyen „bűncselekmény elkövetése” miatt kerültek a Gulágra és hány évre. Hozzáfűzi, hogy tapasztalatai szerint a tetoválások 80 %-ban tükrözik viselőjük múltját.³⁵⁶

Mindezek oka az volt, hogy a női rabok hierarchiájában minden „szintnek” megvolt a maga tetoválás „köre”, melyből választhatott. Ez volt a „felelj meg a tetoválásodnak törvény”. Ennél fogva senki nem viselhetett olyan tetoválást, mely a hierarchiában felette állók tetoválási szimbólumai közül való volt (például macska, templom). Ha valaki megsértette a „törvényt”, akkor a többi rab kényszeríthette az illetőt, hogy távolítsa el tetoválását, ha kell késsel, savval³⁵⁷ vagy akár dörzspapírral.

³⁵⁴ KOVÁCS-SZTRÉS, 1989. 30.

³⁵⁵ KOVÁCS-SZTRÉS, 1989. 26.

³⁵⁶ KOVÁCS-SZTRÉS, 1989. 26.

³⁵⁷ SZTRÉS-KOVÁCS, 1994. 46.

A következő kép két olyan tetoválást ábrázol, melyek tükrözik a rabok helyét a Gulág társadalmán belül.³⁵⁸ A tetoválásokat Baldajev rögzítette, melyeket a Kovács Ákos és Sztrés Erzsébet által írt *Tetovált Sztálinból* ismerhetünk meg. Baldajev és a szerzők rovására írható, hogy a tetoválásoknál általában nem említik, hogy azok börtön, vagy tábortetoválások-e, illetve, hogy a sztálini vagy a későbbi időkben keletkeztek. Az említett két tetoválás a fiatalkorú nők körében volt jellemző, ám ezeknél sem tudunk pontosabb információkat a keletkezést illetően.

Az első képen a 3. számú tetoválás egy női alakot ábrázol keresztel és szögesdróttal. Jelentése: „Ártatlanként ítélték el”, illetve „Ez a sor-som”. Ez a tetoválás a tolvajok körében volt használatos.³⁵⁹ A tolvajoknál gyakori motívum volt a második képen látható 14. számú is, mely egy angyalként repülő nőt ábrázol.³⁶⁰ Az első képen látható 9. számú tetoválás pedig egy félmeztelen nőt ábrázol kezében két pisztollyal. Jelentései: „Bandita vagyok”, „A tolvajok törvényét betartom”, „Mindentagadó”. Baldajev elmondása szerint az ezt viselő női rabok általában többszörösen visszaesők voltak.³⁶¹

³⁵⁸ KOVÁCS-SZTRÉS, 1989. 62.

³⁵⁹ KOVÁCS-SZTRÉS, 1989. 62-63.

³⁶⁰ Uo.

³⁶¹ Uo.

21. ábra Fiatal nők tetoválásai³⁶²

Mint említettem, a leszbikusok is viseltek tetoválást. A következő tetoválás, mely a „fiatalkorától romlott” nőket jelölte, egy a kezében almát tartó meztelen nőt ábrázol, akinek testére rátekeredik egy kígyó.³⁶³

³⁶² KOVÁCS-SZTRÉŠ, 1989. 62-63.

³⁶³ KOVÁCS-SZTRÉŠ, 1989. 66-67.

22. ábra Leszbikus nők tetoválása³⁶⁴

Az identifikáláson túl Ibolya Tibor szerint a lágerekben a tetoválások gyakran a túlélés eszközét is jelenthették. Miért? A tetoválás kifejezhette viselője veszélyességének mértékét, így a többi rab tudhatta, hogy milyen következményekkel járhat ezen rab provokálása.³⁶⁵ Feltehetően ez mind a férfi, mind a női kényszermunkások körében jellemző volt.

A tetoválásnak a már említetteken kívül más jelentése és funkciója is lehetett. Érdekes itt megemlítenünk Winnicot 1984-ben született elméletét, mely szerint „a lélek energiája az értelemből a testbe áramlik, amikor közvetlen a tudati kapcsolat a testtel, és ennek számos, könnyebben elérhető formája van: szex, masszázs, mélylégzés, tánc stb. A börtönben ezek a

³⁶⁴ KOVÁCS-SZTRÉS, 1989. 66-67.

³⁶⁵ IBOLYA, 2002. 5.

*technikák kevésbé gyakorolhatók az intimitás hiánya miatt. Ennek a feloldása lehet a tetoválás, ami valamelyest nehezebben kivitelezhető, mint egyéb test-tudatosító módszerek, de összességében mégis az lesz az eredmény, hogy a fogvatartott a benső tudattartalmait ki tudja hozni magából. A tetoválás átmenet önmagunk és a többiek között, valamint egyfajta szimbolikus híd a múlt és a jelen között. A tetoválásban a személy képes a belsővé tett értékeket azonosítani, és egy speciális formai nyelvvel megfogalmazni. A tetoválás ilyen szempontból önismereti stratégia, azaz a tudatosság egyfajta serkentése, és ezáltal hozzájárul a fogvatartott komfortérzetéhez.*³⁶⁶

Érdekes közelebbről is megvizsgálni, hogy a tetoválások milyen módon készültek. A technológia igencsak kezdetleges volt. A festék alapanyaga leggyakrabban a Szkorohod márkájú cipő talpa vagy sarka volt. Miután a gumit elégették, a nyert kormot cukorral és vízzel elkeverték. Az így kapott festéket ezután hegyes szöggel vagy drótdarabbal bejuttatták az epidermiszbe.³⁶⁷

A továbbiakban szót kell ejtenünk a tetoválások témáiról és motívumairól. A nők gyakran örökölték meg testükön a táborokon kívüli társadalmi problémákat³⁶⁸ vagy saját életük egy-egy emlékezetesebb (akár pozitív vagy negatív) pillanatát. Közöttük megemlíthetjük a fontosabb szerelmi kapcsolatok születését, a szüzességük elvesztését,³⁶⁹ házasságkötést, gyermekszületést, közeli barát vagy családtag elvesztését.

A motívumok között gyakoriak voltak a virágok, madarak, szívek, angyalok, koszorúk, hangszerek (például gitáron vagy hegedűn játszó nő). Utóbbi gyakori ismertetője volt a leszbikusoknak.³⁷⁰ A virágok között kedvelt motívum volt a rózsa vagy tulipán szögesdróttal, melyet általában a 16. vagy 18. születésnapjukon tetováltak lányokra, szimbolizálva, hogy bekerültek a bűnözői társadalomba és elhagyták fiatalságukat. Ezzel a tetoválással az immár nőnek számító kényszer-munkások megerősítették helyüket a bűnözői hierarchiában. Jóllehet, újonnan szerzett tetoválásuk különbözött azon „láger lakókéttól”, akik a Gulág egyik árvaházában születtek, avagy nevelkedtek. Hiszen az ő

³⁶⁶ FLIEGAUF, 2014. 52-53.

³⁶⁷ SZTRÉS-KOVÁCS, 1994. 46.

³⁶⁸ VINCENT, 2015. 140.

³⁶⁹ Ezt például az alma szimbolizálta.

³⁷⁰ VINCENT, 2015. 141.

ilyen tetoválásuk magasabb társadalmi státusszal bírt a rabok körében.³⁷¹

A tolvajokon és leszbikusokon kívül tetoválásokat viselt néhány gyermekétől elszakadt anyja is. Bár az ő tetoválási szimbólumaikról nagyon kevés adattal rendelkezünk, tudjuk, hogy használt szimbólum volt a gyermekfej. A következő motívum jelentése: „Emlékezés a kisárvára.”, „Emlékezés az elhagyott vagy tönkretett gyermekekre.”³⁷²

23. ábra Anyák tetoválási motívuma³⁷³

³⁷¹ VINCENT, 2015. 141.

³⁷² KOVÁCS-SZTRÉS, 1989. 60-61.

³⁷³ KOVÁCS-SZTRÉS, 1989. 60-61.

A gyerek, mint motívum azonban nemcsak az anyák tetoválásaiban jelent meg. Hiszen (általában felnőtt nőkkel együtt ábrázolva) a gyermekre emlékezésen kívül szimbolizálhatta a szabadulás és otthon utáni vágyódást is.³⁷⁴

24. ábra Fiatalkorú nők tetoválásai a honvágyról és szabadulni akarásról³⁷⁵

³⁷⁴ KOVÁCS-SZTRÉS, 1989. 60-61.

³⁷⁵ KOVÁCS-SZTRÉS, 1989. 60-61.

A szabadság utáni erős vágyakozást fejezte ki a következő motívum is, mely egyben a szebb jövő reményét és a szülőkre való emlékezést is magában hordozta. A szögesdróttal átfont nő, háttérben a Nappal és vitorlással kifejezi, hogy „emlékszem a szabadságra. Emlékszem a szüleimre.” A Nap az apát, a víz pedig a megtisztulást szimbolizálja.³⁷⁶

Az előbb bemutatott tetoválási témákat és motívumokat Dancig Szergejevics Baldajevnek köszönhetően ismerhetjük, aki 1948-1949-től kezdve összegyűjtötte a tetoválásokat a női és férfi lágerekben, munkatelepeken és börtönökben. Baldajev gyűjteménye 1981-ben megjelent „titkos” jelzéssel és a *Belügyi szervek munkatársainak, belső használatra* alcímet viselte. 1989-ben aztán Magyarországon is megjelent Kovács Ákos és Sztrés Erzsébet szerkesztésében *Tetovált Sztálin. Szovjet elítéltek tetoválásai és karikatúrái* címmel.

25. ábra Fiatalkorú nők tetoválása a jövőről, honvágyról³⁷⁷

³⁷⁶ KOVÁCS-SZTRÉS, 1989. 62-63.

³⁷⁷ Уо.

Munkán kívüli szabadidős és kulturális tevékenység

Ahogy a dolgozat egy korábbi pontjában említettem, a lágerekben szabályozták a kulturális és szabadidős tevékenységet is. A Gulág keretén belül működő KVCS (*Kulturno-Voszpitatyel'naja Csasztj*), azaz a Kulturális-Nevelő Részleg volt hivatott ezzel foglalkozni.³⁷⁸

A Kulturális-Nevelő Részleg „(...) munkája! – Milyen sokszínű, milyen változatos és gazdag is volt, akár maga az élet! Versenyszervezés. Él-munkásmozgalom. Harc a tervteljesítésért. Harc a munkafegyelemért. Roham a lemaradás likvidálására. Kultúrhadjáratok. Önkéntes felajánlások repülőgépvásárlásra. Békekölcsön-kampányok. Szombati munkafelajánlások a honvédelem céljaira. Az ál-élmunkások leleplezése. A munkamegtagadók meggyőzése. Az analfabétizmus likvidálása (...). Technikai szaktanfolyamok a dolgozók közül kikerült lágerfogyók részére (...) Aztán azok a szívhezszóló zöngemények a szocialista tulajdon tiszteletben tartásáról. No és az újságolvasás. Kérdezz-felelek délutánok. Minden barakkban Vörös Sarok. Termelési diagramok. Cél- és irányszámok. (...)”³⁷⁹ A KVCS további feladatai közé tartozott a foglyok lágerparancsoksághoz intézett kérvényeire való megjegyzések írása a kényszermunkás viselkedéséről és norma-teljesítéséről. Emellett szétosztotta a beérkezett, már megvizsgált leveleket. Rendeltetési helyükre helyezte az újságokat, mielőtt a rabok cigarettát sodortak volna belőle. Évente háromszor koncertet rendezett a láger zenészeinek közreműködésével és eszközökkel látta el a művészeket. A tábori propaganda részeként a művészethez értő rabokat megbízta, hogy a legjobb munkásokról fessenek képet. A KVCS nevelőmunkájának legfontosabb eleme tehát az volt, hogy megszabja a kényszermunkások minden idejét, még a szabadidőt is. Ahogy Szolzsenyicin fogalmazott *A Gulag-szigetcsoport* című könyvében: „ne hagyják hódolni (őket) 'korábbi bűnös hajlamaiknak'.”³⁸⁰

Az 1940-es évekre elméletileg minden lágernek volt KVCS-instruktora és egy olyan helyisége, ahol színházi előadásokat, koncerteket, vitákat tartottak. A kulturális tevékenységek fő résztvevői az urak voltak. Ennek az volt az oka, hogy nem volt egyértelmű annak kérdése, hogy kell-e, egyáltalán érdemes-e foglalkozni a politikai foglyok átnevelésével. Végül az 1940-es NKVD-utasítás kimondta, hogy az ellenforradalmi bűncselekményekért elítéltek nem alkalmasak

³⁷⁸ Parancsnoka a KVCS feladatain túl a lágerparancsnokhelyettesi feladatokat is ellátta.

³⁷⁹ SZOLZSENYICIN II., 1989. 391.

³⁸⁰ Uo. 394.

arra, hogy átneveljék őket. Megengedték ugyan számukra a színházi előadást és hangszeren való zenélést, a beszédet és az éneklést azonban megtiltották.³⁸¹

Politikai, köztörvényes státusz ide vagy oda, a legtöbb nőnek szüksége volt arra, hogy valamilyen szellemi táplálékhoz jusson. Erről azonban sokszor maguknak a nőknek kellett gondoskodniuk, ugyanis egyes lágerekben a kényszermunkás nők csak nagyritkán jutottak könyvhöz. Az önművelés kapcsán nehézséget jelentett az is, hogy a nőknek megtiltották, hogy csoportosan tanuljanak.

Voltak azonban olyan női lágerok, amelyek kényszermunkásai szerencsésebbek voltak, ezekben a táborokban ugyanis a nők könyvtárat tarthattak fenn, ahol nemcsak olvasásra nyílt lehetőség, hanem újságcikkek íróivá is válhattak.³⁸² Az újságokon kívül működtethettek „faliújságokat” is, melyek cikkei a hirdetőtáblákon jelentek meg. Egy rendelet szerint ezeknek be kellett mutatniuk a kiváló munkát, népszerűsíteniük kellett az élmunkásokat és el kellett ítélniük a lógósokat.³⁸³

Számtalan női rab vágyott arra, hogy ideiglenes menedékre leljen a mindennapok nehézségei, pszichikai és lelki megpróbáltatásai közepe. Így sokan közülük a kulturális tevékenységekbe, például az írásba, zenébe vagy a színdarabokba „menekültek”, hogy általuk átmenetileg elfelejthessék a borzalmakat, és valamiféle megnyugvást leljenek. A versek és a klasszikus, vagy könnyűzenei műfajú művek írása során kifejezhették gondolataikat, érzelmeiket, sőt még az egykori, vagy távollévő szeretteikhez is szólhattak.

A nők a versekben gyakran a láger(ek)ben töltött nehéz éveiket örökítették meg. Az írók között megemlíthetjük például Anna Ahmatovát (és a már említett *Rekviem* című írását), valamint Nyina Gagen-Torn néprajzkutatót. Gagen-Torn azonban nemcsak megírta, hanem gyakran el is énekelte verseit. *„A lágerekben értettem meg gyakorlati szinten, hogy az írásbeliség kora előtti kultúra miért mindig dalformában örökítették át a szövegeket – máskülönben nem emlékszik rájuk az ember, nem tudja pontosan felidézni.”*³⁸⁴ Gagen-Torn versei között megemlíthetjük a

³⁸¹ APPLEBAUM I., 2005. 441.

³⁸² Az újságokat nem vihették táboron kívülre.

³⁸³ APPLEBAUM I., 2005. 442.

³⁸⁴ Uo. 691.

Memoriat, amelyben a munka- és életkörülmények okozta nehézségekről és a lehetséges végről ír:

„Fáradtság – mit jelentsen ez?
Nincs tovább – mit jelentsen ez?
Minden mozdulat rettenetes,
Kar, láb ha mozdul, a kín heves.
Mar az éhség, hozza a tébolyt,
„Kenyér, kenyér”, dobol a szív.
Oly távoli a komor égbolt,
A közönyös nap járta ív.
Alig sípol a lélegzeted,
Mínusz ötven fok, nem csoda.
Mit jelentsen ez – annyi neked?
Néz mind a hegy és nincs szava.³⁸⁵
(N. Kiss Zsuzsa fordítása)

A nők azonban nemcsak saját, vagy mások által írt verseket énekeltek, ugyanis sokan saját dalokat komponáltak az átélt események hatására, vagy még a lágerbe utazás során. A dalokban az átélt borzalmakat, extrémnek nevezhető helyzeteket, a fájdalmat, honvágyat és a szerelmet énekelték meg. Előfordult olyan is, hogy Sztálinról vicceket fogalmaztak meg a dalokban.

A szerzők között megemlíthetjük Jelena Vlagyimirova dalszövegírót Szევოსztlagban,³⁸⁶ Jevgenyija Ginzburgot, aki megírta az *Utazás a Forgósélbe* c. dalát és Regina Gurevicset, aki 1937 végén írt egy éneket a Moszkvából Szibériába vezető úton³⁸⁷. A dalban a Szibériába tartó feleségek szólnak a szintén letartóztatott férjeikhez. Az asszonyokat azért ítélték el, mert „árulók hozzátartozóinak” minősítették őket. Regina Gurevics szerint az említett dal általában bosszantotta az öröket.

Ha megállt a vonat és még akkor is énekeltek a nők, akkor az örök nem egy ízben puskát ragadtak és rájuk tartották mindaddig, míg

³⁸⁵ APPLEBAUM I., 2005. 612.

³⁸⁶ KLAUSE, 2015. 81.

³⁸⁷ Uo. 90.

abba nem hagyták az éneklést.³⁸⁸ A következő néhány sor ennek a dalnak egy részlete:³⁸⁹

*„Это мы – ваши жены, подруги,
Это мы нашу песню поем.
От Москвы по сибирской дороге
Вслед за вами этапом идем...”*

*„Ezek mi vagyunk – a ti feleségeitek, barátnőitek,
Mi énekeljük a dalokat.
Moszkvától Szibériáig
Követjük az utatokat...”³⁹⁰
(N. Kiss Zsuzsa fordítása)*

Mindazonáltal a lágerlakóknak általában csak kis része töltötte szabadidejét zenéléssel. Például Észak-Szibériában a kényszermunkások csupán 5 %-a zenélt. Azt azonban sajnos nem tudjuk megállapítani, hogy az 5 %-on belül mekkora volt a nők aránya. Mindenesetre tudjuk, hogy a rabok koncerteket rendeztek és kórusokat, együtteseket – például jazz együttest – alakítottak.

Annak ellenére, hogy kevesen zenéltek, voltak olyan nők, akik fontosnak tartották érzéseik és gondolataik kifejezését dalokban. Közéjük tartozott Szvetlana Silova (1929-1992) politikai fogoly és szobrásznő, aki 1950-1953 között raboskodott Temlagon, ahol nehéz fizikai munkát kellett végeznie. 1952-ben írt egy dalt, melynek most csak részleteit ismertetem.³⁹¹

³⁸⁸ KLAUSE, 2015. 81.

³⁸⁹ A kézirat, mely a teljes szöveget tartalmazza, a moszkvai Gulág Története Múzeumban található.

³⁹⁰ KLAUSE, 2015. 90.

³⁹¹ KLAUSE, 2015. 92.

Ez az én szövegem, ez az én szövegem, ez az én szövegem, ez az én szövegem, ez az én szövegem, ez az én szövegem, ez az én szövegem, ez az én szövegem, ez az én szövegem, ez az én szövegem.

Ez az én szövegem, ez az én szövegem, ez az én szövegem, ez az én szövegem, ez az én szövegem, ez az én szövegem, ez az én szövegem, ez az én szövegem, ez az én szövegem, ez az én szövegem.

26. ábra Szvetlana Silova 1952-ben szerzett dala³⁹²

³⁹² KLAUSE, 2015. 92.

„Укатала особая тройка,
Закатила в свои лагеря,
И заочно меня окрестила:
Вместо имени номер дала.

И ходила я там, стояная,
Ах, за что мне такая
судьба?
Я совсем ведь еще молодая,
А на воле бушует весна...

Но любовь тоже ходит по
тюремам,
Зажигая собою сердца,
И я – двести тридцать
четыре –
Полюбила шестьсот
тридцать два.

А кругом лишь одни
сторожа,
Целоваться с любимым
нельзя.
Мы дарили улыбки свои...
И писали стихи о любви.

Припев:
А любовь в тюрьме –
нежней,
А любовь в тюрьме –
светлей,
Потому что там ей
больней...
Потому что там ей
трудней...
(...)”³⁹³

„Elsodort a különleges trojka
Bedobott a lágereibe,
És távollétemben elkeresztelt
engem:
Név helyett számot adott.

És ott jártam, nyöszörögve,
Á, miért van ilyen sorsom?
Még mindig egész fiatalnak
nézek ki,
És a szabadságban tombol a
tavasz.

De a szeretet a börtönökbe is
jár,
Begyűjtja a szíveket,
És én – 234-es –
Beleszerettem a 632-esbe.

De körülöttünk csak őrk
vannak,
Csókolózni a szerelmemmel
tilos.
Küldtük egymásnak moso-
lyainkat...
És szerelmes verseket írtunk.
Refr.:

De a szerelem a börtönben –
édesebb,
De a szerelem a börtönben –
fényesebb,
Mert ott neki fájdalommasabb...
Mert ott neki nehezebb...
(...)”

(Bárdonicsek Dominika
fordítása)

³⁹³ KLAUSE, 2015. 92.

A nők azonban nemcsak könnyűzenei darabokat játszottak, hanem komolyzeneieket is. Kedvelt zeneszerzőnek számított például Rachmaninov és Händel. A műfajok között pedig megjelent az operett, opera és a jazz.

A zenei szerzeményeknek volt egy harmadik csoportja is, mégpedig a népdaloké. Ezen dalok előadását azonban a Gulág-igazgatóság megtiltotta egyes nemzetiségeknek, például az ukránoknak.³⁹⁴ Véleményem szerint ennek talán az lehetett az oka, hogy így próbálták nemzeti öntudatukat összetörni, összetartozásukat lehetetlenné tenni. Fontos, hogy az ukránoknak nemcsak a népdalok éneklését tiltották meg. Előfordult ugyanis, ha Ukrajnán át vezetett útjuk a Gulág egyik lágerébe, nem engedték nekik, hogy bármit is énekeljenek.³⁹⁵

Megesett, hogy valaki nemzetiségének adottságait használta fel éneklés közben mások szórakoztatására. Ilyen volt például a skót Flora Leipman.³⁹⁶ *„Felhúztam a szoknyámat a térdem fölé, hogy úgy nézzen ki, mint egy kilt, a harisnyámat pedig lehajtottam térdmagasságig. A takarómat skót módi szerint átvetettem a vállamon, a kalapomat pedig magam elé akasztottam, mint egy erszényt. Büszkén szárnyalt a hangom, az 'Annie Laurie'-t, a 'Ye Banks and Braes o' Bonnie Doon'-t énekeltem, és mindig a 'God Save the King'-gel fejeztem be, eredeti nyelven.”*³⁹⁷

A kulturális tevékenységek között megemlíthetjük még a táncot – melynél gyakori volt a foxtrott és a tangó –, valamint a festést. A nők időnként lefestették a lágerjükben tartózkodó amatőr művészeket, vagy az oda kiszállt kultúrbrigád tagjait. Előfordult olyan is, hogy jel-szavakat – például munkával kapcsolatosakat – kellett felfesteniük a KVCS által meghatározott helyekre.

Érdemes szót ejtenünk Szolovkiről is, mely azon szerencsebb lágeretek közé tartozott, ahol megfelelően biztosították a rabok számára a szabadidős és kulturális tevékenységeket. Mindezt bizonyítja a rabok által végzett tevékenységek széles köre. A rabok újságokat írtak a szerzetesektől megörökölt litográfus felszerelésekkel. Cikkeket jelentettek meg a szolovki templomromokról, a rabok szerencsejáték-eti-

³⁹⁴ KLAUSE, 2015. 90.

³⁹⁵ Uo.

³⁹⁶ Orosz mostohaapja beszélt rá a családot a Szovjetunióba költözésre. APPLEBAUM I., 2005. 550.

³⁹⁷ Uo.

kettjéről. Ezek mellett filmvetítéseket rendeztek, akrobatikus produkciókat és orosz áriákat adtak elő, valamint zongorán játszottak. Színházat alapítottak, ahol emlékezetből adtak elő. A színdarabok között megemlíthetjük például Csehov Ványa bácsiját. Botanikus kertet is létesítettek, ahol sarkvidéki növényekkel kísérleteztek. Megalapították a Szolovki Tudományos Társaságot, ahol helyi állatokról és növényekről, prémtermelésről írtak, valamint geológiai felmérést végeztek.

Szerelem a Gulágon. Kapcsolattartás a szomszédos lágerek lakóival és a külvilággal

Visszaemlékezésekből és Szolzsenyicintől tudjuk, hogy nem egyszer alakultak ki barátságok, sőt akár szerelmek az egymás melletti női és férfi lágerek lakói között, akik sok esetben szóban kommunikáltak, vagy pedig levelet váltottak egymással a szögesdróton keresztül, vagy a facölöpök között. A leveleken azonban nem saját nevüket tüntették fel, hanem álnevüket. Így, ha bármelyik őr elcsípett egy ilyen levelet, nem tudta beazonosítani a levélváltókat. Az álnevek között megemlíthetjük például Leonyid Sztiko és barátnője álnevét: „Hamlet” és „Marszianka”.³⁹⁸

Amennyiben nem volt mód arra, hogy átjuttassák a leveleket egyik lágerből a másikba, akkor megpróbálták a munkavégzés helyén megvalósítani a levélváltást. Ilyenkor kerestek egy „postafiókként működtethető”, kevésbé feltűnő helyet, ahol az egyik láger „lakói” eldugták, a másik tábor kényszermunkásai pedig felvették a leveleket.

A szerelmi kapcsolatoknál azonban nem pusztán szóbeli vagy írásbeli, hanem szexuális jellegű érzelmi megnyilvánulásokról is beszélhetünk. Felmerülhet a kérdés, hogy az effajta kapcsolatlétesítések hogyan valósulhattak meg? A egyes lágerekben a raboknak relatíve egyszerű volt, hiszen a férfiak az öröket kikerülve csak átlopództak éjszaka a nők barakkjaiba. A közvetlenül egymás mellett elterülő férfi és női táboroknál azonban már nehezebb volt a helyzet, szükség volt a rabok találékonyságára. A kényszermunkások leleményességét mutatja, hogy nem egyszer a rácson keresztül létesítettek egymással testi kapcsolatot. Ilyenkor egy nő úgy tett, mintha a facölöpöknél végezne valamilyen munkát, vagy a tábor területén lévő növényeket gyűjtené

³⁹⁸ APPLEBAUM I., 2005. 582.

össze térdelő pózban. Mindeközben a cölöpök túl oldalán a férfi oda lépett a nő mögé és szexuális kapcsolatot létesített vele.

Gyakran megesett, hogy házasságok születtek a szögesdróton keresztül, vagy pedig a egyes táborokban. Az esketési ceremóniákat olyan papok bonyolították le, akik maguk is az adott, vagy szomszédos láger kényszermunkásai voltak. Az esküvő során a papoknak mindössze annyi feladatuk volt, hogy a házasulandók eskütételét követően fel kellett jegyezniük egy darab papírra a házasságkötés megtörténtét.

A házasságok azonban nem minden esetben voltak szerelmi indítatásúak, hiszen sokszor érdekből kötöttek. Emellett voltak olyan kapcsolatok is, melyek sosem voltak többek egyszerű párkapcsolatnál, a két fél mégis „férjnek” és „feleségnek” szólította egymást. A felsorolt esetekben általában önvédelmi okok voltak a háttérben, ugyanis sok nő úgy érezte, hogy csak házasként őrizheti meg méltóságát és biztonságát más rabokkal szemben. Hiszen a rabok – főleg a „magas rangú” urkák – asszonyait más kényszermunkások meg sem közelíthették, ha meg akarták őrizni saját testi épségüket. A házasságok azonban nem minden esetben voltak hasonló jelleműek. Megesett, hogy egy tisztességes nő, akit mondva csinált okkal ítélték kényszermunkára, egy köztörvényessel, például rablóval, vagy gyilkossal kelt egybe.

Gyakran előfordult, hogy idővel elválasztottak egymástól házaspárokat. Az egyik felet például áthelyezték egy másik lágerbe, vagy szabadon bocsátották. Szolzsenyicin szerint az effajta szétválasztásokat a nők nehezebben viselték, mint a férfiak,³⁹⁹ hiszen a táborban rekedt nők újból védtelenné váltak, és ismét lehetséges célpontjaivá váltak a többi kényszermunkásnak.

A rabok az előbb ismertetett módokon kívül ismeretséget köthettek és rátalálhattak a szerelemre a tábori kórházakban is. Gyakori volt ugyanis, hogy két rab, vagy egy orvos/ápoló(nő) és egy kényszermunkás a kórházban töltött idő során közel került egymáshoz. Viszsaemlékezésekből tudjuk, hogy az ilyen kapcsolatokból később gyakran kötöttek házasságok. Így történet Pintér Károlyné Rohr Magdolnával is. Tífusz gyanújával a tábori kórházba került, ahol az orvos

³⁹⁹ SZOLZSENYICIN II., 1989. 201.

révén megismerkedett az egyik konyhai alkalmazottal, aki később a férje lett.

Érdemes szót ejteni arról is, hogy az érdekből vagy szerelemből született párkapcsolatok mennyire bizonyultak tartósnak? Egyes pároknál – épp azért, mert szükséghelyzetben született a viszony – pusztán a táborban töltött időintervallumra korlátozódott. Másoknál, akiknél tényleges kötelék állt fenn, még akkor is próbálták ápolni kapcsolatukat, mikor az egyik felet áthelyezték egy másik táborba, vagy valamelyikük amnesztiát kapott, vagy amikor már mindketten szabadként éltek mindennapjaikat. A Gulágból kiszabadulva nemegyszer házasságot is kötöttek.

A barátságoknak a párkapcsolatokhoz hasonlóan szintén nagy jelentőségük volt. Egy-egy barát nemcsak egyfajta lelki támaszt jelenthetett, hanem az életben maradásban is szerepet játszhatott. A barátság fontosságát jelképezi Ariadna Efron⁴⁰⁰ és Ada Federolf kapcsolata. Bárhová is vetette őket a sors a Gulágon belül, mindig törekedtek arra, hogy együtt maradjanak és segítsék egymást. *„Már beköszöntött a nyár. Az érkezésünk utáni első napok rettenetesek voltak. Naponta egyszer vittek ki bennünket mozogni – elviselhetetlen volt a hőség. Aztán hirtelen új transzport érkezett Rjazanyból, és vele – Alja. Kapkodtam a levegőt a boldogságtól, felhúztam őt a felső priccsekre, ahol közel volt a friss levegő (...) Íme a rabok boldogsága, a boldogság, mely abból fakad, hogy találkozom egy emberrel.”*⁴⁰¹

A Gulág-igazgatóság mindvégig szabályozta a szabadon élő rokonokkal való kapcsolattartási lehetőségeket. Így meg volt határozva a találkozások száma és módja, valamint a levelek, csomagok küldése és fogadása. Sok esetben azonban az örök szava volt a döntő. Előfordult, hogy megtiltották a rokonokkal való találkozást és levelek, csomagok küldését, fogadását.

Ezeket szabályozandó, 1939-re részletes utasítások születtek. Ezek kimondták, hogy a rabok, köztük a nők is, csak abban az esetben találkozhatnak rokonaikkal, amennyiben teljesítik a normát. Ha mindez sikerült, akkor hathavonta egyszer láthatták családtagjaikat. Abban az esetben, ha túlteljesítették a normát, akkor lehetőségük nyílt a rokonokkal való havonkénti találkozóra.⁴⁰²

⁴⁰⁰ Marina Cvetajeva költő lánya.

⁴⁰¹ APPLEBAUM I., 2005. 689.

⁴⁰² Uo. 466.

A legtöbb női rab – a férfi rabokhoz hasonlóan – havonta, egy ellenforradalmi bűncselekményért elítélt azonban csak háromhavonta kaphatott csomagot,⁴⁰³ melynek megtekintése szabályozott körülmények között zajlott le. Az öröknek ilyenkor ellenőrizniük kellett, hogy a csomag tartalmaz-e pénzt, fegyverként használható tárgyat, vagy valamilyen titkos jellegű üzenetet. Amennyiben semmi ezekre utalót nem találtak, engedélyezték, hogy a nők valamit magukhoz vegyenek a csomagból. További tartalmához azonban csupán a következő „raktárlátogatás” során férhettek hozzá.^{404, 405}

Levelet általában háromhavonta kaphattak a nők. Gyakran előfordult azonban, hogy a levélküldemény hónapokat, vagy akár néhány évet is késett. Fontos, hogy nemcsak a levelek fogadását, hanem írását is szabályozták. Megtiltották, hogy a nők leírják a lágeretek működését, a rabok számát, az örök nevét, valamint a végzett munka jellegét.⁴⁰⁶ A tábori cenzorok amennyiben ilyen levelekre bukkantak az ellenőrzés során, azonnal elkobozták azokat és feljegyezték az író nevét. A nők számára az is problémát jelentett, hogy csak nagy ritkán engedélyezték számukra a levélírást. Ilyenkor különféle módszereket eszeltek ki a gyakoribb levelezéshez. Például fonalat készítettek zokniból és a szöveget rávarrták egy fakéregre.

Egyébként hiába engedélyezték számukra a csomagok és levelek fogadását, azok sok esetben el sem jutottak hozzájuk, akár a távolság, akár az örök általi esetleges tiltások miatt. Voltak ugyanis olyanok – például a magánzárában raboskodó nők –, akik semmifajta küldeményt nem kaphattak. Az örök pedig sok esetben egyáltalán nem foglalkoztak a postai ügyletekkel.

⁴⁰³ APPLEBAUM I., 2005. 466.

⁴⁰⁴ Uo. 470.

⁴⁰⁵ A csomagokban általában ruhát, élelmiszert, táplálkozáshoz szükséges eszközöket (tányérokat, evőeszközöket) kaptak a női rabok. TINA REGEHR, 1932. <http://www.gulagletters.com/letters/tina/tina.php> (Ln: 2017.11.24.)

⁴⁰⁶ Ezért általában az élelmiszerellátásról, a kapott csomagok jelentőségéről, a rokonok egészségi állapotáról olvashatunk a levelekben. TINA REGEHR, 1932. <http://www.gulagletters.com/letters/tina/tina.php> (Ln: 2017.11.24.), LIESE REGEHR, 1932. <http://www.gulagletters.com/letters/liese/liese.php> (Ln: 2017.11.24.)

Egy homokszem a lágerek „tengerében”: Sziblag, a Gulág kicsiben
A következő fejezetben a szigetvilág egy „kikötőjén”, Sziblagon keresztül szemléltetem a Gulág sajátosságait, hiszen mindaz, amiről eddig „általánosságban” írtam dolgozatomban a Gulág női táborai és kényszymunkásai kapcsán, az Sziblagon is mind nyomon követhető. Az adatok, melyeket ismertetni fogok, nem minden esetben pontosak, hiszen Sziblaghoz női és férfi lágerek egyaránt tartoztak, a felhasznált források, tanulmányok adatai pedig sok esetben általánosak, nem nemek szerintiék. Mindenesetre igyekszem minél pontosabb adatokkal szolgálni a nőket és a női táborokat illetően.

Sziblag Szovjetunió egyik legfontosabb táboregysége volt, mely 1929 és 1941 között működött. Gazdasági jelentősége 1934-től megcsappant, amikor a központi hatóságok – fontosabbnak vélt projektekhez, vagy az új lágerekbe – jelentős munkaerőt irányítottak át Sziblagból más táborokba.⁴⁰⁷ Ezért láthatjuk a következő táblázatban, hogy bár nőtt a Sziblagon raboskodók száma, ám arányuk mégis csökkent a Gulág összes kényszymunkásához viszonyítva. Alábbiakban nyomon követhetjük az említett változásokat:

Év	Sziblag kényszymunkásai január 1-jén	Gulág kényszymunkásai január 1-jén	Sziblag „lakói” a Gulág kényszymunkásaihoz viszonyítva százalékban
1930	4592	179.000	2,6 %
1931	21.149	212.000	10,0 %
1932	28.073	271.000	10,4 %
1933	48.136	456.000	10,6 %
1934	45.422	510.307	8,9 %

⁴⁰⁷ Így nőtt többek között Kolima (arany), Vorkuta (szén) és Norilszk (nikkel) jelentősége.

1935	58.609	725.483	8,1 %
1936	65.447	839.406	7,8 %
1937	51.473	820.881	6,3 %
1938	788.380	996.367	7,9 %
1939	46.382	1.317.195	3,5 %
1940	40.275	1.344.408	3,0 %
1941	73.857	1.500.524	2,9 %

27. ábra A Gulág és azon belül Sziblag kényszermunkásai számának alakulása 1930-1941 (Főben és százalékban)⁴⁰⁸

Sziblaghoz – mely az egyik fő mezőgazdasági táboregység volt – összesen tizenegy láger tartozott. Köztük megemlíthetjük Krivoscekovszkot, Jaszkot, Antibesst⁴⁰⁹ és Arliukot.^{410, 411} A sziblagi táborokban főleg nők raboskodtak. Ez részben talán azzal magyarázható, hogy mivel Sziblag mezőgazdasági tábor volt, a munkavégzésnél nem volt olyan mértékű szükséglet a férfi munkaerő iránt.

A fogolylétszámot tekintve az 1934 és 1945 közötti időből ismerünk pontos adatokat. 1934-ben 45.422-en, 1938-ban 78.838-an, 1942-ben 77.919-en, 1945-ben 38.455-en, 1952-ben pedig 32.000-en tartózkodtak Sziblagon.⁴¹²

Wilson T. Bell szerint Sziblagon több tábortípus létezett. A férfiak általában egy szigorúan őrzött lágerben tartózkodtak, míg a nők három típusúban raboskodhattak: őrizet nélküli, általános rendszerű,

⁴⁰⁸ BELL, 2011. 66.

⁴⁰⁹ Rabok lélekszáma 1952 áprilisában: 2430 fő, 1517 fő férfi, 913 nő. BELL, 2010. 10.

⁴¹⁰ Rabok lélekszáma 1952 áprilisában: 915 férfi, 1100 nő. Arliukon belül két női táborhelyen a nők voltak többségben: az egyikben 724 nő és 34 férfi, a másikban pedig 334 nő és 8 férfi raboskodott. A harmadiktáborhelyen a férfiak voltak többségben: 873 férfi és 76 nő. BELL, 2010. 10.

⁴¹¹ A rabok Krivoscekovszkban Novoszibirszk fejlesztésében, Jaszokban a ruhaágyártásban segítettek, Antibessben és Arliukban pedig állattenyésztéssel foglalkoztak. Arliukban ezen kívül építkezéseken is gyakran megfordultak a rabok.

⁴¹² Sziblagon raboskodók száma: 1934: 45.422 fő, 1935: 58.609 fő, 1936: 65.447 fő, 1937: 51.473 fő, 1938: 78.838 fő, 1939: nincs adat, 1940: 40.275 fő, 1941: 43.857 fő, 1942: 77.919 fő, 1943: 30.463 fő, 1944: 29.627 fő, 1945: 39.455 fő. 1946-1951: nincs adat. 1952: 32.000 fő. ADATOK A GULAG FOGLYAIRÓL, 2001. 240., BELL, 2011. 172.

vagy büntetőtáborban. Az őrizet nélküliekben csak nők lehettek.⁴¹³ Az ilyen jellegű lágerok között megemlíthetjük Antibess egyik „egységet”, melyben 190 nő raboskodott. Ettől körülbelül egy kilométerre helyezkedett el a férfiak lágere, melynek őrsege közbelépett a nőknél, ha a helyzet úgy kívánta.⁴¹⁴

Sziblag táboraiiban a nők és férfiak a prioritást jelentő mezőgazdasági munkák mellett igen sokrétű egyéb tevékenységeket is végeztek, például erdőgazdálkodási, építőipari és bányászati jellegűeket. A prioritást azonban a mezőgazdaság jelentette. A gazdasági tevékenység sokféleségét mutatja a következő táblázat is, mely az 1941-es év májusi adatait mutatja. Az alosztályoknál csupán néhány tábort említek gazdasági tevékenységenként.⁴¹⁵

Gazdasági tevékenység	Alosztály neve	Kényszerszermunkások száma (fő)
Mezőgazdaság	Szuszlovcsk	3762
	Arliukszk	2158
	Antibessz	1911
		Össz: 21.793
Erdészet	Tajginszk	2326
		Össz: 2818
Gyári munka	Jaszk	4201
	Novoszibirszk	436
		Össz: 11.182
Szerződéses munka	Novoszibirszk	4186
	Krivoscsekovszk	7807
		Össz: 23.441
Javító munkaügyi Telepek	Novoszibirszk tranzitállomás	1339
		Össz: 4412

28. ábra A gazdasági tevékenység típusai Sziblag néhány alegységében 1941. május (Fő)⁴¹⁶

⁴¹³ BELL, 2011. 172.

⁴¹⁴ BELL, 2011. 172.

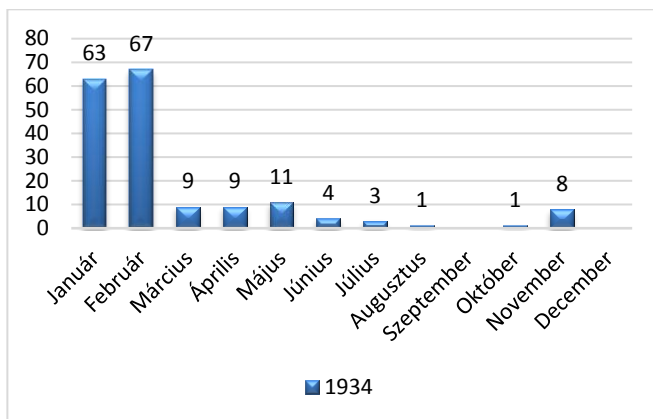
⁴¹⁵ BELL, 2011. 71.

⁴¹⁶ Uo.

Az 1930-as évek közepén Sziblagra vonatkozóan negatív hangú jelentések születtek, melyek taglalták a nem megfelelő egészségügyi körülményeket, a rossz élelmiszereket és a koszos barakkokat. Csupán egy tábor volt, mely jelentősen különbözött életkörülményeiben a többitől. Az említett atipikus láger Antibess volt. Szofia Szergejevna Potreszova véleménye szerint a rabok jól tápláltak, megfelelően öltözöttek voltak és tiszta barakkokban laktak. Megtanították nekik, hogy miként kell dolgozniuk. Ezen kívül még fizetést is kaptak munkájukért.⁴¹⁷

Mint a dolgozat egy korábbi pontjában (IV.1.3. *Lágerkörülmények*) már említettem, a meglévő forrásokból tudjuk, hogy Sziblagon előfordult a tifusz. Sajnos csupán néhány évre vonatkozólag rendelkezünk adatokkal a Sziblagon tifuszban megbetegedettek számát illetően. Ezek közül pedig csak egy van, mely a Gulág idejére vonatkozik. A forrásból tudjuk, hogy a Gulág létrejöttének évében, 1934-ben összesen 176-an kapták el a kiütéses tifuszt. Bár az adatok hiányosak – hiszen szeptemberre és decemberre vonatkozólag nincsen adatunk –, láthatjuk a diagramon, hogy januárban és februárban volt a legmagasabb a tifuszban megbetegedettek száma. 63-an, majd 67-en lettek betegek. A többi hónapban mindvégig alacsony volt a tifuszosok száma, mely nem haladta meg a 11 főt.

⁴¹⁷ BELL, 2011. 87.

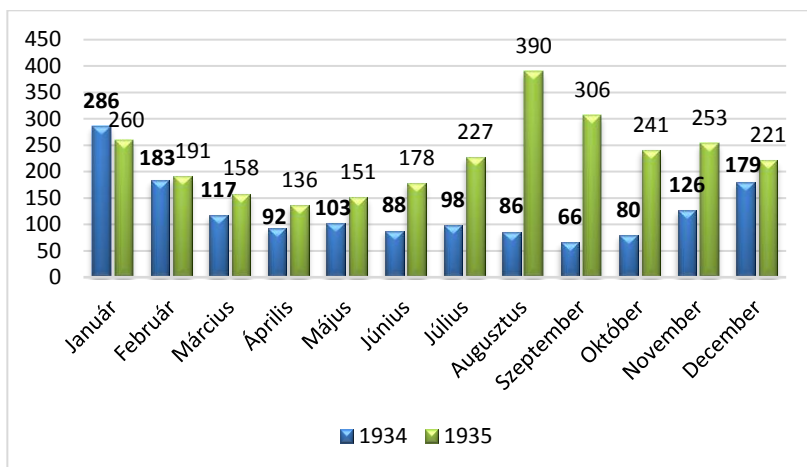

29. ábra Az 1934-ben kiütéses tifuszban megbetegedettek száma (Fő)⁴¹⁸

Az életkörülmények kapcsán érdemes megvizsgálnunk a mortalitást is, melyre vonatkozólag 1934-től 1940-ig rendelkezünk adatokkal. 1934-ben 1504-en, 1935-ben 2712-en, 1936-ban 1715-en, 1937-ben 2351-en, 1938-ban 5810-en, 1939-ben 1226-an, 1940-ben 1235-en haltak meg.⁴¹⁹ Ezekből az adatokból csupán két évre, 1934-re és 1935-re vonatkozóan vannak adataink hónapokra lebontva. Mint ahogy a diagramon is láthatjuk, az első két hónapot leszámítva igen eltérően alakult az elhunytak száma a két év folyamán. 1934-ben 1504-en, 1935-ben pedig összesen 2712-en haltak meg. 1934-ben a januári hónapot leszámítva mindvégig alacsonyabb volt a halottak száma. Ezenfelül márciustól decemberig mindvégig minimum 40 fővel többen haltak meg 1935-ben 1934-hez képest. A legnagyobb számbeli eltérést augusztusban és szeptember láthatjuk. Augusztusban összesen 304 fővel, szeptemberben pedig 240 fővel többen haltak meg 1935-ben. A két év közötti különbségeket vizsgálva szemtanúi lehetünk annak is, hogy míg 1934-ben a januári hónapot leszámítva mindvégig 200 fő alatt volt a halottak száma, addig 1935-ben a februártól júniusig tartó időszakot leszámítva mindvégig 200 fő fölött volt.

⁴¹⁸ SZVIGYENIJA OB EPIDEMICESZKIH ZABOLEVANYIJAH-SZIPNIM TYIF. 1934G. ITL NKVD. <http://corporatelite.livejournal.com/126294.html> (Ln:2017.04.01.)

⁴¹⁹ ADATOK A GULAG FOGLYAIRÓL, 2001. 243.

30. ábra Sziblagon elhunytak száma 1934-ben és 1935-ben (Fő)⁴²⁰

Egy 1952-ben keletkezett jelentés szerint gyakori problémát okozott, hogy egyes női táborokban férfi rabok, bizonyos férfi táborokban pedig női rabok is tartózkodtak és dolgoztak annak ellenére, hogy Sziblagon külön utasításokba adták, hogy a nőket és férfiakat teljesen el kell különíteni egymástól, még a munkavégzés helyén és az egészségügyi létesítményekben is. Ezekben a lágerekben az elszigetelődés hiánya rendezetlenséget, tömeges együttélést, utóbbi pedig gyermekáldást eredményezett. Az említett évben egy vizsgálati napon 734 együttélést és 377 terhességet regisztráltak.⁴²¹

Az együttéléseken kívül a nők más módon is kapcsolatban álltak férfiakkal, hiszen szexuális kihasználásuk mindennaposnak számított. Igen gyakori volt a nemi erőszak, a nemi aktusra kényszerítés

⁴²⁰ 1934: Jan. 286 fő, Febr. 183 fő, Márc. 117 fő, Ápr. 92 fő, Máj. 103 fő, Jún. 88 fő, Júl. 98 fő, Aug. 86 fő, Szept. 66 fő, Okt. 80 fő, Nov. 126 fő, Dec. 179 fő. Összesen: 1.504 fő. SZMERTNOSZTY ITL NKVD ZA 1934. <https://ru-history.livejournal.com/4257883.html> (Ln: 2018.08.01.)

1935: Jan. 260 fő, Febr. 191 fő, Márc. 158 fő, Ápr. 136 fő, Máj. 151 fő, Jún. 178 fő, Júl. 227 fő, Aug. 390 fő, Szept. 306 fő, Okt. 241 fő, Nov. 253 fő, Dec. 221 fő. Összesen: 2.712 fő. SZVIGYENYIJA O SZMERTNOSZTYI ITL NKVD ZA 1935. <http://corporateli.livejournal.com/131450.html> (Ln: 2018.08.01.)

⁴²¹ BELL, 2010. 12.

mind a rabok, mind az örök részéről. Utóbbiak azonban könnyen pórrul járhattak, ha női rabokkal létesítettek szexuális kapcsolatot, ugyanis amennyiben a vezetőség tudomást szerzett ilyenről – például feljelentés révén –, akkor kényszerítés vádja miatt megbüntethette az adott őrt.

A nők azonban – más táborok női kényszermunkásaihoz hasonlóan – nemcsak az előbb felvázolt esetek révén kerültek férfiakkal testi kapcsolatba. Nem egyszer előfordult, hogy a túlélésért folytatott küzdelemben arra kényszerültek, hogy „megegyezzenek” az örökkel, vagy az urkákkal. Hiszen sokan csak annak árán tudtak életkörülményeiken javítani, hogy erkölcsi elveiket félretéve, s mintegy túlélési stratégiaként elfogadták az örök vagy urkák által nyújtott „kedvezményeket” és áruba bocsájtották testüket. Voltak azonban olyan nők is, akik nem voltak hajlandók prostituálódni a könnyebb életmódért. Nekik viszont el kellett viselniük a konzekvenciákat, köztük a nemi erőszakot és a kínzást.

A következőkben érdemes megvizsgálnunk, hogy Sziblagon milyen volt a kulturális élet. A rabok saját újságot alapítottak, mely a *Szibirszkaja perekova* nevet viselte. Azt azonban nem tudjuk, hogy ebben a női lágerek kényszermunkásainak cikkei is megjelentek-e. A zenei élet terén Natalija Iljinicsa Szacnak⁴²² és „társulatának” volt fontos szerepe. N. I. Szac 1937-ben került Sziblagra és 1939-ben szabadult. Egy ideig a marijinszki nyilvántartási irodában dolgozott. Egy alkalommal, amikor az ottani kulturális klub előtt elhaladt, meghallotta a kórust. A próba vágyat ébresztett benne, hogy csatlakozzon a kórushoz zongoristaként. Egy ízben zenész társaival előadta Alekszander Osztrovszkij *Hozomány nélküli lány* című darabját, mely olyan mértékű sikert aratott, hogy a társulatot „turnéra vitték” Sziblag összes táborába. Az előadásokhoz még a dekorációt és a jelmezeket is biztosították.⁴²³ A turné nagyon fontos szerepet töltött be Szac életében: „Öröm volt bekapcsolódnom Osztrovszkij világába, (...) élni az ő briliáns játékában, megfelelkezve a szögesdrótról (...) Ez életem egy mennyei része volt.”⁴²⁴

Végezetül érdemes szót ejteni a Sziblag alá tartozó Tomszkról, mely a hazaárulóknak bélyegzettek (például politikusok) hozzátartozóinak, elsősorban feleségeinek tábora volt. Egyetlen bűnük az volt,

⁴²² Sziblagra kerülése előtt a moszkvai Gyermekszínház igazgatója volt. BELL, 2011. 90.

⁴²³ BELL, 2011. 91.

⁴²⁴ Uo.

hogy nem jelentették fel „bűnöző” rokonukat, férjüket. 1937. augusztus 15-én született egy rendelet, mely kimondta, hogy a hazaárulók feleségeit a társadalmi veszély mértékétől függően nem kevesebb, mint öt, legfeljebb nyolc évre lágerbe kell zárni.

A feljelentések, illetve azok elmulasztása Tomszkban jelentősen meghatározta a nők életét. Ahogy Kszenija Medvedszkaja fogalmaz, *„a börtön rendje megrontotta az embereket, és ez borzalmas volt. Egymás elítélését nemcsak követelték, de dicsérték is. Ha valaki látta, hogy valaki más megszegi a szabályokat és erről nem tett jelentést, akkor az illetőt azzal a rabbal együtt büntették meg, aki a büntettet elkövette.”*⁴²⁵

Mint említettem, a tábor lakói között megfordultak „hazaáruló” politikusok feleségei. Az egyik legismertebb közöttük Anna Mihajlovna Larina, Nyikolaj Buharin felesége⁴²⁶ volt,⁴²⁷ aki 1937 decembere-től 1938 márciusáig tartózkodott Tomszkban. Larina ott tartózkodása idején – egy kétéves fiút leszámítva – csak nőkkel raboskodott. Tomszk különleges vonása abban rejlett, hogy a táborban más lágerekkel szemben nem kellett fizikai munkát végeznie a nőknek.

Anna Larina a Tomszkban töltött idő során próbált közelebbi kapcsolatot kiépíteni más politikus feleségekkel. Nehézséget jelentett azonban számára, hogy az örök informátorokkal vették őt körül, így bárki bármit mondott neki, az információ nagyon hamar az örök fülébe jutott.

Tudjuk azt is, hogy az örök meglehetősen durván bántak a nőkkel. A legapróbb provokációért elkülönítőbe zárták őket. Emellett folyamatosan hibáztatták őket férjeik „bűneiért”.⁴²⁸

Tomszk esetében felvetődhet az a kérdés, hogy amennyiben nem dolgoztatták a rabokat, akkor vajon mi volt a láger rendeltetése. Feltehetően a rabok elszigetelése volt az elsődleges cél.

⁴²⁵ BELL, 2011. 96.

⁴²⁶ Nyikolaj Buharint és Anna Larinát 1937-ben tartóztatták le. Buharint ellenforradalmi összeesküvéssel, Anna Larinát pedig bűnös férje feljelentésének elmulasztásával vádolták. Buharint perbe fogták és agyonlőtték, feleségét pedig táborokba, majd börtönökbe zárták. 1936-ban született fiukat gyermekotthonba zárták. LARINA-BUHARINA, 2011. <http://abook-club.ru/index.php/t40963.html> (Ln: 2018.10.12.)

⁴²⁷ Korábban Antibeszbén is raboskodott. BELL, 2011. 94.

⁴²⁸ BELL, 2011. 95.

Pintér Károlyné Rohr Magdolna, aki a Gulág „főiskoláját” végezte el

Ahogy Szovjetunióban a megtorló mechanizmus nem kímélte a férfiakat, úgy a nőket sem. Ennek egyik tipikus példája volt Pintér Károlyné Rohr Magdolna, aki bár malenkij robotra került, mégis fontos kutatásom szempontjából, hiszen az ő története, a táborokban általa átélt események hűen tükrözik a Gulág táboraiiban uralkodó körülményeket, borzalmakat.

Rohr Magdolna 1928-ban született Bátaszéken egy sváb parasztcsalád gyermekeként. Tizenhat éves volt, mikor egy orosz katona és egy tolmács kopogtatott a lakásuk ajtaján.⁴²⁹ Megkérték, hogy tartson velük egy beszélgetésre. Az épületből kiérve betuszkolták egy kocsiába.⁴³⁰ Először egy budapesti laktanyában, majd Szombathelyen (az ún. Bagolyvárban), végül az ausztriai Eisenstadtban tartották fogva.⁴³¹

Ahogy a kihallgatások során kiderült, mindössze annyi volt a bűne, hogy ismerte Herczeg Istvánt, akit 1945 nyarán disszidálási kísérlet során elfogtak. Mivel Herczeg noteszében szerepelt a lány és másik két ember, Marczin Borbála és Tiefenbeck Kornél neve, egy négyszemélyes „összeesküvő bandaként” könyvelték el őket. A lányt és társait kémkedéssel, hazaárulással és a szovjetek elleni szervezkedéssel vádolták meg. Mivel Rohr Magdolnát az ostrom alatt a bevonuló orosz katonák megerőszakolták, félelmében mindent aláírt a kihallgatások során.⁴³²

1946. január 31-én egy háromtagú rögtönítélő bíróság kényszermunkára ítélte az ekkor már 17 éves Rohr Magdolnát, valamint két „bűntársát” Herczeg Istvánt és Marczin Borbálát. Tiefenbeck Kornélt halálra ítélték és kivégezték.⁴³³ Mivel Rohr Magdolnáék tárgyalása során nem volt magyar tolmács, a kiszabott tíz évet kézzel mutatták nekik. A 17 éves lány még ekkor sem tudta felfogni, hogy mi is történt vele: *„Mi még ezt se hittük el! (...) ha az ember tényleg nem követett el semmit (...) Én a mai napig nem értem, miért pont nekem kellett oda kikerülni,*

⁴²⁹ STEFKA, 2001. https://mno.hu/migr_1834/elrabolt-ifjusag-avagy-egy-serdulo-lany-a-gulagon-840793 (Ln: 2017.11.23.)

⁴³⁰ GEREBEN, 2013. 319.

⁴³¹ STEFKA, 2001. https://mno.hu/migr_1834/elrabolt-ifjusag-avagy-egy-serdulo-lany-a-gulagon-840793 (Ln: 2017.11.23.)

⁴³² Uo.

⁴³³ Pintér Károlyné élete végéig nem tudta meg Tiefenbeck Kornél kivégzésének okát. GEREBEN, 2013. 321.

mikor tényleg nem követtem el semmit. Még most is azt mondom, hogy nincs igazság!”⁴³⁴

Azt ítéletet követően Rohr Magdolna Sopronkőhidára került, majd februárban bevagonírozták több ezer rabbal együtt és útnak indították Szovjetunió felé. Három és fél hétig utaztak Lembergig egy olyan vonattal, melynek mindkét oldalán szögesdrót húzódott az ajtó szélességében. A raboknak az út során nem adódott lehetőség a tisztálkodásra, annak ellenére sem, hogy idővel egész testüket tetvek borították. Amennyiben napi szükségletüket akarták elvégezni, azt az örök és a rabok előtt kellett megtenniük, mégpedig egy, a vagon aljánál elhelyezkedő lyukon keresztül.⁴³⁵

Lembergbe érkezve a rabok szervezete teljesen legyengült. Az út során ugyanis egy csepp vizet sem kaptak. Emiatt a vonatról leszállva sokan összeestek, főleg az idősebb korosztályból. Rohr Magdolna elmondása szerint csupán a fiatalok szervezete viselte jól az utazási körülményeket.

Ezután a fürdőbe vezényelték a rabokat, hogy higiéniai okokból leborotválják szőrüket, majd tisztálkodjanak. A borotválás nagyon megalázó volt számukra, hiszen a már ismert módon férfiak szőrtelepítették a nőket és nők a férfiakat.⁴³⁶ Ezt követően minden rab fél dézsa vizet kapott a tisztálkodásra és ruhamosásra. Ehhez azonban nem kaptak sem szappant, sem fertőtlenítő szert, csupán forró gőzt és forró vizet használhattak fel.⁴³⁷

Rohr Magdolna révén megismerhetjük az életkörülményeket, valamint a felnőtt nőkkal és a fiatal lányokkal való bánásmódot. *„Velem, mint „taknyos” lánnyal jóformán azt csináltak az oroszok, amit akartak. Nagy lavórban adták nekünk az ennívalót – krumplit, káposztát –, és a felnőttek maguk között szétszították, sokszor én csak a lét láttam. Ellopták a ruháimat, a cipőmet, mezítláb kellett kimennem a földre dolgozni, ahol a gazt kellett kiszednem a krumpli mellől. Sokat sírtam, kisebesedett a lábam, végül megsajnálta, és visszakapta a ruhámat, cipőmet. Szörnyű világ volt ez,*

⁴³⁴ GERE BEN, 2013. 321.

⁴³⁵ STEFKA, 2001. https://mno.hu/migr_1834/elrabolt-ifjusag-avagy-egy-serdulo-lany-a-gulagon-840793 (Ln: 2017.11.23.)

⁴³⁶ GERE BEN, 2013. 322.

⁴³⁷ Uo.

sokat esett az eső, térdig süppedtünk a fekete földbe.”⁴³⁸ A nők számára jelentős problémát jelentett, hogy a köztörvényes férfiak gyakran a női rabokat tették meg tétnek a kártyázások során.

Néhány héttel később Rohr Magdolnát Szibériába küldték tovább. A másfél hónapos vonatút során a vagon közepén ült az őr, a rabok pedig kétoldalt zsúfoltan. A vonat minél inkább haladt Szibéria belsejébe, annál hidegebb lett az idő kint is és a vagonokban is. Az utazás során „én (Rohr Magdolna – B.D.) egészen közel voltam az úgynevezett pöcelyukhoz, jött felfelé a hideg szél, ismét ellepett bennünket a tetű. Nagyon beteg lettem. Nem is tudom, hogyan kerültem le a vagonról. Szibériában, Tajsethen,⁴³⁹ a lágerben arra ébredtem, hogy valaki ütögeti az arcomat (...).”⁴⁴⁰ Ezután a kórházba került tífusz gyanújával, így leborotválták a haját. Idővel azonban kiderült, hogy maláriája van, melynek jellegzetessége, hogy az embernek egyik pillanatban nagyon melege van, a másikban pedig már fázik.

A kórházban Rohr Magdolna megismerkedett leendő férjével,⁴⁴¹ aki ott dolgozott, mint szakács. Természetesen ő is rab volt. Miután javulni kezdett a lány állapota, a varrodába került ideiglenesen. Amint felgyógyult, áthelyezték a bratszki lágerbe.

A vele készített interjúkból megismerhetjük az általa „látogatott” lágereket. Megtudjuk, hogy a lágerekben a nők pufajkát viseltek inggel és nadrággal. Mikor 1949-ben elkülönítették a politikai foglyokat a köztörvényesektől, előbbieket számot kaptak, melyet ruhájukon viseltek. Ezeket a számokat olvasták fel az őrök a számolásoknál a nevek helyett. Rohr Magdolna a J-322-es számot viselte.⁴⁴²

Megtudjuk tőle azt is, hogy a nők a lágerekben sokféle munkát végeztek, kezdve az útépitéstől a bányászatig, napi tizenkét órában.⁴⁴³ Sokszor hat és fél méteres fákat vágtak ki a mocsaras erdőkben. A fának sokszor akkora átmérője volt, hogy egyszerre csak kettőt, maximum hármat tudtak belőlük felrakni a teherautókra. A munka során előfordult olyan is, hogy a nőknek robbantaniuk kellett. Így történt

⁴³⁸ STEFKA, 2001. https://mno.hu/migr_1834/elrabolt-ifjusag-avagy-egy-serdulo-lany-a-gulagon-840793 (Ln: 2017.11.23.)

⁴³⁹ A koncentrációs táborok egyik legnagyobb elosztója

⁴⁴⁰ STEFKA, 2001. https://mno.hu/migr_1834/elrabolt-ifjusag-avagy-egy-serdulo-lany-a-gulagon-840793 (Ln: 2017.11.23.)

⁴⁴¹ Pintér Károlyt leventeként hurcolták el. Uo.

⁴⁴² GEREBEN, 2013. 324.

⁴⁴³ A munkavégzések során nyáron bakancsot, télen pedig halinacsizmát viseltek. Uo.

Zajarszokban is, ahol a nők a három méter vastagon befagyott Angara folyónál dolgoztak. Mivel nem volt híd, síneket fektettek le a jégre és úgy szállították át a nőket a kőbányába.⁴⁴⁴ Egyik héten éjjel, a másikon nappal dolgoztak. A robbantás során lyukat fúrtak a sziklába és abba helyezték a robbanószerkezetet. Ezután összeszedték a szikladarabokat. Az említett munkavégzéseken kívül gyakori volt az is, hogy „nyáron latrinát ürítettünk, lapátoltunk, télen, mínusz ötven fokban pedig csákányoztunk. Olyan bűdösek voltunk, hogy nem lehetett mellettünk megmaradni. Nem tudnám megmondani, hogy mi tartott életben, hiszen reményünk sem volt, hogy egyszer hazakerülünk.”⁴⁴⁵ Számtalanszor problémát jelentett a nagy hideg: „Az volt a legrosszabb, amikor az ember kilehelte a nedvességet, és az ráfagyott a szájára. Általában ezért fagyott meg a foglyok arca.”⁴⁴⁶

A hölgyel készített interjúk betekintést engednek az életkörülményekbe is. „Kétszer adtak ennivalót, reggel kenyeret. Ha a normát teljesítettük, akkor megkaptuk az adagunkat, hetvenöt dekát. Tapadt, ragadt, mint a csiriz, de általában gyorsan befaltuk, különben ellopták. A vacsora langyosra felmelegített fagyasztott lé volt, ez tartott éppen csak életben bennünket. Aki a normát nem teljesítette, az negyven dekagramm kenyeret kapott egész napra.”⁴⁴⁷ Ahogy az interjúrészletből is láthatjuk, a Rohr Magdolna által „látogatott” lágerekben is a normától tették függővé a porciót. Gyakran problémát jelentett a vízhiány, ami miatt a nők sokszor arra kényszerültek, hogy havat vigyenek be a barakkba, hogy azt az elolvadás után megihassák.

Megtudjuk azt is, hogy gyakori problémát jelentett a hideg idő. A nők megoldásképpen egy darab fát vittek magukkal tüzelőnek a munka végeztével. Ezeket a fatuskókat azonban számtalanszor elvették tőlük az örök, amennyiben nem volt saját tüzelni valójuk.⁴⁴⁸

Rohr Magdolna révén megismerhetjük a higiéniai körülményeket is. A nőknek naponta adódott lehetőségük a mosakodásra, melyhez igen kevés vizet kaptak. Így télen gyakran arra kényszerültek, hogy

⁴⁴⁴ STEFKA, 2001. https://mno.hu/migr_1834/elrabolt-ifjusag-avagy-egy-serdulo-lany-a-gulagon-840793 (Ln: 2017.11.23.)

⁴⁴⁵ STEFKA, 2001. https://mno.hu/migr_1834/elrabolt-ifjusag-avagy-egy-serdulo-lany-a-gulagon-840793 (Ln: 2017.11.23.)

⁴⁴⁶ GEREBEN, 2013. 325.

⁴⁴⁷ STEFKA, 2001. https://mno.hu/migr_1834/elrabolt-ifjusag-avagy-egy-serdulo-lany-a-gulagon-840793 (Ln: 2017.11.23.)

⁴⁴⁸ Uo.

havat használjanak fel.⁴⁴⁹ Számtalanszor nehézséget okozott a barakkokban lévő kosz, mely sok esetben okozott betegségeket. Egy ízben gennyes góccok keletkeztek Rohr Magdolna combján. Emiatt idővel már csak négykézláb tudott közlekedni. Betegségével a kórházba került, ahol egy észt orvos kezelte. A doktor szigorúan ügyelt arra, hogy véletlenül se gyógyítsa meg őt teljesen, hiszen kedvelte, valamint hasznát vette a munkában.⁴⁵⁰ A lány feladata az volt, hogy éjszakánként segítsen az ügyeletben. Az egyik ilyen éjjeli munka során ismerkedett meg egy őrral, aki idővel megtanította oroszul írni és olvasni. Kijavította a lány hibáit és orosz újságokat adott neki olvasásra. Az őrl feladata egyébként az volt, hogy figyeljen a rabokra, nehogy bárki meg akarjon szökni.⁴⁵¹ Az őr amellet, hogy oroszul tanította a lányt, még arra is hajlandó volt, hogy saját nevében írjon levelet a lány rokonainak – ugyanis Rohr Magdolnának a többi magyarral együtt tiltották a levélírást. Ezt a gesztust azonban komoly titok övezte, hiszen, ha fény derült volna rá, akkor az őrl is könnyen táborban végezhette volna.

Az 1953-as év egy komoly fordulópont volt Rohr Magdolna életében, ugyanis megérkezett a hír Sztálin haláláról: *„Felszólítottak bennünket, hogy szedjük össze a holmijainkat, és gyülekezzünk egy üres barakknál. Mondtuk egymásnak, megint visznek minket egy újabb lágerbe. De bejött egy tiszt, és közölte velünk, hogy hazamegyünk. Nem hittük el, annyiszor becsaptak már bennünket. Másnap azonban nem vittek minket dolgozni, jobb kosztot kezdtünk kapni, más lágerből is hozzánk hozták a nőket. Elkezdtünk reménykedni. A németeket előbb engedték el, engem vittek tolmácsnak hozzájuk, mint sváb lányt, mivel a németek nem voltak hajlandók megtanulni oroszul. Akkor hittük el, hogy hazamegyünk. A lágerbe végül beállt a szerelvény, és a vonat elindult Lemberg felé.”*⁴⁵² Lembergől azonban nem vezetett egyenesen az út Magyarországra. A raboknak hat hónapig kellett várniuk arra, hogy kiderüljön, befogadja-e őket a haza.

A huszonöt évesen hazaérkezett Rohr Magdolnát leendő férje, Pintér Károly várta a vasútállomáson, akivel rögtön fel is kereste a

⁴⁴⁹ STEFKA, 2001. https://mno.hu/migr_1834/elrabolt-ifjusag-avagy-egy-serdulo-lany-a-gulagon-840793 (Ln: 2017.11.23.)

⁴⁵⁰ Ezen kívül Rohr Magdolna nagyon hasonlított az orvos halott lányára.

⁴⁵¹ GERESEN, 2013. 325.

⁴⁵² STEFKA, 2001. https://mno.hu/migr_1834/elrabolt-ifjusag-avagy-egy-serdulo-lany-a-gulagon-840793 (Ln: 2017.11.23.)

Rohr Magdolna "utazása" a Gulágra és onnan Budapestre

Urbanal
Budapest-Szombathely-Eisenstadt-Sopronkőháza-Lemberg-Tajset-Bratszk-Zajarszk-Lemberg-Budapest

Jelmagyarázat

- Bratszk
- Budapest
- Eisenstadt (Kismarton)
- Lemberg
- Sopronkőháza
- Szombathely
- Tajset
- Zajarszk

© 2007 Google, Inc., USA, U.S. Navy, NOAA, IGN, CNES, etc.

Google Earth

Nézet az űrből (magasság: 6000 km)

453 SÍRTAK ELAPADHATATLAN KÖNNYEKKEL, 2017. „A világ első Gulag-émlékműve”
kezdeti szöveghely. <https://csaladhalo.hu/tortenetek/sirtak-elapadhatatlan-konnyekkel-rohr-magdolna-tortenete-3-resz/> (Ln: 2017.12.05.)

154

ÖSSZEGZÉS – KUTATÓI TAPASZTALATOK, A KUTATÁS EREDMÉNYEI ÉS TOVÁBBI LEHETSÉGES IRÁNYAI

Kutatói tézisekre kapott válaszok

Dolgozatomban a Gulág vizsgálata kapcsán a figyelmet nem a már sokak által kutatott férfi lágerek „története”, vagy a táborrendszer gazdasági szerepvállalása kapta, hanem a női lágerek bemutatása. Ahogy az előszóban is megfogalmaztam, a fő célkitűzésem az volt, hogy megvizsgáljam, majd pedig felvázoljam a Gulág női lágereinek működési mechanizmusát, a női élet kereteit, lehetőségeit és az általuk átélt borzalmakat. A különböző primer és szépirodalmi források, a tudományos könyvek, valamint a pszichológiai és egyéb megközelítésű vizsgálódások alapján képet alkothatunk a Gulágon raboskodó nők mindennapjairól, az élet-, higiéniai és egészségügyi körülményeikről, a „kikapcsolódási” lehetőségeikről, a velük szemben alkalmazott atrocitásokról, valamint a sajátos élethelyzetekről és túlélési stratégiákról. A dolgozatomban megjelenő – jelentésekből, memoárból és interjúkból kiemelt – idézetek is egytől-egyig tükörkép célzatúak voltak, hogy általuk a jelentések íróinak és a túlélőknek szemével ismerhessük meg a Gulág női lágereiben uralkodó körülményeket és borzalmakat.

Láthattuk a dolgozatnak a Gulág női táborait általánosságban bemutató fejezeteinél, majd Sziblag táborainál, valamint Pintér Károlyné Rohr Magdolnánál, hogy a nők szigorú szabályok között éltek, gyakorlatilag teljes kiszolgáltatottságban, állandó küzdelmet folytatva a túlélésért. Előírták számukra, hogy mikor, mit és hogyan tehetnek, vagy kell tenniük.

A meglévő vagy az újonnan szerzett ismeretek révén meggyőződhettünk arról, hogy milyen jelentéktelennek számított a nők élete az örök, illetve a Gulág-igazgatóság szemében. Mindezt tökéletesen szemlélteti a dolgozatban az az összehasonlítás, amely a rabok és a kutyák eltartására fordított költségeket taglalja. Láthattuk, hogy míg a nők életének legalapvetőbb feltételei hiányt szenvedtek, addig a kutyákra jóval több pénzt költöttek, mint a nőkre. A női kényszermunkások szegényes körülmények között éltek mindennapjaikat mind „lakhatás”, élelmezés, higiénia, mind egészségügy terén. Nem volt

biztosítva számukra a megfelelő élettér. A legtöbb nő élete borotva-élen táncolt, hiszen sok esetben csak kevés választotta el őket a haláltól. Ennek oka az egészségtelen életkörülmények, a folyamatos alultápláltság, a vitaminszegényes ételek és a csekély mennyiségű ivóvíz fogyasztása, a fizikai túlterheltség, valamint a különféle betegségek megjelenése volt.

A nők életét nap mint nap megnehezítette a velük szembeni kegyetlen bánásmód, melynek részét képezte a számtalan megaláztatás, a személyiségük megtörése, a degradáció, tárgyként való kezelés, a megszámlálhatatlan kínzási folyamat, illetve egyéb büntetési módszer. Láthattuk, hogy a nők megtörésének, megaláztatásának és megbüntetésének különféle módjai jobbára nem orosz találmányok voltak, hiszen az oroszok előszeretettel alkalmaztak olyan módszereket, melyeket mi még az inkvizíció korából, vagy pedig teljesen más kultúrából (például Indiából) ismerünk.

A mindennapok szörnyűségei, pszichikai és lelki megpróbáltatásai közepette azonban a legtöbb nő az idő múlásával sem hagyta el magát. Kereste az életben maradási lehetőségeket és a borzalmak előli menedéket. Számtalanszor mentsvárként szolgált a kulturális tevékenység, melyben a nő ideiglenesen elfelejthette, hogy hol van és egy olyan helyre képzelhette magát, ahol nyugodt körülmények között és szabadon élhet. A kulturális tevékenységnek azonban más szerepe is volt, mely hasonlóságot mutat a tetoválásokéval. A női kényszermunkás ugyanis mindkettő révén kifejezhette gondolatait és érzelmeit. A kulturális tevékenység által azonban még szeretteihez is szólhatott, akiktől talán örök időkre elválasztották.

Sok nő a tábori élet okozta egyedüllétben és kiszolgáltatottságban is kereste mások társaságát, hogy megoszthassa velük magányát és gondolatait, továbbá, hogy biztosítsa testi épségét. Az újonnan létesült barátságok, érdekkapcsolatok és szerelmek születhettek egyaránt a lágeretek területén belül, vagy a szögesdróton keresztül is, ám tartósságuk gyakran csak a táborban töltött időintervallumra korlátozódott. Voltak azonban erős kötelékek is a rabok között, melyek a tábori élet után is meghatározó szerepet tölthettek be a túlélők életében, hiszen láthattuk, hogy még házasságok is kötöttek a lágerből való szabadulás után.

A táborokban raboskodó nők számára a fő célkitűzés az életben maradás, valamint az életkörülményeiken való legalább minimális javítás volt. Nehezítette azonban helyzetüket a szexuális kihasználás (bántalmazás, nemi erőszak) állandó jelenléte, mely érthette őket az örök részéről, vagy akár egy csoport által is. Ezek az atrocitások igen komoly pszichés következményeket válthattak ki a nőkben, melyek jelentős mértékben befolyásolták az önmagukról alkotott képüket és későbbi életüket. Így mérlegelniük kellett, hogy meddig hajlandók elmenni a túlélésért folytatott küzdelemben. Sokan egyedül abban látták a lehetőséget a változásra, hogy félretegyék erkölcsi elveiket, s mintegy túlélési stratégiaként áruba bocsássák testüket, vagy belekényszerüljenek egy leszbikus kapcsolatba, illetőleg gyermeket vállaljanak. Így elkerülhették a későbbi bántalmazásokat, mivel a rabok meg sem közelíthették egymás (elsősorban köztörvényesek) „asszonyait”. A női rabok végül bárhogy is döntöttek, az egyedül csakis arra korlátozódhatott, hogy legalább minimálisan javítsanak sorsukon, életkörülményeiken. Szembesülhettünk azonban azzal is, hogy sokan szinte a végsőig kitartottak elveik mellett és nem voltak hajlandók prostituálódni, vagy leszbikus kapcsolatot létesíteni a könnyebb életmódért. Nekik viszont el kellett viselniük a konzekvenciákat, köztük a nemi erőszakot és a kínzást.

Számos nőnek azonban nemcsak saját maga, hanem gyermeke életéért és biztonságáért is meg kellett küzdenie. Mindent elkövetett annak érdekében, hogy mellette lehessen, élelmet biztosítson számára és életben tartsa őt. Ahogy az egyik anya, N. A. Ioffe fogalmazott, *„valójában mi anyák nem tehattünk semmit a gyerekeinkért. Amit a legjobban akartunk, az csupán az volt, hogy éljenek. És túléljék.”*⁴⁵⁵ Mint dolgozatomban is megmutatkozott, nem minden nőnek állt módjában vagy érdekében, hogy felnevelje gyermekét. A nemkívánt terhességeknek azonban a Gulág-igazgatóság ambivalens hozzáállása miatt nem mindig lehetett legalisan véget vetni. Amikor tiltott volt az abortusz, akkor az állapotos nőknek dönteniük kellett, hogy vagy kihordják gyermeküket, vagy titokban, a nem higiénikus tábori környezetben, feltehetően szakértelem hiánya mellett történjék meg az abortusszal kapcsolatos beavatkozás.

⁴⁵⁵ SWITZER, 2015. 63.

Kutatói tapasztalatok, a kutatás további lehetséges irányai

Kutatásomat jelentős mértékben megkönnyítette a sok segítség, amelyet az előkészületek, valamint a munkám során kaptam: sok hasznos ötletet és útmutatást, valamint magyar, illetve orosz nyelvű könyveket, linkeket, melyekből rengeteg új ismeretre tehettem szert. A viselkedéskutató pszichológus pedig támpontokat adott arra nézve, hogy milyen jellegű pszichológiai tanulmányokat és könyveket keressek a speciális élethelyzetek, illetve a szexualitás kérdése kapcsán.

Szakdolgozatom írása során nemegyszer előfordult, hogy nehézségbe ütköztem, mely nem merült ki a sok esetben homályos, kézzel írt, olykor pontatlan cirill betűs forrásokban. Kezembe kerültek olyan nyomtatott jelentések is, melyek elolvasását, értelmezését jelentősen megnehezítették a rájuk írt egyéb írások. Problémát jelentett az is, hogy számos nő, amikor például egy interjúban vagy memoárban visszatekint a múltba és beszámol az átélt események láncolatáról, sokszor nem tesz említést arról, hogy vegyes vagy női táborban tartózkodott-e. Gyakran az is gondot okozott, hogy egyes szerzők nem tesznek említést a láger nevééről vagy típusáról, amikor bemutatják egy nő történetét. Emiatt aztán szintén nem lehetett tudni, hogy az illető egy női vagy vegyes táborban volt-e. A magyar túlélőknél a legfőbb gondot azonban az jelentette, hogy a könyvek szerzői sokszor nem közölték, hogy az illető nő malenkij roboton vagy a Gulágon raboskodott-e. Így ezt gyakran csak a táborok nevéből lehetett kikövetkeztetni. Problémát okozott az is, hogy Baldajev képregényében gyakran sem az ő, sem a két, interjút készítő személy nem írta le, hogy egyes tetoválásokat mikor gyűjtött Baldajev.

Dolgozatom írása során nagy jelentőségű volt számomra, hogy fejleszteni tudtam orosz nyelvtudásomat. Ehhez jelentős mértékben hozzájárult a SZLON újságjának, a rabok által írt Novije Szolovkinak a fordítása, mely során nemegyszer igénybe kellett vennem az orosz bűnözői zsargon szótárt. Az újság fordítása azért volt érdekes számomra, mert így jobban megismerhettem a rabok kulturális életét. Emellett, az újságból tisztán látszott, hogy a KVCS hogyan befolyásolta a cikkek ideológiai beállítottságát és a kívánt témákat. Ennek jó példája a Leninről szóló számtalan cikk.

Sokat jelentett számomra az is, hogy bizonyos témák kutatása során olyan tudományterületeket érinthettem, melyek mindig is érdekelték (például zeneművészet), vagy amelyeket esetleg korábban kevésbé ismertem (például egészségügy).

Mindig is érdekelt, hogy az ember (főleg nőként) kiszolgáltatott helyzetekben miként viselkedik. Jelen esetünkben például hogyan viseltet fogva tartói iránt és milyen módon próbál életben maradni napról-napra. A könyveket, interjúkat, visszaemlékezéseket olvasva megismerhettem, hogy a Gulágon egy nőnek milyen megaláztatásokban és borzalmakban volt része, továbbá mi mindenre volt képes önmagáért vagy gyermekéért a túlélésért folytatott küzdelemben.

Szakdolgozatom csupán egyetlen megközelítése a Gulág női táborairaival kapcsolatos kutatásoknak. Mégis úgy gondolom, hogy dolgozatom alapja lehet egy további kutatásnak vagy doktori dolgozatnak. Úgy vélem, hogy az írásomban érintett szempontokat (a nők minden napjait, az élet-, higiéniai és egészségügyi körülményeket stb.) lehetne tágabb időkeretben és mélyrehatóbban is vizsgálni.

A kutatás során sok olyan mozzanat tárult elénk, amelyek még teljesebb feltárásához további kutatásokra lenne szükség. Érdemes lenne körbejárni annak kérdését is, hogy a Gulág táborjaiban vezettek-e valamiféle nyilvántartást az elvégzett abortuszok, illetve a lágerekbe került prostituáltak és leszbikusok számáról. Ezen felül tanácsos lenne megvizsgálni, hogy a nők között mennyire jelent meg túlélési stratégiaként a spicliség és a munka elkerülése érdekében végzett öncsonkítás. Fontos kutatási szempont lehet az is, hogy vajon a Gulág táborraiból kiszabadulva megközelítőleg hány nő találkozott rá gyermekére a gyermekotthonokban.

Célravezető lenne az öröket érintő jövőbeni kutatások során megvizsgálni azt is, hogy az adott évben, nemekre lebontva összesen hány ór volt, továbbá, hogy az alacsony képzettség összefüggött-e a nőkkel szembeni magatartásukkal és bánásmódjukkal. Ez utóbbit sajnálatos módon a jelen kutatásom során kézbe került és felhasznált források révén nem lehetett megállapítani.

A nők egész táborbéli életét végig kísérte a szabadulás utáni vágyakozás. Ezért érdemes lenne kutatni a szökési kísérleteket is: a munkavégzéshez, szabadidős tevékenységhez és kórházi ápoláshoz köthetően hány nő kísérelt meg szökést és ebből mennyi volt eredményes, illetve hányan haltak meg szökés közben.

Célszerű lenne további kifejezetten női táborokat is analizálni, például Krivoscsekovot vagy a kolimai Elgent, mert a dolgozat terjedelmi keretei és a meglévő források függvényében csupán Sziblag bemutatására nyílt lehetőségem részletesebben.

A felsorolt további kutatási szempontok feltérképezése, kiemelése újabb adalékokkal szolgálhat ahhoz, hogy még teljesebb képet nyerjünk a Gulág női táborairól.

BIBLIOGRÁFIA

Publikálatlan primer források

1988. ÉVI 3. TÖRVÉNYEREJŰ RENDELET I./1. = 1988. évi 3. törvényerejű rendelet a kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmódok elleni nemzetközi egyezmény kihirdetéséről. I./1. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=98800003.TVR>

(Ln: 2018.03.13.)

BIOGRAFICESZKIJE SZPRAVKI. = *Biograficeszkije szpravki.*

<http://istmat.info/node/48959> (Ln: 2018.05.20.)

DOKUMENT N° 317. SZTATYISZTYICESZKIJE DANNIJE SZANYITARNOGO OTGYELA 2-GO UPRAVLENYIJA GULAG MEDSZSZSZR O SZRAVNITYIELNOM UROVNYE SZMERTNOSZTYI GYETEJ V DOMAH MLAGYENCA ITL, UITLK-OITK MVD-UMVD ZA 1947-1949 GG. 1950. = *Dokument N° 317. Sztatyisztzyiceszkije dannije Szanyitarnogo otgyela 2-go upravlenyija gulag med-SZSZSZR o szravnityielnom urovnye szmertnosztzyi gyetej v domah mlagyenca ITL, UITLK-OITK MVD-UMVD za 1947-1949 gg. 1950.*

<http://corporatellie.livejournal.com/64547.html> (Ln:2017.04.01.)

DOLGIH IVAN IVANOVICS = *Dolgih Ivan Ivanovich*

<http://bsk.nios.ru/enciklodediya/dolgih-ivan-ivanovich> (Ln: 2018.05.20.)

N° 103. SZPRAVKA O SZMERTNOSZTYI ZAKLJUCSENNIH V SZISZTYEME GULAGA ZA PERIOD 1930-1956 GG. ÉN. = *N° 103. Szpravka o szmertnosztzyi zakljucsennih v szisztzyeme GULAGA za period 1930-1956 gg. Én.*

http://www.xliby.ru/istorija/gulag_glavnoe_upravlenie_lagerei_1917_1960/p5.php#metkadoc16

(Ln: 2018.10.02.)

PO VOPROSZU O LAGERJAH V GERMANII, 31 MARTA 1948 G. =

Po voproszu o lagerjah v Germanii, 31 marta 1948 g.

<http://1863x.com/otstalaya-vata/> (Ln: 2017.04.01.)

SZMERTNOSZTY ITL NKVD ZA 1934 = *Szmertnosztzy ITL NKVD za 1934.*

<https://ru-history.livejournal.com/4257883.html> (Ln: 2018.08.01.)

SZMERTNOSZTY PO LAGERJAM I KOLONIJAM NKVD SZSZSZR SZOSZTAVILA 1944.= *Szmertnosztzy po lagerjam i kolonijam NKVD SZSZSZR szosztavila 1944.*

<http://corporatellie.livejournal.com/67113.html> (Ln: 2018.01.26.)

SZTATYA N° 124. GYEKRET CENTRALNOGO ISZPOLITYEL-NOGO KOMITYETA SZOVJETOV. 1919. = *Sztatya N° 124. Gyekret Centralnogo Iszpolityelnogo Komityeta Szovjetov.* 1919. <http://istmat.info/node/35823> (Ln: 2017.08.14.)

SZTATYA N° 710. POSZTANOVLENYIJE SZOVJETA NARODNIH KOMISSZAROV. O KRASZNOM TYERRORE. 1918. = *Sztatya N° 710. Posztanovlenyije Szovjeta Narodnih Komisszarov. O krasznom tyerrere.* 1918.

<http://istmat.info/node/31100> (Ln: 2017.08.14.)

SZVIGYENYIJA O SZMERTNOSZTYI ITL NKVD ZA 1935. = *Szvi-gyenyija o szmertnosztyi ITL NKVD za 1935.* <http://corporatelie.livejournal.com/131450.html> (Ln: 2018.08.01.)

SZVIGYENYIJA OB EPIDEMICESZKIH ZABOLEVANYIJAH-SZIP-NIM TYIF. 1934G. ITL NKVD. = *Szvigyenyija ob epidemicseszkih zabo-levanyijah-szipnim tyif.* 1934g. ITL NKVD. <http://corporatelie.livejournal.com/126294.html> (Ln:2017.04.01.)

SZVODNIJE DANNIJE DANNIJE O CSISZLENNOSZTYI ZAKLJU-CONNIH GULAG V 1949-1954 GG. ÉN. = *Szvodnije dannije o csiszlennosztyi zakljucsonnih gulag v 1949-1954 gg. Én.*

<http://nlo-mir.ru/bezrubriki/25171-moskovskij-muzej-istorii-gu-laga-16-foto.html> (Ln: 2017.04.01.)

VNOV POSZTUPILO BOLNIH SZIPNIM TYIFOM. (PO OTCSOTAM O RABOTYE SZTACIONAROV) 1932. = *Vnov posztupilo bolnih szipnim tyifom. (Po otcsotam o rabotye sztacionarov)* 1932. <http://corporatelie.livejournal.com/125912.html> (Ln: 2017.04.01.)

Sajtó

NOVIJE SZOLOVKI, 1925, N° 3 (21 JAN.) = *Novije Szolovki, 1925, N° 3 (21 Jan.)*

NOVIJE SZOLOVKI, 1925, N° 4 (25 JAN.) = *Novije Szolovki, 1925, N° 4 (25 Jan.)*

NOVIJE SZOLOVKI, 1925, N° 51 (20 DEC.) = *Novije Szolovki, 1925, N° 51 (20 Dec.)*

NOVIJE SZOLOVKI, 1926, N° 4 (22 JAN.) = *Novije Szolovki, 1926, N° 4 (22 Jan.)*

Egyéb publikált primer forrás

ZEMSZKOV, 1991 = ZEMSZKOV, Viktor Ny.: *Szovjet Füzetek IV. A Gulag tényekben, adatokban.* A Múzsák Közművelődési Kiadó Nyomdája, Budapest, 1991.

Képregény

BALDAJEV, 1991. = BALDAJEV, Dancig Szergejevics: *Gulag-sztori. Rém-képregény.* *Beszélő.* Melléklet. 1991/2. 34-35.sz. 20-40.

Levelek

LIESE REGEHR, 1932 = LIESE REGEHR: levél. 1932. <http://www.gulagletters.com/letters/liese/liese.php> (Ln: 2017.11.24.)

TINA REGEHR, 1932 = TINA REGEHR levél. 1932. <http://www.gulagletters.com/letters/tina/tina.php> (Ln: 2017.11.24.)

Memoár

FÉNYES, 1959 = FÉNYES Tóth Olga: *Nők a szovjet börtönében.* Riport-regény. Mikes Kelemen Kör, 1959. <http://varsanyhavi.tk/read/?id=KJAtAQAAIAAI&format=pdf&server=1> (Ln: 2017.02.05.)

Szakirodalom

Monográfiák

APPLEBAUM, 2005 = APPLEBAUM, Anne: *A Gulag története I.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 2005.

BOSQUE, 2002 = BOSQUE, del Torrente: *Kínzások és kivégzések története.* Kaposvári Nyomda, Kaposvár, 2002.

GREGORY, 2013 = GREGORY, Paul R.: *Women of the Gulag. Portraits of Five Remarkable Lives.* Stanford University, Stanford, 2013.

HAUN, 2009 = HAUN, Reinhold: *Anton Oktyabrszkij.* Berlin. Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Berlin, 2009.

INNES, 1998 = INNES, Brian: *Kínzás és kínvallatás története.* Canissa, Nagykanizsa, 1998.

IVANOVA, 2006 = IVANOVA, Galina Mihailovna: *Isztorija Gulaga 1918-1958. Szocialno-Ekonomicseszkij i nolityiko-pravovoj aszpekti.* Nauka, Moszkva, 2006.

JAKOBSON, 1993 = JAKOBSON, Michael: *Origins of the Gulag. The Soviet Prison Camp System 1917-1934.* The University Press of Kentucky, Lexington, 1993.

KOVÁCS-SZTRÉS, 1989 = KOVÁCS Ákos – SZTRÉS Erzsébet: *Tetovált Sztálin: Szovjet elitéltek tetoválásai*. Szeged, Népszava, 1989.

ROSSI, 1991 = ROSSI, Jacques: *Szpravocsnyik po GULAGy*. Moszkva proszvet, 1991.

SZTRÉS-KOVÁCS, 1994 = KOVÁCS Ákos – SZTRÉS Erzsébet: *Az orosz tolvajvilág és művészete*. Pesti Szalon, Budapest, 1994.

SZTYEPNYAK-KRAVCSINSZKIJ, 1988 = SZTYAPNYAK-KRAVCSINSZKIJ, Szergej Mihajlovics: *Oroszország a cárok uralma alatt*. Európa, Budapest, 1988.

ZUBOV, 1972 = ZUBOV: *Feliks Dzserzsinszkij*. Kossuth, Budapest, 1972.

Tanulmányok, cikkek, egyéb internetes források

ADATOK A GULAG FOGLYAIRÓL, 2001 = ADATOK A GULAG FOGLYAIRÓL: halandóság, represszió, áldozatok. In: Krausz Tamás (szerk.): *Gulag a szovjet táborrendszer története*. Pannonica Kiadó, 2001.

BOGOS, 2015 = BOGOS Zsuzsanna: Kínzó éhség, még kínzóbb szomjúság. In: Sztálin pokla. Magyar sorsok a Gulágon. *Múlt-kor történelmi magazin melléklete*. Kn., Hn., 2015.

BÁRÁNY-SZILFAI, 2017 = BÁRÁNY-SZILFAI Alida: „Leányrabló banda” kezéből a Gulágra. Sabján Ferencné (korábban Horváth Sándorné) Marczin Borbála története. In: Bognár Zalán-Muskovics Andrea Anna: *Ember az embertelenség világában. A Gulág és a Gupvi. A Gulágkutatók Nemzetközi Társaságának évkönyve 2015-2017*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2017.

BELL, 2010 = BELL, Wilson T.: *Sex and Soviet Power in the Gulag of Western Siberia*. 2010.

http://miamioh.edu/cas/_files/documents/havishurst/2010/bell.pdf (Ln: 2018.04.23.)

BELL, 2011 = BELL, Wilson T.: *The Gulag and soviet society in Western Siberia, 1929-1953*. Doktori értekezés, Toronto Egyetem. 2011.

https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/29921/1/Bell_Wilson_T_201106_PhD_thesis.pdf (Ln: 2018.03.20.)

CESEREANU, 2001 = CESEREANU, Ruxandra: Nemi erőszak – politikai kínzás a 20. században. *Korunk*, 2001/2. 78-83.

COAK, 2012 = COAK, Katryna: „*A Day in The Life of...*” *Women of the Soviet Gulag*. 2012.

<https://thevieweast.wordpress.com/2012/06/19/a-day-in-the-life-of-women-of-the-soviet-gulag/> (Ln:2016.12.07.)

CZÉH, 1995. = CZÉH Zoltán: A Gulag, mint gazdasági jelenség. 1995. *Eszmélet*, 1995. tél, 28. sz. 193-223.

CZÉH, 2003. = CZÉH Zoltán: *A Gulag, mint gazdasági jelenség*. Magyar Ruszisztikai Intézet, Budapest, 2003.

CZÉH, 2008 = CZÉH Zoltán: Gulag: javító munkától a kényszermunkáig. *Bábel*, 2008. 17. évf. 56-57.sz. 37-42.

FLIEGAUF, 2014 = FLIEGAUF Gergely: A tetoválás mint szubkulturális jelenség: marginalizálódásra utaló jelek magyar fogvatartottak tetoválásain. *Börtönügyi Szemle*, 2014/1. 48-64.

GORZÁS, 2013 = GORZÁS Zsófia Mária: A tetoválás, mint a női önkifejezés testet öltött gyakorlata. *TNTeF*, 2013/3.2 95-116.

IBOLYA, 2012 = IBOLYA Tibor: *A tetoválás, mint a kriminalisztikai azonosítás eszköze*. Budapest, 2012.

KLAUSE, 2015 = Klause, Inna: *Musical Activity of Gulag Prisoners from the 1920s to 1950s*. https://www.researchgate.net/publication/287217774_Musical_Activity_of_Gulag_Prisoners_from_the_1920s_to_1950s (Ln: 2017.10.11.)

KOLONTÁRI, 2017 = KOLONTÁRI Attila: Adalékok a Gulág történetéhez. In: Bognár Zalán-Muskovics Andrea Anna: *Ember az embertelenség világában. A Gulág és a Gupvi. A Gulágkutatók Nemzetközi Társaságának évkönyve 2015-2017*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2017.

LARINA-BUHARINA, 2011 = LARINA-BUHARINA, Anna Mihajlovna. 2011. <http://abook-club.ru/index.php/t40963.html> (Ln: 2018.10.12.)

NÉMETH, 2015 = NÉMETH István: Sztálin háborúja győztes katonái ellen. A Stalagból a Gulagra. *Élet és Tudomány*, 2015/48. 1510-1512.

NKVD, 2000 = NKVD, a gulag foglyainak hozzájárulása a nagy honvédő háborúban aratott győzelemhez. *Eszmélet*, 2000. tavasz. 140-149.

PIPES, 2014 = PIPES, Richard: *Lenin's Gulag*. *International Journal of Political Science and Development*. 2014/2(6), 140-146.

SÍRTAK ELAPADHATATLAN KÖNNYEKKEL, 2017. = SÍRTAK ELAPADHATATLAN KÖNNYEKKEL – Rohr Magdolna története 3. rész. 2017. <https://csaladhalo.hu/tortenetek/sirtak-elapadhatatlan-konnyekkel-rohr-magdolna-tortenete-3-resz/> (Ln: 2017.12.05.)

SWITZER, 2008 = SWITZER, W. Alayne: *Children of the Gulag*. 2008. https://scholarsbank.uoregon.edu/xmlui/bitstream/handle/1794/7897/W_Alayne_Switzer_MA_winter2008.pdf; sequence=4

(Ln: 2018.09.01.)

TÓTH-SZALAI, 2015 = TÓTH Eszter Zsófia – SZALAI Laura: Magyar nők a Gulágon. In: Sztálin pokla. Magyar sorsok a Gulágon. *Múlt-kor történelmi magazin melléklete*. Kn., Hn., 2015.

VASICEK, 2003 = VASICEK, Caroline: *Voices from the Darkness: Women in the Nazi Camps and Soviet Gulag*. Boston College Electronic Thesis or Dissertation, Boston, 2003.

VINCENT, 2015 = VINCENT, Mark: *Cult of the 'Urka': Criminal Subculture in the Gulag, 1924-1953*. (PhD.) 2015. https://uea.eprints.uea.ac.uk/61719/1/PhD_VINCENT_CORRECT.pdf

(Ln: 2018.08.28.)

ZSENSZKIJ TRUD V LAGERJAH, 2012.= ZSENSZKIJ TRUD V LAGERJAH, 2012. http://www.1917-1991.org/m/pdf/Frauen_und_Arbeit_Drehbuch_russisch.pdf

(Ln: 2018.09.20.)

Szótár

BALOGH, 1997 = BALOGH István: *Orosz bűnözői zsargon szótár*. Nyíregyháza, Stúdium K., 1997.

Interjúk

GEREBEN, 2013 = GEREKEN Ágnes: *Megtorlások a Szovjetunióban*. Helikon, Hn., 2013. 319-329.

KOVÁCS-SZTRÉS, 1991 = KOVÁCS Ákos – SZTRÉS Erzsébet: „Ez a rendszer az ember teljes megalázására épült...” Beszélgetés Dancig Szergejevics Baldajevvel, a Gulag-sztori szerzőjével. *Beszélő*. Melléklet. 1991/2. 34-35.sz. 40-44.

STEFKA, 2001 = STEFKA István: *Elrabolt ifjúság, avagy egy serdülő lány a Gulágon*. „... szovjet hatalomnak, a kommunizmusnak nem tudok megbocsátani” – mondja Pintér Károlyné Rohr Magdolna. 2001. https://mno.hu/migr_1834/elrabolt-ifjusag-avagy-egy-serdulo-lany-a-gulagon-840793 (Ln: 2017.11.23.)

Szépirodalmi források

AHMATOVA, 1939-1940 = AHMATOVA, Anna Andrejevna: *Rekviem*. 1939-1940. http://www.magyarulbabelben.net/works/ru/Ahmatova,_Anna_Andrjevna/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%B2%D0%B8%D0%B5%D0%BC/hu/36147-Rekviem (Ln: 2017.01.01.)
SZOLZSENYICIN I-II., 1989 = SZOLZSENYICIN, Alexander: *A GULAG szigetcsoport. 1918-1956. I-II. kötet*. Alföldi Nyomda, Debrecen, 1989.

Pszichológiai munkák és orvosi cikkek

ALEXOPOULOS, 2016 = ALEXOPOULOS, Golfo: *Medical Research in Stalin's Gulag*. Bulletin of the History of Medicine. 2016/90/3.
BODNÁR-SIMON, 1997 = BODNÁR Gabriella - SIMON Péter: *A viselkedés pszichológiai alapjai*. EKTf Líceum Kiadó, Eger, 1997.
BUDA, 2002 = BUDA Béla: *Szexuális erőszak*. Animula, Budapest, 2002.
CZELLAHÓ, 2007. = CZELLAHÓ László: *Gyógyító növények*. Hn., Drégelypalánk. 2007.
HÁRDI-KIRÁLY-KOVÁCS-HEFFERNAN, 2010 = HÁRDI Lilla - KIRÁLY Gábor - KOVÁCS Esther - HEFFERNAN Kathryn: *Kínzás és túlélők. Kézikönyv menekültügyi szakembereknek*. Budapest, 2010.
HASTÍFUSZ TŰNETEI ÉS KEZELÉSE, 2018 = HASTÍFUSZ TŰNETEI ÉS KEZELÉSE. http://www.hazipatika.com/betegsegek_a_z/hastifusz/245 (Ln:2017.04.01.)
HORVÁTH, 2012 = HORVÁTH Éva: *Szexuális erőszak. Információk áldozatoknak, túlélőknek és segítőiknek*. KERET Koalíció, 2012.
KALÓRIA SZÜKSÉGLET = KALÓRIA SZÜKSÉGLET (Magyar Nemzeti Szívalapítvány oldalán) http://www.mnsza.hu/elhizas/kaloria_szukseklet.php (Ln:2018.09.08.)
KIÜTÉSES TÍFUSZ, 2015 = KIÜTÉSES TÍFUSZ https://www.hazipatika.com/napi_egeszseg/fertozo_betegsegek/cikkek/kiuteses_tifusz_okok_tunetek_kezeles/20001117114554 (Ln:2017.04.01.)
KROÓ, 2013 = KROÓ Adrienn: *A kínzás traumája és a poszttraumás identitás*. *Imágó*, Budapest, 2013/3-4. 133-144.
MEGYICINA V GULAGE, 2012 = MEGYICINA V GULAGE. *Mezsdunarodnűj Memorial*. 2012.
<http://www.1917-1991.org/m/drehbuch/medicina-drehbuch/?lang=ru> (Ln: 2018.09.20.)

PETRILLA, 1953 = PETRILLA Aladár: *Részletes járványtan. A gyakorló orvos könyvtára, 12.sz. Egészségügyi Kiadó, Bp., 1953.*

SZABÓ, 2018 = SZABÓ Emese: *Pellagra tünetei és kezelése.* 2018. https://www.hazipatika.com/betegsegek_a_z/pellagra/314 (Ln: 2018.09.07.)

SZABÓ = SZABÓ György: *Közönséges nyír.*

<https://gyorgytea.hu/gyorgyteak/egyedi-teak/kozonseges-nyir-be-tula-pendula> (Ln:2018.09.26.)

SZENDI, 2009 = SZENDI Gábor: A tetoválásról: a test mint kulturális tárgy. In: Singer Magdolna (szerk.): *Lelke rajta: a tetoválás pszichológiája: beszélgetések Dr. Buda Bélával, Dr. Csernus Imrével, Fehér Józseffel, Feldmár Andrással, Gémes Istvánval, Horányi Krisztiánnal, Koncz Orsolyával, Spitzer Gyöngyivel (Somával) és Szendi Gáborral.* Jaffa, Budapest, 2009.

ÁBRÁK ÉS KÉPEK JEGYZÉKE

1. A katorga-rabok munkavégzések néhány helyszíne
Google Earth térkép, készítette: Bárdonicsek Dominika
2. Az orosz börtönök költségvetése 1911-1917 (rubel)
JAKOBSON, 1993. 15.
3. Első lenini táborok.
Google Earth térkép, készítette: Bárdonicsek Dominika
4. A Cseka táborainak és az ott raboskodók száma 1920-1923.
PIPES, 2014. 143.
5. Szolovki-szigetek elhelyezkedése. Térkép
ARRIVING
<https://u.osu.edu/breyfogle.1/tag/solovki/page/2/>
(Ln: 2016.11.05.)
6. Szolovki-szigetek táborai. Térkép
„THE FIRST CAMP OF THE GULAG”
<https://erenow.com/modern/gulagahistoryanneapplebaum/4.html>
(Ln: 2016.12.20.)
7. Kiütéses tízfuszosok száma 1932-ben, 12 tábor esetben (Fő)
VNOV POSZTUPILO BOLNIH SZIPNIM TYIFOM. (PO OTCSO-TAM O RABOTYE SZTACIONAROV) 1932. <http://corporate-lie.livejournal.com/125912.html> (Ln: 2017.04.01.)
8. Az Igazságügyi Népbiztosság 1932-es kimutatása a kényszer-munkával megtermelt javak alakulásáról CZÉH, 2003. 73.
9. Belomorkanal
APPLEBAUM I., 2005. 151.
IZ SZERII „BELOMORSZKO-BALTIJSZKIJ KANAL, SLJUZ
№10” 1933.
https://russiainphoto.ru/search/photo/years_1860-1999/?index=2&page=1&query=%D0%B3%D1%83%D0%BB%D0%B0%D0%B3&paginate_page=1 (Ln: 2017.07.14.)
10. A Gulág táborai. Térkép
ARHIPELAG GULAG
<http://www.ieie.nsc.ru/~parinov/svecha/AG1.jpg>
(Ln: 2017.07.14.)

11. A Gulágon meghaltak száma 1934-1953 (Fő)
SZMERTNOSZTY PO LAGERJAM I KOLONIJAM NKVD
SZSZSZR SZOSZTAVILA 1944.
<http://corporatellie.livejournal.com/67113.html> (Ln: 2018.01.26.)
12. Férfiak és nők száma a Gulág táboraiiban a második világháborút követően (Fő) ZEMSZKOV, 1991. 83.
13. *Összesített adatok a Gulág foglyainak létszámáról (Fő)* SZVODNIJE DANNIJE O CSISZLENNOSZTYI ZAKLJUCSONNIH GULAG V 1949-1954 GG. ÉN.
<http://nlo-mir.ru/bezrubriki/25171-moskovskij-muzej-istorii-gulaga-16-foto.html> (Ln: 2017.04.01.)
14. A Gulág női táborai
THE EMERGENCE OF JOSEPH STALIN
<https://slideplayer.com/slide/6832063/> (Ln:2017.02.14.)
15. Nők és férfiak aránya a Gulág táboraiiban 1934 és 1948 között (százalékban) Zemszkov, 1991. 83.
16. Napi szükséglet végzése a vonatúton
E. A. KERSZNOVSZKAJA „SZKOLKO SZTOIT CSELOVJEK”
http://gorod.tomsk.ru/index-1254966720.php?Comment_act=deleteCommentForDocument&Comment_page_num=1&Comment_comment_id (Ln: 2017.09.02.)
17. A Gulág kényszermunkásaiinak napi fejadagja étel típusonként (gramm) BELL, 2011. 144.
18. A Gulágon kiütéses tifuszbán megbetegedettek száma 1932-ben és 1934-ben (Fő)
VNOV POSZTUPILO BOLNIH SZIPNIM TYIFOM. (PO OTCSOTAM O RABOTYE SZTACIONAROV) 1932. <http://corporatellie.livejournal.com/125912.html> (Ln: 2017.04.01.)
SZVIGYENIJA OB EPIDEMICESZKIH ZABOLEVANYIJAH-SZIPNIM TYIF. 1934G. ITL NKVD. <http://corporatellie.livejournal.com/126294.html> (Ln: 2017.04.01.)
19. Állapotos nők száma a Gulágon 1947 és 1949 között (Fő)
DOKUMENT N° 317. 1950. SZTATYISZTYICESZKIJE DANNIJE SZANYITARNOGO OTGYELA 2-GO UPRAVLENIJA GULAG MED-SZSZSZR O SZRAVNITYELNOM UROVNYE SZMERTNOSZTYI GYETEJ V DOMAH MLAGYENCA ITL, UITLK-OITK MVD-UMVD ZA 1947-1949 GG
<http://corporatellie.livejournal.com/64547.html> (Ln:2017.04.01.)

20. Gyermekek és várandós nők száma a Gulág táborában és telepein,
1947-1953 (Fő) ZEMSZKOV, 1991. 59.
21. Fiatal nők tetoválásai
KOVÁCS-SZTRÉS, 1989. 62-63.
22. Lesbikus nők tetoválása
KOVÁCS-SZTRÉS, 1989. 66-67.
23. Anyák tetoválási motívuma
KOVÁCS-SZTRÉS, 1989. 60-61.
24. Fiatalkorú nők tetoválásai a honvágyról és szabadulni akarásról
KOVÁCS-SZTRÉS, 1989. 60-61.
25. Fiatalkorú nők tetoválása a jövőről, honvágyról
KOVÁCS-SZTRÉS, 1989. 62-63.
26. Szvetlana Silova 1952-ben szerzett dala
KLAUSE, 2015. 92.
27. A Gulág és azon belül Sziblag kényszermunkásai számának alakulása 1930-1941 (Főben és százalékban) BELL, 2011. 66.
28. A gazdasági tevékenység típusai Sziblag néhány alegységében
1941. május (Fő) BELL, 2011. 71.
29. Az 1934-ben kiütéses tifuszban megbetegedettek száma (Fő)
SZVIGYENYIJA OB EPIDEMICESZKIH ZABOLEVANYIJAH-SZIPNIM TYIF. 1934G. ITL NKVD. <http://corporatellie.livejournal.com/126294.html> (Ln:2017.04.01.)
30. Sziblagon elhunytak száma 1934-ben és 1935-ben (Fő)
SZVIGYENYIJA O SZMERTNOSZTYI ITL NKVD ZA 1935.
<http://corporatellie.livejournal.com/131450.html> (Ln: 2018.08.01.)
31. Rohr Magdolna "útja" a Gulágra és onnan vissza Budapestre
Google Earth térkép, készítette: Bárdonicsek Dominika